ምዕራፍ ፲፫

የቀዳማዊ ምኒልክ ዘመነ መንግስት

ከ982-957 ቅ.ል.ክ

ከክ.ልደት በፊት በ982 በኢትዮጵያ የነገሰውና ከእየሩሳሌሙ ንጉስ ከሰለሞንና ከሳባውያን ንግስት ከንግስተ ሳባ የተወለደው፤ እንዲሁም ኢትዮጵያን ለ25 ዓመታት በንጉስነገስትነት ያስተዳደረው ቀዳማዊ ምኒልክ ነው።

የቀዳማዊ ምኒልክ በኢትዮጵያ መንገስ የኢትዮጵያን ታሪክ የተለየ መልክ አስይዞታል። ይኸውም የኢትዮጵያን ንግስና /የነገስታት ታሪክ/ እንዲሁም አወቃቀር ከሠለሞናዊው ስርወ መንግስት ጋር አቆራኝቶታል።

ከእርሱ ጋር የመጡ የ12ቱ ነገዶች 12ሺ የበኩር ወንዶችም በኢትዮጵያ ምድር ህገ ኦሪትን እያስተማሩ ሐይማኖታዊ የሆነ ህዝብ እንዲበረክትና ጣኦት ማምለክን እንዲተው በር ከፍቷል።

ስጋዊ አስተዳደሩና ህግ አወጣጡም ከቀድሞዋ ስልጡንና ቀደምት አገር ጋር የተመሳሰለ መሆኑ ጠቀሜታ ነበረው።

ከእየሩሳሌም የመጡትና በኢትዮጵያ መኖር የጀመሩት ከኢትዮጵያ ህዝቦች ጋር እየተጋቡ፣ እየተዋለዱ በሠላም ለመኖር ከመቻላቸውም በላይ፤ በተለያዩ ተፈላጊ ሙያዎች የተካኑ ነበሩና በእጅ ሙያቸው ለህዝቡ የሚጠቅመውን የመገልገያ እቃ ሠርተው በማቅረብና ህዝቦችንም በማስተማር ረገድ የማይናቅ አስተዋፅኦ አበርክተዋል።

በተጨማሪም ከቀዳማዊ ምኒልክ ጀምሮ ባህላዊውን የንግስና ስርዓትም ሆነ የህዝብ አመራር በተመለከተ ከጥበበኛው ከእየሩሳሌም ንጉስ በተቀሠመውና በዚያ ዘመን ዘመናዊ የተባለውን አይነት ስርዓትና ዘዴ በተከተለ አካሔድ የህግና የስርአት ደንቡን በፅኑ መሰረት ላይ ለመጣል ተሞክሯል።

ምንም እንኳን ከእርሱ በኋላ የተከታተሉት ነገስታት ቀጥለን እንደምናየው ኦሪተ ህግን ትተው በጣኦት ማምለካቸውን ቢቀጥሉም፤ በእውነተኛው አምላክ በማመን በኦሪተ ህግ የፀኑ ህዝቦች ግን በርካታ ነበሩ። ነገስታቱም እንዲሁ። ይህ በእንዲህ እንዳለም ከሌሎቹ ቀደምት ሐያል አገራት ጋር የተፈጠረው ዲፕሎማሲያዊ ትስስር በንግድም ሆነ በሌሎች መስል ዘርፎች የራሱ የሆነ አዎንታዊ ገፅታ ማስገኘቱን መገንዘብ አይከብድም።

በኋለኛው ዘመንም ስልጡን ከነበሩ ክርስቲያናዊ አገሮች ጋር የጠበቀና ተፈላጊ የነበረ ግንኙነት መፈጠሩ አልቀረም። ይህም መሰረቱ

ቀደም ባለው ዘመን ከኦሪተ ህግ ጋር የተዋወቁና ለአምላካዊው ሐይማኖት እንግዳ ያልነበሩት ህዝቦች በኋለኛው ዘመንም ክርስትናን ለመቀበል አልከበዳቸውምና ነው።

በምኒልክ ንግስና ጊዜ የተለያዩ በርካታ ሠፋፊና ጥቃቅን ግዛቶችን የሚያስተዳድሩ ንጉሶችና ሹሞች ተሾመው፤ አገሪቱን በበላይነት የሚመራው ንጉሰ ነገስቱ ቀዳማዊ ምኒልክ ነበር።

ንግስናው የተፈፀመው እናቱ በነገሰችበት ሳባ በተባለችው ጥንታዊት ከተማ እንደነበር ይነገራል። ይህም ሲባል የምኒልክ የግዛት ወሠን ያንኑ እናቱ ትገዛው የነበረውን ሠፊ ግዛት መሆኑ እንዳለ ሆኖ፤ ያኔ ከ 15 እስከ 12ኛው መቶ አመት በግብፅ ይገዛ የነበረውን ኑብያንም እንደሚያጠቃልል ይነገራል። ምክንያቱም ግብፆች ለቀው ከወጡ 2 መቶ አመት ካለፈ በኋላ ነው ንግስተ ሳባ የነገሰችውና እርሡም የተካት።

እናም የኢትዮጵያ ታሪክ አንድ አይነት መሠረት ይዞ ነገስታቶች ከሠለሞናዊው ስርወ መንግስት እየተመዘዙ ሲነግሱና ኢትዮጵያን ሲያስተዳድሩ፤ ጠላት ሲነሣም ከግዛቷ ህዝብ /ከኑብያ ኢትዮጵያም ከአክሱም ኢትዮጵያም/ ጋር ተባብረው እየመለሱ ሙሉ ለሙሉ የተለያዩ አገራት እስኪሆኑ ድረስ የራሳቸውን ግዛት አስከብረው ሊቆዩ ችለዋል።

ቀዳማዊ ምኒልክ ሚስቱን ያመጣት ከእየሩሳሌም የነበረ ሲሆን፤ ከእርሷ በስተቀር ሌሎች አብረውት የመጡት ሁሉ ወንዶች ነበሩ። ሆኖም በተለያዩ ጊዜያቶች ከሌሎች አገሮች ወደ ኢትዮጵያ በተለያየ ችግር የገቡ ህዝቦች የመኖራቸውን ያህል፤ ከእየሩሳሌምም በተመሳሳይ መልኩ በርካታ እስራኤላውያን ወደ ኢትዮጵያ ይገቡ ነበር።

እንግዲህ እነዚህ ህዝቦች ናቸው ተራብተው ከቆዩ በኋላ ክርስትና ሲገባ ክርስትናን ሳይቀበሉ በኦሪተ ህጋቸው ሀንተው የኖሩት። በዚህም ምክንያት በኋለኛው ዘመን ክርስቲያኖች ይደርስባቸው በነበረው ጥቃት እየሸሹ፣ እየተዋጉ፣ እየተከላከሉ ሲኖሩ የቆዩት።
በዚህ ሽሽታቸውም ፈላሲ ወይም ፈላሻ የሚለውን ስያሜያቸውን ይዘው ዛሬ ድረስ በኢትዮጵያ የሚገኙና በየጊዜው ወደ ቀድሞ አገራቸው ወደ እስራኤል የሚጓዙት።

ቀዳማዊ ምኒልክ በእናቱ እግር ተተክቶ የኢትዮጵያን የንጉሰነገስትነት ስልጣን ሲረከብ አባቱ ንጉስ ሠለሞን ለእርሱና አብረውት ለመጡት ሠዎች የእርሱን አነጋገስና የሌሎችን የስልጣን ክፍፍል ምን መምሰል እንዳለበት ገለፃ /ምክር/ ለግሶ ሊሸኛቸው እንደሚችል ማሰብ ይቻላል። ይህንኑ የአባቱን ምክር ያማከለ መንግስታዊ አወቃቀር መዘርጋቱም ይታወቃል።

ስለዚህም በቀዳማዊ ምኒልክ ጊዜ ምን አይነት የመንግስት አወቃቀር እንደነበረ ባጭሩ ለመረዳት ያህል ቀደምት ፀሃፍት ያሠፈሩትን ስናይ፡-

1. ቀዳማዊ ምኒልክ ንጉሰነገስት፤ በፍርድ ጊዜ ሲቀመጥ ወንበሩ ባኣዳ፣ ባህረ ልብሱም ልብሰ ፀሃይ፣ ዙፋኑም የእንቁ፣ መታጠቢያውና የሚጠጣበት የእንቁ ዳንታ ነበር።
2. ሊቀ ካህን አዛርያስ። የአክሱምን ግብዝና በመያዝ በታላቅ ክብር ሆኖ በእርሱ ፈቃድ ግብር ያስገባ ነበር። በተጨማሪም የአክሱም ንቡረዕድ፣ የተድባበ ፅዮን ፓትርያሪክ፣ የመርጡለ ፅዮን ርዕሠ ርዕ'ሃ'ን፣ የጣና ቅዱስ ቂርቆስ ሊቀ ካህን በመሆን መንፈሳዊ አገልግሎት ይሠጥ ነበር።
3. ጌዴዎን ከዳዊት ልጅ ከአቢያጥ የተወለደ፤ ዙፋኑ የወርቅ ሲሆን በንጉሠ ነገስት ምኒልክ ስር ሆኖ የሚገዛው ግዛትም ሸሬ፣ ሠሜን መደባይ፣ አደይ አቦ፣ መረብ፣ ወልቃይት ጠገዴ ፣ወገራ፣ ጃኖራ፣ ሰቀልት፣ በጌምድር፣ ጭልጋ ነበር። መቀመጫው ከንጉሠ ነገስቱ አቅራቢያ ነበር። በተጨማሪም ሠራዊቱን ያዛል፣ ከንጉሰነገስቱ ጋር ይመካከራል፣ ህዝቡን፣ መኳንንቱንና መሳፍንቱን እያስጠራ ልዩ ልዩ ጉዳዮችን ያስፈፅማል። በዚህም የሠሜን አጋፋሪ የሚል ስያሜ ተሠጥቶት ነበር።
4. ኤልያብ የእሴይ ልጅ የሠለሞን አጎት፤ ከንጉሰነገስቱ በስተግራ ይቀመጣል። ንጉስ ነው። ዙፋኑ፣ የመታጠቢያው ዳታኑና ወንበሩ የወርቅ ነበር። ከንጉሰነገስቱ በታች ሆኖ ስዩመ ተንቤን ተብሎ ከባህረ ተከዜ እስከ ሃገረ ናግራን/የመን/ ድረስ ያስተዳድር ነበር።
5. ሔት፤ የዳዊት የልጅ ልጅ የአምኖን ልጅ ነው። ዙፋኑ ወንበሩና ዳታኑ የወርቅ ነበር። ከንጉሰነገስቱ በታች ይቀመጣል። የአስተዳደር ወሠኑም ከተከዜ እስከ ወንበራ፣ ነጭ አባይ ማዶ፣ እናርያ /ከፋ/ ፣ሰናር፣ ቋራ፣ አቸፈር፣ ወለጋ፣ ጎጉሳ .... ነበር። ንጉስ ነገስቱን ወክሎም ይዘምታል።
6. ኢዩኤል፤ ዙፋኑ ወንበሩም ዳታኑም የወርቅ ነበር። ከንጉሰነገስቱ በግራ በኩል ይቀመጣል። ከዝቋላ ድራሬ እስከ በሽሎ ወንዝ ይደርስ ነበር።
7. አብሔል፤ ከነገደ ብንያም የተወለደ:: ዙፋኑ የብር ሲሆን፤ ታጥቆ ይቆማል:: የግዛት ወሠኑም ሎቅማጅ፣ ሌቃ፣ ትቤ ከተማው /መቀመጫው/ እናርያ ነበር::
8. በልዳድ፤ ከከነዓን የተወለደ:: ዙፋኑ የብር ሲሆን የግዛት ቦታው ገዝዋ ጃፋር የተባለ ቦታ ነበር:: የአብሔል ታዛዥም ነበር::

9. አሴር፤ ከነገደ ይሁዳ የተወለደ:: ዙፋኑ የብር ነው:: የግዛት ወሠኑ ኩሉ ገታ፣ አሩሲ፣ጅንካ ፣ ሮቾሎሚ ነበር::
10. ሳቤቅ፤ የቤተልሔም ተወላጅ የአሚናዳብ ዘር ነው:: ዙፋኑ የብረት ሲሆን ከተማው ሳይንት ነበር::
11. ሱርባ፤ ከመሳፍንት ወገን የሆነ፤
12. ጉርባ፤ ከመሳፍንት ወገን የተወለደ ሲሆን፤ ሱርባና ጉርባ በአንድ አይነት ስልጣን በተሠጣቸው ግዛት ንጉስ ሆነው ያስተዳድሩ ነበር:: ዙፋናቸውም የብር ነው::

ከላይ የተዘረዘሩት ለየሹሞቹ የተሰጡት ግዛቶች /ቦታዎች/ አንዳንዶቹ በዚህ ዘመን መጠሪያ ስማቸው መቀየሩ እንዳለ ሆኖ፤ በጥንቱ ስያሜያቸው ዛሬ ድረስ የሚጠሩ የኢትዮጵያ ከተሞች አሉ:: ስለዚህም በርካታ ግዛቶች በአሁኗ ኢትዮጵያ ውስጥ የሚገኙ ግዛቶች ናቸው:: ነገር ግን ቀዳማዊ ምኒልክ የቦታች ሹሞችን ወደ ሩቅ አገር ሲያስማራ አናይም:: የኢትዮጵያ የግዛት ወሠን ግን በርሠም ዘመን ያው እንደ እናቱ ግዛት ግዙፍ እንደነበር የታወቀ ነው::

በእርሱ ጊዜም ሆነ በንግስተ ሳባ ጊዜ በናፓታ ቀደም ሲል በንጉሰነገስትነት የነበሩና አሁን በንጉስነት የተወሰኑ ገዥዎች እንደነበሩ እንረዳለን::

የሆነ ሆኖ በዚህ መሠል ሐይማኖታዊ ይዘት ባለው ፤ ማለትም የኦሪት ህግን መሠረት ያደረገ የአነጋገስና የአሿሿም ስልት ያየነውን አይነት ቅርፁን እንደያዘ የቀጠለው በጥቂት ተከታታይ ነገስታት እንጅ እስከመጨረሻው ሊዘልቅ አልቻለም:: ምክንያቱም ከቀዳማዊ ምኒልክ በኋላ በናፓታና በመርዌ የነገሱት ንጉሰነገስቶች የግብፃችን አማልክት ማምለክ ጀምረዋልና ነው::

ይሁን እንጂ በጥንታዊው አክሱምና አካባቢው የሚኖሩ ህዝቦች በግለሰብ ደረጃ ማለትም የመንግስት ሐይማኖት መሆኑ በቀረበት ጊዜ ኦሪት ህግን የሚያራምዱ ህዝቦች እንደነበሩ ይታወቃል::

በተመሳሳይ ከምኒልክ መምጣት በፊት ኦሪት ህግ ስለማይታወቅና ጣኦታት ይመለኩ ስለነበር ምኒልክና ተከታዮቹ ኦሪት ህግን ይዘው ከገቡና ካስተማሩም በኋላ በቀድሞው የጣኦት አምልኮ የቀጠሉ ህዝቦች መኖራቸው ግልፅ ነው::

በአጠቃላይ አክሱምና አካባቢው ከቀዳማዊ ምኒልክና ከእናቱ ማክዳ ጀምሮ በታወቀም ፤ እንዲሁም ከእርሱ በኋላ ጥቂት ጊዜ ቆይቶ እንደገና መናገሻው ወደ ናፓታ በመዛሩ አክሱምና አካባቢው ለሁለተኛ ጊዜ ወይም እንደገና መናገሻ እስኪሆን ድረስ ለብዙ ምዕተ ዓመታት ደብዝዞ ቆይቶ በኋለኛው ዘመን እንደገና ሊገን ችሏል::

ምዕራፍ ፲፩
ከንጉስ ሐንድዮን እስከ ንጉስ ተዋስያ 2ኛ
ከ 957-810 ቅ.ል.ክ

ከቀዳማዊ ምኒልክ ቀጥሎ በኢትዮጵያ የነገሰው በነገስታቱ ዝርዝር ማለትም ከንግስተ ሳባ ጀምሮ ባለው ቁጥር 3 ላይ የሠፈረው ንጉስ ሐንድዮን ነው። ንጉስ ሐንድዮን ከ957 እስከ 956 ቅ.ል.ክ ድረስ ለአንድ ዓመት ያህል ብቻ በንግስና ቆይቷል። እንደ አገር ውስጥ የታሪክ ሠነድ ማስረጃነትም የቀዳማዊ ምኒልክ ልጅ እና አሪታዊ ንጉስ ነገስት እንደነበር ይነገራል። ከዚህ ያለፈ ነገር የለውም።

ንጉስ ሲራህ 1ኛ ከ956 -930

ከሐንድዮን ቀጥሎ በኢትዮጵያ የነገሰው በዝርዝሩ 4ኛ ላይ የሠፈረው ሲራህ 1ኛ ሲሆን፤ ኢትዮጵያን ለ26 ዓመታት አስተዳድሯል።

ሲራህ 1ኛ የተባለው የኢትዮጵያ ንጉስ በነገሰ በ10ኛው ዓመት አንድ ሚሊዮን የእግረኛ ጦር ከመላው የኢትዮጵያ ግዛት ሠብስቦ በ300 ሠረገላ የተቀመጡ ሠራዊቶችን ይዞ ግብፅን ወረረ። ከዚያም የግብፅን ምርኮ ይዞ ወደ ፓለስታይን ዘምቶ ተሸነፈ። በዚህ ሽንፈቱም ከግብፅ ድሉ ያገኘውን የምርኮ ሐብት ሳይቀር አስረክቦ፣ ብዙ ወታደሮቹንም አስጨርሶ ተመለሠ። /2ኛ ዜና መዋ. ምዕ 14 ቁ-9-13 የሠፈረው ፅሁፍም ይህንኑ ነው የሚገልፀው።/

ንጉስ አሜን ሖቴቭ ዘግዱር ከ930-889

ከሲራህ 1ኛ ቀጥሎ አሜን ሖቴቭ ዘግዱር ነው የነገሰው። ከ930-889 የነገሰውና በዝርዝሩ 5ኛ ላይ ያየነው ንጉስ ዘግዱር ኢትዮጵያን ለ41 ዓመታት ገዝቷል። ቶማፅዮን በሚል ቅፅል ስሙም ይታወቃል። ቶማፅዮን ማለት ደግሞ የፅዮን ፀሃይ ወይም የፅዮን ንጉስ ማለት ስለሆነ፤ አሪታዊ ንጉስነገስትነቱን ያመለክታል። በተጨማሪም ዘግዱር የሚለው የስሙ ስያሜ ግዕዝኛውን የግዱር ስለሚመስል ስያሜው ወደ ሳባዊነት እንደሚጠጋ ያሳያል።

ዘግዱር ማለት በግዕዝ ገፊ ማለት ሲሆን፤ የዚህ ንጉስ እናት እርሱን በወለደች በአንድ ወሯ ስለሞተች ስሙ ከወጣለት በኋላ ዘግዱር የሚለውን ቅፅል ስም እንዳገኘ ይነገራል። እርሱ ከሞተ በኋላም አክሡማይ ራሚሱ የተባለው ንጉስ ተተካ።

ንጉስ አክሱማይ ራሚሱ ከ889-969

አክሱማይ ራሚሱ 20 አመት በቆየ የግዛት ዘመኑ ምን እንደፈፀመ ባይታወቅም ከእርሱ ቀጥሎ የነገሰው በዝርዝሩ 7ኛ ላይ የሠፈረው ሲራህ 2ኛ ግን መጠነኛ ታሪክ አለው።

ንጉስ ሲራህ 2ኛ ከ869-831

ንጉስ ሲራህ 2ኛ ወረደ ፀሃይ የሚል ስመ መንግስት የመሰለ ቅፅል ስም አለው። ይህ በዝርዝሩ 7ኛ ላይ የተቀመጠው ንጉስ ኢትዮጵያን ለ 38 ዓመታት ያህል አስተዳድሯል። በዘመኑ ከፈፀማቸው ታሪኮች ውስጥም ከላይ ያየነውን የሲራህ 1ኛን ወደ ፓለስታይን ዘምቶ ተሸንፎና ብዙ ወታደሮቹ አልቀውበት ስለነበር፤ የእርሡን ደም ለመበቀል እንቅስቃሴ አድርጓል።

በዚህ እንቅስቃሴም ጦሩን አደራጅቶ ወደ ፓለስታይን በማምራት ዮራም ከተባለው ከእስራኤል ንጉስ ጋር ተዋግቶ አገሩን አጠፋፍቶ ወደ ኢትዮጵያ ተመልሷል። 2ኛ ዜና መዋዕል ምዕ 21 ከቁ. 16-17 ያለውም ይህንኑ ያረጋግጣል።

ንጉስ ተዋስያ ከ831-810

ከሲራህ 2ኛ ቀጥሎ የነገሰው ተዋስያ ወይም አውስያ የተባለው ነው። እርሱም ኢትዮጵያን ለ21 ዓመታት ገዝቷል። የንግስና ስሙም ልክ እንደ ሲራህ 2ኛ ወረደ ፀሃይ የተሠኘ ነው። በዝርዝሩ 8ኛ ላይ ተቀምጧል። ትውልዱም ከቀዳማዊ ምኒልክ የወረደ እንደሆነ ይነገራል። የዘር ተዋረዱም ምኒልክ አትራምን፣ አትራም አብራልዮስን ሲወልድ፤ አብራልዮስ ደግሞ ከኑብያ ኢትዮጵያ ከሚገኙ ከአሞን ሊቀ ካህናት ዘር አንዲት ሴት አግብቶ ተዋስያን ወለደ። ተዋስያ በንግስና ዘመኑ የአሪትን ካህናትና የአሞንን ካህናት አከራክሮ በክርክሩ የአሞን ካህናት ስላሸነፉ እርሡ ራሱ ከክርክሩ በኋላ አሪታዊነቱን ክዶ ወደ እናቱ ሐይማኖት ወደ አሞን . አምልኮ ዞሮ አሪታውያኑን እንደተጫኑባቸው ወይም እንዳጠቃቸው በሙሴ ጃን ሞሪዮ መፅሐፍ ተጠቅሷል።

እንግዲህ ከዚህ ጊዜ ጀምሮ የመንግስት ሐይማኖት ከአሪተ ህግ ወደ አሞን /የግብፆች አምላክ/ን ማምለክ እንደተጀመረ መረዳት እንችላለን።

እንደተባለውም የጋብቻ ትስስር ተፈጥሮ፣ የሐይማኖት ለውጥ ተደርጎ፣ የመናገሻ ከተማ ለውጥም ሲደረግ የምናየው ከዚሁ ከንጉስ አውስያ ጀምሮ ነው። ከዚህ አንፃር ጥንታዊቷ የሳባ ከተማ የመናገሻ ከተማ ሆና የቆየችው ከንግስተ ሳባ እስከ ንጉስ አውስያ ድረስ ነበር ማለት ነው። ከዚህ በኋላ ባለው ጊዜ ነገስታቶቻችን መቀመጫቸውን መልሰው በናፓታ ሲያደርጉ እናያለን።

ምዕራፍ ፲፫

የኢትዮጵያ ግዛት በግብፅ ላይ

በንጉስ ፒያንኪ 2ኛ ዘመነ መንግስት

ከ810-778 ቅ.ል.ክ

በኢትዮጵያ የነገስታት ታሪክ እጅግ ስመጥር ከተባሉት ውስጥ ፒያንኪ 2ኛ አንዱ ነው። የፒያንኪ 2ኛ መናገሻ ናፓታ ነው። እርሱም የተዋስያ /የአውስያ/ ልጅ እንደሆነ ይነገራል። ሐይማኖቱም በአሞን ጣኦት መሆኑ በደንብ ያታወቃል።

ፒያንኪ 2ኛን ሜሪአሙን በሚል ስምም ይጠሩታል። ትርጓሜውም ካህኑ ንጉስ ማለት ሲሆን፤ የህይወት መቅደስ በእርሱ ላይ ነው ይሉታል። ፒያንኪ ፍቅሩ ለአሞንም ይባላል።

በዚያ ዘመኑ የግብፃዊ አፃፃፍ በሂዬሮግላፊ ስሙ ሲፃፍና ሲነበብ ፒያንኪ የሚል ሲሆን፤ በኛ ታሪክ ነገስት ላይ ደግሞ ፒያንኪያ ወይም ህዝባይ እንደገናም አብራልዮስ ተብሎ ሠፍሮዋል።

ከአምላኩ ከአሞን ጋር የነበረውን ጥልቅ ፍቅር ቀጥለን ስናይም ሲያመሠግነውና ሲምልበት እግረ መንገዳችንም ስለአማልክቱ የነበረውን ሁኔታ እንገነዘባለን። ፒያንኪ 2ኛ በናፓታ መቀመጫውን አድርጎ ኢትዮጵያን በሚገዛበት ጊዜ በግብፅ የነበረው ንጉስ ተፍነክታ የተባለው ፈርኦን ነበር። ይህ ፈርኦን በከፊል ግብፃውያን ዘንድ ተቀባይነት አልነበረውም። እነዚሁ ለተፍነክታ አንገዛም ብለው ለጦርነት የተሠለፉ ግብፃውያንም ፒያንኪን እንዲረዳቸው ጠይቀውት /ልከውበት/ ነበር። ፒያንኪም ፐአርማና ኡአሜርስኪን በሚባሉ በሁለት የጦር አለቆቹ የሚታዘዝ ጦር ከናፓታ ወደ ላእላይ ግብፅ ልኮ እርሱ ደግሞ በከተማው ተቀምጦ ሌላኛውን ዋናውን ጦሩን ማደራጀት ጀመረ።

ፒያንኪ 2ኛ በምን አይነት ሁኔታ ግብፅን ድል እንዳደረገ የሚያስረዳው በርካታ የታሪክ ሠነድ ከመኖሩም በላይ፤ በጥንቱ አጠራር ናፓታ ዛሬ ጀበል ባርካ በሚባለው ስፍራ እራሱ ባሰራው ሐውልት ላይ የሚገኘው ፅሁፍም ተጨማሪ ማስረጃ ነው።

ሙሴ ማርዮት የሐውልቱን መጠን ለክተው ፅሁፉን እንደገለበጡትና ሙሴ ደ. ሩጂ ወደ ፈረንሳይ ቋንቋ እንደተረጎሙት፤ እንዲሁም ታላቁ የአገራችን ታሪክ ፀሐፊ ተክለፃድቅ መኩሪያ ወደ አማርኛ እንደተረጎሙት የሐውልቱ ርዝመት አንድ ሜትር ከሠማንያ፣ ስፋቱ ደግሞ አንድ ሜትር ከሠማኒያ አራት፣ ውፍረቱ አርባ ሶስት ሴ.ሜ መሆኑ ታውቋል።

በላዩ ላይ በሁለቱም በኩል በቱ-አብ /ንፁህ ተራራ/ የሚቀመጠው የዓለም ዙፋኖች ጌታ የአሞን ምስል ፣ከፊት ለፊቱ የንጉስ ፒያንኪ ምስል ሲታይ፤ ሶስት የግብፅ ነገስታት ተንበርክከው ሲሠግዱለት፤ ሌላኛው ንጉስ

ደግሞ በግራ እጁ ለግብር ያመጣለትን የራሱን ፈረስ፣ በቀኝ እጁ ፀናፅል ይዞ ሚስቱን እንድታማልደው ከፊት አስቀድሞ ይታያል።

ከእነዚህ ምስሎች በታች ደግሞ በሐውልቱ በሁለቱም በኩል 150 በሚሆኑ መስመሮች ላይ በዚያው በጥንቱ የግብፃውያን አፃፃፍ የተፃፈውን ታሪኩን ይዘረዝራል።

በዚህ ፅሁፍ የመጀመሪያው መስመር ላይ እንዲህ የሚል ፅሑፍ ሰፍሯል። "ዘለዓለም ህያው የሆነው ፒያንኪ የታህታይና የላእላይ ግብፅ ንጉስ በነገሰ በ21ኛው ዓመት በቶት ወር ግርማዊነቱ እንዲህ አለ።

"ከአባቶቼ ይበልጥ የሠራሁትን ስሙ፤ በቱም /በማታ ፀሃይ የሚመስል አምላክ/ አምሳል ከአማልክት የሠረፅኩ ንጉስ ነኝ።"

ከዚህ ቀጥሎ ደግሞ "ከእናቱ ማህፀን ለንጉስነት የተመረጠ .... መሳፍንት ያከበሩት፣ በአማልክት ዘንድ የተወደደ፣ ራሱ ደግ አምላክ፣ የፀሃይ ልጅ፣ ፀሃይ በገዛ እጆቿ የፈጠረችው ፒያንኪ ሜሪአሙን" የማለው ፅሁፍ ይገኛል።

ቀጥሎ ደግሞ ቀደም ሲል የላካቸው ሁለት የጦር አለቆቹ የግብፅ ፈርኦን የተፍነክታ ሠራዊት የማይደፈር መሆኑን የሚገልፅ መልዕክት ልከውለት ስጋታቸው ይነበብና፤ የእርሁ ምላሽ ይቀጥላል።

ፒያንኪ 2ኛ መልዕክቱን ከሠማ በኋላ ለጦር አለቆቹ ለፐአርማና ለኡአሜርስኪን እንዲህ ብሎ ላከባቸው። "ወደ ሐሬክሊዎፓሊስ ሒዱ። ተዋጉ፤ ሰውንም፣ ከብቱንም፣ በወንዝ ላይ የሚገኙትን ጀልባዎች ሁሉ ማርኩ። ማንም ሠው ወደ አደባባይ ወጥቶ አይስራ። ገበሬም አይረስ። ከተማዋን ክበቡ። ያለስንፍናም ውጉት።

ይህን መልዕክት ቴብ ላሉት የጦር አለቆቹ ከላከ በኋላ ለእነርሱ የሚሆን ሌላ ተጨማሪ ጦር ከናፓታ ለመላክ አዘጋጀ። ለጦር ሠራዊቱም ጉዞ ከመጀመራቸው በፊት ከዚህ ቀጥሎ ያለውን የምክር ቃል ነገራቸው።

"እንደ ጨዋታ በሌሊት አትውጉ። ነገር ግን ወታደሩን ሰብስቦ ወደ እናንተ ሲጓዝ ተዋጉት። ....ጦርነቱም ሊጀመር ሲል አምላካችን አሞን እንደላከን አስቡ። በቴብ ከተማ ስትደርሱ ቀስትና ጦራችሁን አስቀምጣችሁ በአፕ /ሐፒ ኮርማው አምላክ/ ትይዩ ባለው ወንዝ ተነክራችሁ፣ ታጥባችሁ በጥምቀት ሠውነታችሁን አንፁ።

ከመካከላችሁ ማናችውም ሹም የጌታን /የአሞንን/ ቃል አይጣስ። ያለ እርሱ ማንም ወታደር ዋጋ የለውም። የተሠበረውን ክንድ አሸናፊ ሊያደርገው ይችላል።

ብዙዎችን ያደክማል፣ አንዱን ሠው ከብዙ ሺ ሠው እኩል ያደርጋል።.... በመሠዊያው ፊት ባለው ውሃ ታጠቡ። በፊቱም ተደፍታችሁ እንደዚህ በሉት።

"በሠይፍህ ጥላ ውስጥ ለመዋጋት የምንችልበትን መንገድ ምራን። የምትልከው ልጅ ብዙዎችን ያስፈራውን ተፍነክታን ያስደነብራል"። ፒያንኪ ይህን ተናግሮ ሲጨርስ ወታደሮቹ ሁሉ እንዲህ በማለት በፊቱ ተደፉ።
"ለኛ ሠይፋችን ስምህ ነው። ጥበብህ ሠራዊትህን ትመራለች። ኀብስትህ በአካላችን ውስጥ ሆኖ ለጉዟችን ስንቅ ነው። ወይንህም ጥማችንን ያረካል... ድል አድራጊ ንጉስ ነህ። ...."

ከዚህ በኋላ ወታደሩ ወደ ሠሜን ጉዞውን ጀመረ። በመርከብ /በጀልባ/ የአባይን ወንዝ እየተከታተሉ ሲጓዙ የፒያንኪን ጦር ለመዋጋት በመርከብ ሆነው ከሠሜን ወደ ደቡብ ከሚመጡት ጋር ድንገት ተገናኝተው ውጊያ ተጀመረ።

ከሁለቱም ወገን በርካቶች ካለቁ በኋላ የፒያንኪ ወታደሮች አሸነፉ። የማረኩትን ሠራዊትና መሳሪያም ወደ ጌታቸው ልከው ጉዟቸውን ቀጥለው ሐሬክሊዎፖሊስ ከተማ ደረሡ። ተፍነክታም በበኩሉ ጦሩን ይዞ ተዘጋጅና ገጠማቸው። ነገር ግን እንደማይችል ሲረዳ የፓፔካን ወንዝ ተሻግሮ ወደ ታህታይ ግብፅ ሸሸ። የሸሸውም በርካታ ሠራዊቶቹ በቅፅበት ሲያልቁበት ስላየ ነው።

የፒያንኪ ጦርም የግብፅን ከተሞች አንድባንድ እየተቆጣጠሩ የየከተሞችን ነገስታት ከነሠራዊታቸው እያሸነፉ ከተማዋን ከበቡዋት። እንደከበቧትም ለንጉሳቸው ለፒያንኪ 2ኛ ደስ እንዲለው የሆነውን ሁሉ ላኩበት። ሆኖም ድሉ ሙሉ አልነበረም።

ፒያንኪ ግን በዚህ ድል ከመደሰት ይልቅ የተፍነክታን ማምለጥና የሔሬክሊዮፖሊስ ከተማ ንጉስ የነበረው የነምሩድን ከነሠራዊቱ መሸጎ መቀመጥ በሠማ ጊዜ፤ እጅግ ተቆጥቶ ለመልዕክተኛው "ለወሬ ነጋሪ እንኳን ከታህታይ ግብፅ አንድ ወታደር ከተረፈና ሁሉንም ድል አድርገው መምታት ካቃታቸው እኔው ራሴ እንደምሄድ በህይወቴ በፀሃይ አምላክ ፍቅር የሆነው አባቴ አሞን ባደረገልኝ ቸርነት እምላለሁ።

"ሔጄም የሠራውን ሁሉ አፈራርሰዋለሁ። ጦርነቱንም በቃኝ እንዲል አደርገዋለሁ። በዓመቱ መጀመሪያ ላይ ስርዓተ ክህነቴን ፈፅሜ በዓሉ በሚውልበት ጊዜ ለአባቴ ለአሞን ስለቴን በሚያምረው በዓሉ ቀን አቀርብለታለሁ።

"በደመቀ በዓልም ወደ ቴብ ገብቶ በቤተ መቅደሱ ዙፋን ላይ እንዲቀመጥ አደርገዋለሁ። በዚያን ጊዜ የታህታይ ግብፅ ቅጣቱን እንዲያጣጥም አደርገዋለሁ"። የሚል መልዕክት ላከ። የጦር አለቆቹም የንጉሳቸውን ቁጣ በሠሙ ጊዜ በስጋትና በአዲስ ወኔ ተነሳስተው እንደገና በመዋጋት ብዙ ጀብድ ፈፅመው፤ የቀሩ አንዳንድ ከተሞችን መያዛቸውን በድጋሚ ላኩበት። ፒያንኪ ግን በዚህ ድልም ቁጣው አልበረደም።

ስለዚህም እርሱ ራሱ ሄዶ በሠራዊቱ መካከል ተገኝቶ አመራር እየሠጠ ካልተዋጋ በፍጥነት ሙሉ ድል እንደማይገኝ ተረዳ።

ስለዚህ የቶት ወር በገባ በ9ኛው ቀን ሠራዊቱን ይዞ ከናፓታ ተነስቶ በመርከብ ተጉዞ ወደ ቴብ ከተማ በደረሰ ጊዜ ዘውዱን እንደደፋ ከመርከብ ወረደ። ተዘጋጅቶ በተቀመጠለት በሚያምር ሠረገላ ተቀምጦ ወደ ሔሬክሊዮፖሊስ ሄደ።

እንደደረሰም በፊቱ ለቆሙት ሹሞቹ "በዚህ አይነት እየተዋጋችሁ የትዕዛዜን ፍፃሜ የምታዘገዩት ከሆነ የማደርገውን ሽብር ለታህታይ ግብፅ አሣያታለሁ።" ካለ በኋላ በእርሱ መሪነት የሚደረገው ውጊያ ተጀመረ። በሶስተኛው ቀን ነምሩድና ተከታዮቹ በመሸጉበት ምሽግ ውስጥ እንዳሉ ብዙ ጥቃት ደረሠባቸው። ወዲያውም ከምሽጉ እየወጡ የከበሩ ገፀበረከቶችን የያዙ መልዕክተኞች እየመጡ የይቅር በለን ጥያቄ አቀረቡ።

ንጉስ ነምሩድም ሚስቱን ለአማላጅነት ወደ ፒያንኪ ላካት። እርሷም ወደፒያንኪ ሴት ልጆችና እህቶቹ ሠፈር ሔዳ "ንጉስ ፒያንኪን አራሩልኝ፤ መንፈሱ ከፍ ያለ ፍርዱም ታላቅ ናትና ...." በማለት ተማፀነች። በእነዚህ ሴቶች አማካኝነትም ፒያንኪ ልቡን አለሠለሰ።

ንጉስ ነምሩድም ዘውዱን እንዳደረገ ወደ ፒያንኪ መጥቶ፡- "የህይወትን መንገድ ዘጋህ፤ እንደ ፍላፃ ወደ ሠማይ ብበር እንኳ ትደርስብኛለህ ። የደቡብ አገሮች ተሸነፉ፤ የሰሜኖቹም አጎነበሡ። በጥላህ ስር መኖር እንቻል። ሌሎች የግብፅ ከተሞች ነገስታት የገበሩልህ ይቆጠርና እኔ ከእነርሱ የበለጠ እሠጣለሁ።" አለው

ከዚያም ወርቅ፣ ብር፣ እንቁ፣ መሳሪያና ሌሎች የዘመኑ ተፈላጊ እቃዎች ሁሉ ለፒያንኪ ተሠጡና ጊዜያዊ ግምጃ ቤቱ ሞላ። ቀጥሎም እርሱ ራሱ በቀኝ እጁ በሠማያዊ እንቁና በወርቅ የተሠራ ፀናፅል ይዞ መጥቶ ለንጉስ ፒያንኪ አቀረበ።

ሌሎችም በተመሳሳይ ገፀ በረከት እየያዙ ወደ ፒያንኪ እየመጡ መግባታቸውን ቀጠሉ።።ብዙዎቹ ድል ከተደረጉ በኋላም ሮህን የምትባል አነስተኛ ከተማ ቀርታ ነበርና፤ ፒያንኪ ወደዚች ከተማ ተጓዘ። በዚች ከተማ በርካታ የታህታይ ግብፅ ወታደሮች መሽገው ነበር።
ትልልቆቹ ከተማዎች ያልመለሱትን የኢትዮጵያ ሠራዊት ይች ትንሽ ከተማ እመክታለሁ ብላ ማሰቧ ፒያንኪን ከማስገረም አልፎ በውስጧ ለመሸጉት ወታሮች እንዲያዝንላቸው አደረገው። እናም እንዲህ የሚል መልዕክት ላከባቸው።

"የጥንት ፈርኦኖች ኢትዮጵያውያንን አስገበርን በማለት ፋንታ "ምስኪኖችን አስገበርን" ብለው ነበር። አሁን ያ የማኩሠሥ ቃል በፒያንኪ 2ኛ ተለውጧል። እናም እናንተ በሞት የምትኖሩ ደካሞች፣ ምስኪኖች ፣ የምሽጋችሁን መዝጊያ ሳትከፍቱ ጥቂት ጊዜ ያለፈ እንደሆነ በሚደርሠው አልቂት ሐላፊዎች ትሆናላችሁ /ሃላፊነት ትወስዳላችሁ/ ለህይወት የከፈትኩላችሁን መዝጊያ አትዝጉ .... ሞትን አትምረጡ፣ በአገር ፊት ህይወትንም አትናቁ"።

ይህን ቃል ሲሠሙ ሳያመነቱ በፍጥነት እንዲህ የሚል መልዕክት ላኩ፡፡

"የአምላክ ጥላ በራስህ ስላለ፣ ክንዱን ከሠጠህ፣ ቃልህ ከአምላክ እንደበት እንደወጣ ተቆጥሮ ወዲያው ይፈፀማል፡፡ አምላክ እንደወለደህ በስራህ ሁሉ ይታወቃል፡፡ ከተማዋና መዝጊያዎቿ ከስልጣንህ በታች ናቸው፡፡ እንደልባችን አስወጣን አስገባን፡፡" ይህ ቃል በደረሰው ጊዜ ፒያንኪ ጦርነቱን ትቶ ልመናቸቸውን ሠምቶ በሠላም እንዲወጡ ፈቀደላቸው፡፡
ፒያንኪ በሠላም ለሚማረክ ጠላት ሩህሩህ እንደነበረ ነው የሚነገረው፡፡ በጦርነት ላይ ካልተገደደ በቀር ነብስ በከንቱ ማጥፋት አይወድም ነበር ይባልለታል፡፡ የሚዋጋውንም አገር ቀድሞ ሳያ ስጠነቀቅና ሳይመክር ውጊያ አይጀምርም፡፡ የጦር አለቆቹም በዚህ አይነት መመሪያ እንዲዋጉ ነው የሚነግራቸው፡፡

ትዕዛዝና ምክር ሲሠጥም ንግግሩ በምሳሌና በሚደነቅ ፍልስፍና የታጀበ ሆኖ፤ ግልፅና አጭር እንደነበር ነው የሚታወቀው፡፡
የሮህን ከተማ ከያዘ በኋላም ሜራቱም ወደምትባለው ከተማ በመምራት የመሸጉትን ሠራዊቶች ከነመሪዎቻቸው የተለመደውን አይነት ቅድመ ማስጠንቀቂያና ምክር አስቀደመ፡፡ እንዲህም ብሎ ላከ፡፡

"በፊታችሁ ሁለት የመንገድ መስመር አስቀምጡ፡፡ እንደፍላጎታችሁም ምረጡ፡፡ ምሽጋችሁን /ቅጥራችሁን/ ብትከፍቱ ህይወትን፣ ብትዘጉ ሞትን ታገኛላችሁ፡፡ ግርማዊነቴ በተዘጋ ከተማ ላይ ማለፍ አይችልም፡፡" ሲል እነርሱም በፍጥነት "አባትህ የውርሱን ቅርስ ላንተ አዘጋጅቶልሃል፡፡ የሁለቱ ዓለሞች የኢትዮጵያና የግብፅ ጌታ እንደመሆንህ፤ እነሆ ገንዘቦችህ ናቸው፡፡ ዓለምን የምትገዛ ጌታ ነህ፡፡" የሚል ምላሽ ሠጡት፡፡

ፒያንኪም ከዚህ በፊት እንዳደረገው ሁሉ እጃቸውን በሠጡ ከተሞች ላይ እየዞረ ቤተመንግስታቸውን እየጎበኘና ለአማልክቱ በየቤተመቅደሡ የ[illegible]ን እያደረገ፤ እሺ ያሉትን በሠላም፣ እምቢ ያሉትን በጦርነት እያሸነፈ ብዙዎቹን በስሩ አደረገ፡፡ በርካቶቹም "የአሞን ልጅ ፒያንኪ የኢትዮጵያው ንጉስ መጥቷል" የሚለውን ወሬ እስከፈፀመው ጅብድ ሲሠሙ እጃቸውን ሲሠጡ ተገደዋል፡፡ አካሄዱ ሁሉ ልክ እንደ ታላቁ እስክንድር እንደነበርም ይነገርለታል፡፡ ሒደቱ በዚሁ ቀጥሎ ብዙ ከተሞች በፒያንኪ ስር መሆን ቢችሉም፤ ቀደም ሲል ሸሽቶ አመለጠ ያልነው የግብፅ ዋና ፈርኦን ተፍነክታ ገና አልተያዘም፡፡ ይልቁንም ለውጊያ ዝግጅት አድርጎ ሱካሪስ እና አስርኮን የሚባሉትን ሁለት ንጉሶች ከጎኑ አድርጎ በመጠባበቅ ላይ ነው፡፡

በተጨማሪም ታላቋና የፈርኦኖቹ መቀመጫ ከተማ የሆነችው መምፊስ ገና አልተያዘችም፡፡ ተፍነክታም ከነተከታዮቹ የመሸገው በታላቂቱ ከተማ በመምፊስ ነበር፡፡ እናም ፒያንኪ ወደ መምፊስ ተጓዘና እንዲህ የሚል መልዕክት ላከ፡፡

"በዚች ከተማ ውስጥ የምትኖሩ መዝጊያችሁን አትዝጉ፣ አትዋጉ፡፡.... እርምጃዬን ያልገፉችሁ እንደሆነ በመምፊስ ለሚገኙ አማልክት መስዋዕቴን አቀርባለሁ፡፡ የነበረውን ስርዓት ሁሉ
እፈፅማለሁ፡፡ ከተማዋን በመልካም እይዛታለሁ፤ ትደነማለች፡፡ የህፃናት ዋይታ አይሰማም፡፡ ተመልከቱ የደቡብን ከተሞች፤ የአምላክን ቃል ካልሠሙት በቀር አንድ ሠው እንኳ አልተገደለም፡፡ ስቃይ የተሠራው ለሃጥኣን ነው"

በዚህ ጊዜ ፈርኦን ተፍነክታ ከሠሜን ወደ መምፊስ መጥቶ "የመምፊስ ከተማ ሃይለኛ ናት፡፡ ወታደሮቹም ጎበዞች ናቸው፡፡ በምስራቅም በኩል በባህር የተከበበች ስለሆነች ጠላትን አታስገባም፡፡" ያለው ከመምፊስ መጥቶ ወደ ሠሜን አቅጣጫ ከሄደበት ሆኖ ነው፡፡

"ገንዘብ፣ ዘይት በሠሜን ላሉት ወታደሮቼ ሰጥቼ ከሠሜን ተመልሼ እስከመጣ ድረስ ተከላከሉ" ብሎ ስላዘዛቸው በፒያንኪ ማስጠንቀቂያ መሠረት የተፍነክታ ሹሞች ቅጥሩን ሊከፍቱ አልቻሉም፡፡
ፒያንኪ ይህን ሁኔታ ካረጋገጠ በኋላ ወደ ከተማዋ ተጠግቶ በምስራቅ በኩል የወንዙ ውሃ መሙላቱንና ከተማዋ ከቀድሞው የበለጠ በደንብ መመሸጓን እየዞረ ተመለከተ፡፡

የፒያንኪ ሹማምንትም ሁኔታውን አይተው ፍርሐት የሚያሳድር አስተያየታቸውን ሠጡ፡፡ ፒያንኪ ግን የሹሞቹ አስተያየት አስቆጣውና እንዲህ የሚል ምላሽ ሰጣቸው፡፡

"በሕይወቴ ፍቅር በአባቴ በአሞን ቸርነትና ፀጋ ይሄን ሁሉ ያደረኩት በአሞን ትዕዛዝ ነው፡፡ አሞንን በልባቸው አላስቀመጡትም፡፡ ትዕዛዙንም አላወቁም፡፡ ይህንንም ሁሉ አሞን ያደረገው ልባቸውን ያፀናው የሹበሩን ሐይል ለማሠማት ሲል አውቆ ነው፡፡ እንግዲህ ይችን ከተማ እንደ ማዕበል ሆኜ እንዳነሳት አባቴ አሞን አዟል፡፡"

ከዚህ በኋላ "ጀልባዎችን፣ ታንኳዎችን፣ መርከቦችንም ሁሉ ሰብስቡ" ብሎ አዘዘ፡፡ በባህሩ በኩል አድርገው ወደ ከተማው ውስጥ ሊገቡ ለተዘጋጁት ወታደሮቹ እርሱ ራሱ አዛዥ ሆኖ ወደ መርከቡ ከገባ በኋላ ተከታዩን ትዕዛዝ ሰጣቸው፡፡

"ግማሻችሁ ከተማዋን ውጉ፡፡ ግማሻችሁ ደግሞ በበር በኩል ወደ ውስጥ ግቡ፡፡ የሚማረክ ሹም ስታገኙ አይገባምና እንዳትገፉት፡፡ ደቡብንና ሠሜንን ከያዝን በኂላ በሁለቱ አገሮች መካከል ባለቸው በዚች በመምፊስ አረፍት እናደርጋለን፡፡"

ይሄን ከተናገረ በኋላ የፒያንኪ ወታደሮች ወደ ከተማዋ ገብተው ብዙ ሠው ጨረሱ፡፡ ቀጥሎም ራሱ ፒያንኪ ከነሠራዊቱ ገብቶ ትልቋን ከተማ መምፊስን ያዛት፡፡

ዜና መዋዕሉ እንደሚለውም በድሉ ማግስት ብዙ ሹማምንት ከነሕይወታቸው ተማርከው እፊቱ እንደቀረቡ፤ ፒያንኪም ቤተመቅደሶች

እንዲከበሩ አገዙ የገባላቸውን ቃል ተግባራዊ እንዳደረገ የደንቡን መሰዋዕትም እንዳቀረበ ነው።

ይህ ሁሉ ከተማ ከተያዘና ነገስታቱ ሁሉ ለኢትዮጵያዊው ንጉስ ለፒያንኪ ከገቡለት በኋላም፤ ይልቁንም ታላቋ የመምፊስ ከተማ ከተያዘችና ተስፋ እንደሌለው ከተረዳ በኋላ ባለበት በሠሜናዊ ስፍራ ሆኖ የግብፁ ፈርኦን ተፍነክታ አሳዛኝ መልዕክቱን ለፒያንኪ 2ኛ ላከ። መልዕክቱም ከብዙ በጥቂቱ ይህን ይመስላል።

"ከቁጣህ ታገስ..... በነበልባል ፊት መቆም አልችልም። በግለትህ ተሸንፌአለሁ። ወደ ባህር ደሴት ሸሸሁ፤ ከዛች የግለት ቃል የተነሳ መንፈስህን ተጠራጠርኩ። ..... በኔ ላይ የተነሳው ልብህ አሁንስ አልቀዘቀዘምን? አሁን ግን በእውነቱ ምስኪን ነኝ። በወንጀሌ ጥፋት ውስጥ አትጣለኝ። የሚዛን ልክ ትናንሽ ስብርባሪዎችን ያውቃል። እነዚህን ለኔ በይቅርታህ አብዛቸው።

ዘር ብትዘራ በጊዜው ፍሬውን ታገኛለህ። ፍሬ የሚያፈራውን ዛፍ ገና በአበባው አታጥፋው። ፍርሃትን በልቤ አሳደርክ፣ ሽብርም በአካሌ ውስጥ ተነዛ። በመጠጥ ቤት ውስጥ አልቆምም፤ በገናዬንም ለጨዋታ አያመጡልኝም፤ በራበኝ ጊዜ ከደረቅ ዳቦ በቀር አልበላም። ሲጠማኝም የምጠጣው ውሃ ብቻ ነው።

ስምህን ከሰማሁበት ቀን ጀምሮ ፍርሐት በአጥንቶቼ ውስጥ ዘለቀ። አእምሮየ ተቃጥሏል። ልብሶቼ ተበጣጥሰዋል። ወደ ኔይት /የራሱ አገር የሣይስ ሴት አምላክ ቤተመቅደስ/ ሸሸቼ ተደብቄያለሁ። ና ወደኔ ፊትህን እኔ ወዳለሁበት መልስ። አገልጋይ /ወንጀለኛ/ በይቅርታ አይነፃምን? ያለኝ ሁሉ ወርቅና የከበረ ድንጋይ፣ በመልካም እቃ ያጌጡት ፈረሶቼ ሁሉ ይወሰዱ። ወደ ግምጃ ቤትህም ይግቡ። ፍርሃትን ከልቤ የሚያጠፋ መልዕክተኛ ይላክልኝ። ከእርሱም ጋር ወደ ቤተ መቅደስ ሄጄ ቅዱስ መሐላዬን ልፈፅም።"

ይህን መልዕክት የሠማው ፒያንኪ እንደእርሱ ታላቅ የሆነና የነበረ ንጉስ እንዲህ ያለ አሳዛኝ መማፀኛ ማቅረቡ አሳዝኖት ጠላትነቱን ፍቆ ታላላቅ ካህናትን ልኮ አስመጥቶ ክፉ ነገር ሳያደርግበት ወደ ቤተመቅደስ ሔዶ የአምላኩን ስም ጠርቶ "ለኢትዮጵያ እገብራለሁ" ብሎ እንዲምል አስደረገ። ተፍነክታም

"የንጉሱን የፒያንኪን ትዕዛዝ አልጥስም፤ ከቃሉም እልፍ አልልም። እሱም ሳይፈቅድ ማናቸውንም ሹም አልሾምም። እንደንጉሡ ቃልና ትዕዛዝ እፈፅማለሁ።" በማለት ማለ።

ከዚህ መሃላ የምንረዳው ፒያንኪ ግዛቱን ሀጥቶ እንዳስቀመጠው ነው። ለሌሎች ለገቡለትም ተመሳሳይ ሹም ሽር አድርጎ ፒያንኪ በግብፅ ያለውን ወርቅና ብር ሌሎች ጌጣጌጦችንና መሳሪያዎችን በአጠቃላይ ብዙ ሃብት በመርከብ አስጭኖ ጉዞውን በባህር ላይ ጀመረ።

ልቡ በደስታ ተሞልቶ ወደ መናገሻው ወደ ናፓታ ሲመለስ ግብጽን ድል አድርጎ ያስገበረ ጀግና ኢትዮጵያዊ ንጉስ እንደመሆኑ መጠን፤ ልዩ

አቀባባል ጠበቀው። ተቀባዮቹም :- "ድል አድራጊው ንጉስ መጣህ፤ ግዛትህ በታህታይ ግብፅ ተዘረጋ። ወንዶችን እንደ ሴት አደረካቸው። እሞን ሕይወትን ሠጠህ፤ ክብርም ያንተ ነው። ስልጣንህና ሃይልህ ለዘላለም ነው፤ አንተም እስከ ብዙ ዓመት ትኖራለህ።" በማለት እያሞገሡ ተቀበሉት።

እናም 300 ዓመት ኢትዮጵያን የገዙትን የሃያላኑ ፈርኦናት የእነ ቱትሞሲሥ 3ኛና የእነ ራምሲስ 2ኛን አገር ታላቋን ግብፅ ኢትዮጵያዊው ንጉስ ፒያንኪ 2ኛ ባየነው መልኩ አስገብሮ ተመለሠ።
የታላላቆቹ የግብፅ ከተሞች የመምፊስና የቴብ ክብር ወደ ናፓታ ዞረ። የፈርኦኖችን ልጆችም ለእርሱና ለተከታዮቹ ኢትዮጵያዊ ነገስታት እንዲገብሩ አደረጋቸው።

እዚህ ላይ መገንዘብ ያለብን ጉዳይ ፒያንኪ ግብፅን በግዛቱ ስር አድርጎ አስገበራት እንጂ፤ በግብፅ ላይ ከዚህ ድል በኋላ ባለፈው ታሪክ ያየነውን 25ኛውን ስርወ መንግስት አልመሠረተም። ነገር ግን በመሐላው አማካኝነት ተፍነክታም ልጁም ለኢትዮጵያውያን ነገስታት ሲገብሩ ኖረው በመጨረሻ መሃላውን ያፈረሠ ንጉስ በግብፅ ሲነሳ ወደፊት የምናየው ሻባካ የተባለው ንጉስ ተነስቶ 25ኛውን የግብፅ ዳይናስቲ እንደመሠረተ እንረዳለን።

ሆኖም የመጀመሪያው መሠረት የተጣለውና ኢትዮጵያውያን ግብፅን ያስገበሩት በፒያንኪ 2ኛ ጊዜ መሆኑ ግልፅ ነው።

ፒያንኪ ደግነት በተላበሰ ጀግንነቱ ግብፅን አስገብሮ ከተመለሰ በኋላ 10 ዓመት፣ ግብፅን ከመውረሩ በፊት 21 አመት፣ በዘመቻው የቆየበት ጊዜ 1 ዓመት፣ በድምሩ 32 አመታትን ኢትዮጵያን በንጉሰነገስትነት አስተዳድሮና አገሩን አስከብሮ፤ እንዲሁም የአባቶቹን ደም ተበቅሎ ከዚህ ዓለም በሞት የተለየው በነገስታቱ የሠንጠረዥ ዝርዝር ባየነው መሠረት በ778 ቅ.ል.ክ ነው።

King Piye

ምዕራፍ ፲፮

የአክሱማይ ወረደ ፀሃይና የካስታህ ሃንድዮን ዘመነ መንግስት

ከ 778-742 ቅ.ል.ክ

ፒያንኪ 2ኛ ከመሞቱ ቀደም ብሎ ዙፋኑን የሚወርስ ወንድ ልጅ ስላልነበረውና ሚስቱ እርጉዝ ስለነበረች በታመመ ጊዜ ለሴት ልጁ ባል ለሆነው ለካስታህ እንዲህ የሚል ኑዛዜ አስተላለፈ።
"ሚስቴ ወንድ ልጅ የወለደች እንደሆነ ልጄ ዙፋኑን ባንተ ሞግዚትነት ይውረስ፤ ወንድ ልጅ ካልወለደች ግን አንተ ከሴት ልጄ የምትወልዳቸው ልጆች ልጆቼ ናቸውና መንግስቴን ላንተ ሰጥቼሃለሁ።"

ከዚህ ኑዛዜ በኋላ ፒያንኪ በሞተ በ15ኛው ቀን ሚስቱ ወንድ ልጅ ወለደችለትና ስሙ አክሱማይ ተብሎ በህፃንነቱ ነገሰና በካስታህ ሞግዚትነት ሲገዛ ቆይቶ በወጣትነቱ በድንገት ስለሞተ የፒያንኪ የልጁ ባል ካስታህ በመንግስቱ ሊተካ ችሏል።

የፒያንኪ ብቸኛ ወንድ ልጅ አክሱማይ /ወረደ ፀሃይ/ በተወለደ በ23ኛ አመቱ በነገሰ በ 23ኛ አመቱ ኢትዮጵያን ከግብፅ ግዛት ጋር በሞግዚት ሲያስተዳድር መቆየቱ ሲታወቅ፤ በሂዩሮግላፊ በሃውልት ላይም ሆነ በሌላ ቦታ ዝርዝር ታሪኩ አይገኝም።

ከእርሱ የተከተለው የፒያንኪ 2ኛ አማች ንጉስ ካስታህ ሐንዲዮን ግን ታሪኩ ረዘም ያለ ባይሆንም በትክክል በሒዩሮግላፊም በሌሎችም ተፅፎለት ይገኛል።

የካስታህ ሐንድዮን ዘመነ መንግስት ከ755-742 ቅ.ል.ክ

ካስታህ ሐንድዮን የፒያንኪ የሴት ልጅ ባል ነበር። በፒያንኪ 2ኛ ልጅ በአክሱማይ ዘመነ መንግስት በፒያንኪ ኑዛዜ አማካኝነት በሞግዚትነቱ ፀንቶ ቆይቷል። ከአክሱማይ ሞት በኋላ መንግስቱን ሲረከብም በታህታይ ግብፅ ለኢትዮጵያ እየገበረ ያለውና የፈርኦንነቱን ስልጣን የያዘውን የአሶርኮን 3ኛን ልጅ ሻፒ ናፒት የምትባለውን አግብቶ ነበር። ሆኖም ይች ሁለተኛ ሚስቱ ናት እንጂ፤ ዋናዋ ባለቤቱ የፒያንኪ 2ኛ ልጅ ነበረች።

የጆሴፍ ካታዊ ፓሻ የታሪክ መፃህፍም ከገፅ 54 ጀምሮ ያለው ይህንኑ ነው የሚያረጋግጠው። ካስታህ ወይም ካሽታ የዋና ሚስቱ አባት ፒያንኪ ስለሞተ በግብፅ ቀድሞ ለፒያንኪ የተገዙለትና የገበሩለት አሁን ግን ለካስታህ አንገዛልህም ብለው ተዋግተዋል።

ከሁሉ በላይም የተፍነክታ ልጅ ኮንራፍ ሌሎችን ሁሉ መሳፍንቶች ደምስሶ እርሱ "በታህታይ ግብፅ የፈርኦንነቱን ዙፋን ያዝኩ" ብሎ አወጀ።

ሌሎችም የእርሱ ተባባሪ ሆነው ስለተነሱ ካስታህ የግዛት ዘመኑ የተረጋጋ አልነበረም። ይሁንና ካስታህ በላእላይ ግብዕ፤ የተፍነክታ ልጅ ደግሞ "24ኛውን ስርወ መንግስት በታህታይ ግብዕ መስርቼ ፈርኦንነቱን የያዝኩት እኔ ነኝ" እያለ ኮንራፍ እና ካስታህ በእኔ ነኝ እኔ ነኝ ግጭት ሲባሉ ቆይተው፤ በመጨረሻ የፒያንኪ 2ኛ የልጅ ልጅ ማለትም ከፒያንኪ ሴት ልጅ እና ከካስታህ ሐንድዮን የተወለደው ሻባካ ኮንራፍን ገድሎ ዋናውን የፈርኦንነት ቦታ እና ስልጣን ይዞ ቀጥለን እንደምናየው በግብዕ 25ተኛውን የግብፅ ስርወ መንግስት /ዳይናስቲ/ ሊመሰርት ችሏል። እናም ካስታህ ሐንድዮን 12 አመት ባልተረጋጋ ሁኔታ የኢትዮጵያ ንጉሰ ነገስት ሆኖ ቆይቷል።

ምዕራፍ ፲፯

የንጉስ ሻባካ ዘመነ መንግስት

ከ 742-730 ቅ.ል.ክ

ሻባካ የፒያንኪ 2ኛ የልጅ ልጅ መሆኑን አይተናል። አብዛኛውን ጊዜ የሚጠራበት ስሙም ይሄው ሻባካ የሚለው ሲሆን፤ በጥንታዊው ግብፅ አጠራር ሻባካ የሚለው "ካ" ሳይጨመር ሻባ ወይም ሳባ ማለት ነው። በግብፆች አጠራር "ካ" ሲጨመር ግን የሻባው /የሳባው/ ለማለት ሻባካ እንደተሠኘ ይነገራል። ይህንንም የሳባ ወገን መሆኑን ለመግለፅ ነው የሚሉ አሉ።

በተጨማሪም በስሙ ላይ እንደ አባቶቹ ሜይ አሙን፤ የአሙን ወዳጅ ይሉታል። ይህን ንጉስ የግሪክ ፀሃፊዎች እነ ማኔቶን፣ ሄሮዱተስ፣ ዲዮዶር "ሳባኮስ" ወይም "ሳባኮን" ይሉታል።

የኒቅዩ ኤጲስ ቆጶስ ዮሃንስ ደግሞ በስሙ በሠየመው "የዮሃንስ መደብር" በተሠኘው መፅሃፍ ሰዋኬን ብሎታል። በመፅሃፍ ቅዱስ ላይ ደግሞ በአማርኛው "ሶዋኬን" በግዕዙ "ስጎል" የሚለው እርሱን ነው። /2ኛ ነገስት ምዕ 17 ቁ 14/ በአጠቃላይ ስለ ሻባካ ዶ/ር ሬይዝነር፣ ዋላስ ባጅ፣ የሄሮዱተስ 2ኛ መፅሃፍ፣ የካታዊ ፓሻንና ሌሎች መፅሃፍትን የዮሃንስ መደብርን ጨምሮ በመጥቀስ ተክለፃዲቅ መኩሪያ በናፓታ መርዌ 1ኛ መፅሃፋቸው ብዙ ብለውለታል።

ሻባካ ወደ ዙፋን ከመውጣቱ ቀደም ብሎ አባቱ ካስታህ ላእላይ ግብፅን ጨምሮ በሚያስተዳድርበት ጊዜ ለአያቱ ለፒያንኪ 2ኛ እገዛልሃለሁ ብሎ ምሎ የነበረው የተፍነክታ ልጅ ፒያንኪ ከሞተ በኋላ ለአማቹ ለካስታህ አልገዛም ብሎ የታህታይ ግብፅን ነጻነት ለማወጅ ሞክሮ ነበር።

ሰልጣኑን ከአባቱ የተረከበው የተፍነክታ ልጅ ኮንራፍ ፈርኦንነቱ በውል ሳይረጋገጥ እራሱን በራሱ ፈርኦን ነኝ እያለ በታህታይ ግብፅ እያስተዳደረ እያለም ሻባካ ሲዘምትበት ተገዷል።

ሻባካ ከናፓታ ወደ ታህታይ ግብፅ ሲዘምትም የግብፅ መሳፍንት እና ሹሞች በኮንራፍ ቂም ይዘውበት ነበርና /አማልክቱን እያንቋሸሸባቸው/ ለሻባካ አበሩለት። በዘመቻውም የሙሉ ድል ባለቤት መሆን ችሎ የኮንራፍን ሠራዊት ደምስሶ፤ እራሱን ኮንራፍን በመማረክ "አባትህ ተፍነክታ ለአያቴ ለንጉስ ፒያንኪ 2ኛ ሊገዛለት በመሐላ ያረጋገጠውን ቃል ሽረህ አልገብርም ብለህልና ..." በማለት እስከነህይወቱ በእሳት አቃጠለው።

ከዚያም ኢትዮጵያዊው ንጉስ ሻባካ የታህታይና የላእላይ ግብፅን፤ እንዲሁም ሊቢያን ወደ ራሱ ግዛት አጠቃሎ ከደረበ በኋላ ልክ እንደ አያቱ ወደ ናፓታ በመመለስ ፋንታ በዚያው በግብፅ ሆኖ ማስተዳደር ጀመረ።

የግብፅን የዋና ፈርኦንነት ስልጣንንም ያዘ። እህቱንም ሙሉ ስልጣን ሠጥቶ ከእርሱ በታች በላእላይ ግብፅ በቴብ አነገሳት።

እርሷም ብልህና ሃይለኛ ስለነበረች ከሻባካ ቀጥለው በነገሱት 3 ነገስታት ዘመን እንደሞግዚት ሆና መላውን ግብፅ ለማስተዳደር ችላለች።

እስከ ሻባካ ዘመነ መንግስት ድረስ በግብፅ ዙፋን የተለያዩ ነገስታቶች በፈርኦንነት እየተቀመጡ እስከ 24ኛው ዳይናስቲ ድረስ ቆይተው የነበረ ሲሆን፤ አሁን በሻባካ ዘመነ መንግስት ጊዜ ግን በንጉስ ሻባካ አማካኝነት ኢትዮጵያውያን በግብፅ ላይ 25ኛውን ስርወ መንግስት መስርተው ማስተዳደር ችለዋል።

ንጉስ ሻባካም ኢትዮጵያን ባስተዳደረበት የግዛት ዘመኑ በ12 አመት ቆይታው ይህን የመሰለ ግዙፍ ድርጊት ፈፅሞ እንደ አያቱ ኢትዮጵያን አግንኖ ነው ያለፈው። እርሱ ሲሞትም በሙሉ ስልጣን አነገሳት ያልናት እህቱ መንግስቱን ተረክባለች። እርሷም በዝርዝሩ ላይ ከሻባካ ቀጥላ የሠፈረችው ኒካንታ ቅንዳኬ ወይም ህንዳኬ የተባለችው ናት።

ምዕራፍ ፲፰
የንግስት ኒካንታ ህንዳኬ ዘመነ መንግስት
ከ730-720 ቅ.ል.ክ

ንግስት ኒካንታ ቅንዳኬ የሻባካ እህት እንደሆነች አይተናል፡፡ ወንድሟ ሻባካ የላእላይና የታህታይ ግብፅ ዋና ፈርኦን በነበረ ጊዜ እርሷ ከእርሱ በታች በላእላይ ግብፅና በናፓታ ነግሳ መቀመጫዋን በቴብ አድርጋ ትገዛ ነበር፡፡ በዚያም ሳለች ‹የላእላይ ግብፅ ንግስት ለአሞን የምትሰግድ የአሞን ታላቂቱ ካህን› እየተባለች የቤተመንግስቱንና የቤተክህነቱን ስልጣን ደርባ ይዛ ስትገዛ የቆየች ናት፡፡

ሲጠሯትም ግብፆቹ አሜኒሪትስ፣ ግሪኮች ክንዳኬ የኛ የግዕዙ መፅሃፍ ህንዳኬ በሚል ነው፡፡ ይች ንግስት በሁሉም ዘንድ ተፈሪና ተከባሪ እንደነበረችም ታውቋል፡፡ ከሁሉ በላይ ተከባሪ ያደረጋትም በአሞን ቤተመቅደስ የነበራት የመንፈሳዊ ስልጣን ነው፡፡ ኒካንታ ህንዳኬ ቀደም ባለው በወንድሟ የግዛት ዘመን የናፓታንና የላእላይ ግብፅን ዘውድ ብቻ ነበር ያደረገችው፡፡

በኋላ ግን የላእላይንም የታህታይንም ግብፅ ዘውድ ለመድፋት ችላለች፡፡ በዘመኗ ሁሉም ለኢትዮጵያውያን ነገስታቶች ሚስትም፣ እህትም፣ ሞግዚትም እየሆነች በትልቅ ስልጣንና መፈራት ያሳለፈች የሴት ንግስት ሆና ቆይታለች፡፡

ከግብፃውያን የመሳፍንትና የነገስታት ዘር ካላቸው፤ እንዲሁም ከኢትዮጵያ ነገስታቶች ጋር በመጋባትም ልጅ ወልዳለች፡፡ ከእነዚህም ውስጥ የግብፅን ንጉስ ፕሳሜቲኩስ 1ኛ ይባል የነበረውን ከኢትዮጵያውያን በኋላ ለተተካው 26ኛው ዳይናስቲ ተከታይ ለመስጠትና ከግብፅ ግዛት የኢትዮጵያ ዘር እንዳይጠፋ ሴት ልጇን ከፕሳሜቲኩስ 1ኛ ጋር /ሻፕ አን አፕ/ን አጋብታለች፡፡

ህንዳኬ ሻፕ አን አፕን የወለደችው ከአንድ የኢትዮጵያ ንጉስ እንደነበረም ይነገራል፡፡ ገናናነቷም በቴብ ከተማ በካርናቅ የእብነ በረድ ሐውልቷ ከነፅሁፉ ከተገኘውና ሙሴ ማርዮት የተባሉት የፈረንሳይ ሊቅ በተረጉሙት ፅሁፍ ላይ ሊረጋገጥ ችሏል፡፡ በእርሷ የግዛት ጊዜም አሶራውያን እየገነኑ ወደ ግብፅም እየመጡ ጥቃት ለመሠንዘር እንደሚፈልጉ የሚያሳይ ፍንጭ የሚታይበት ወቅት ሆነና 10 አመት ያህል በንግስትነት ከገዛች በኋላ ቲሃርቃ የተባለውን በእርሷ ስር እንዲተካ አደረገች፡፡

ምዕራፍ ፲፱
የንጉስ ቲሃርቃ ዘመነ መንግስት
ከ720-671 ቅ.ል.ክ

ቲሃርቃ ወይም ቲርሃቅ ከሻባካ ዘመነ መንግስት ጀምሮ በቤተመንግስት ያደገና በመንግስት አስተዳደርና በጦርነት ውስጥ ሲሳተፍ በመቆየቱ የሚመሰገንና ተቀባይነት የነበረው የነጋሲ ዘር ነው፡፡ ከሻባካ እቁባት የተወለደ እንደሆነም ብዙዎቹ ተስማምተዋል፡፡
መጠሪያ ስሙም በመፅሃፈ ነገስተ ካልዕ ምዕ. 19 ቁ 9 ላይ ተጠቅሶ ይታያል፡፡ በዚሁ ላይም ቲሃርቃን ‹ቲርሃቅ የኢትዮጵያ ንጉስ› ብሎ ነው ያሰፈረው፡፡ ቲርሃቅ የሚለውም በእስራኤላውያኑ በእብራይስጥ አነጋገር ነው፡፡

የኑብያን ነገስታት ታሪክ ያጠናው ዶ/ር ሬይዝነር ደግሞ ታርሃክ ብሎታል፡፡ ይህን መሰሉ የስም እና የአገር ስያሜም ለብዙ መደናገሮች በር መክፈቱን ሁሉም የታሪክ መርማሪዎችና ፀሃፊዎች የሚማረሩበት ጉዳይ መሆኑ ይታወቃል፡፡

በዚሁ መጠንም የቲሃርቃ ምንም እንኳን ይዘቱን ባይለቅም ተሐርቃ፣ ታሩቃህ፣ ተሐርቁ፣ ቲሃርቃ፣ ታሐርቆስ፣ ቲርሐቅ እያሉ ይጠሩታል፡፡ አሶራውያኑ ደግሞ ታርኩ ብለውታል፡፡ ባሁኑ ዘመን ግን ከሁሉ የበለጠውም የተለመደውም መጠሪያው ቲሃርቃ የሚለው ነው፡፡ ወይም ቲርሀቅ፡፡ ይህም 'ክ' በ 'ቅ' በኛው ንግግር ተለውጦ እንገኘዋለን፡፡ እኛም ቲሃርቃ እያልን በመጥራት ታሪኩን እንቀጥል፡፡

ቲሃርቃ ከንግስተ ሳባ ጀምሮ በተዘረዘረው የነገስታት ዝርዝር ውስጥ በ14ኛ ላይ ያየነው ነው፡፡ ቲሃርቃ ከኒካንታ ህንዳኬ ቀጥሎ የፈርኦንነት ዘውዱን ከጫነ በኋላ አንዳንድ አመፀኛ ርዝራዦችን ከግብፅ ከደመሰሰ በኋላ የሊብያን ከዚያም አልፎ ዛሬ ድረስ ጂባራልታ እየተባለ የሚጠራውን የአፍሪካን ሰሜን በሙሉ በጦር ሃይሉ እንዳስገበረ ይታወቃል፡፡ እስከ አውሮፓ ድረስ ተሻግሯል የሚሉም አሉ፡፡

በቴብ በካርናቅ ከተማ ላይ የራሱ ሃውልት በትልቁ ተሠርቶ የተገኘ ሲሆን፤ በእርሱ ሃውልት አጠገብም እየተዋጋ የማረካቸው የእስያና የአፍሪካ፤ ከእስያ 14፣ ከአፍሪካ 14 ነገስታቶች እንደሆኑ የሚያሳይ ሃውልት ቆሞ ይታያል፡፡

በነገሰ ጊዜም የአባይ ወንዝ ከመቸውም ጊዜ በላይ ሞልቶ ስለተትረፈረፈ የጻድቅነቱ እና የደግነቱ ምልክት ነው ብለው ህዝቡ ሁሉ ያከብሩትና በልዩ አይን ይመለከቱት ጀመር፡፡

ያለ አንዳች ስጋት በተደላደለ አገዛዙ ሃያ አመት ከቆየ በኋላ ግን አንድ ጠላት ተነሳበት። እርሱም የአሶር ንጉስ የሰናክሬም ልጅ አሳርሐዶን የተባለው ንጉስ ነው።

የአሶር መንግስት በዚህ ዘመንና ከዚህም ዘመን ቀደም ባሉት ጊዚያቶች እየገነነ ሔዶ ነበርና አሁን ደግሞ በአጠገቡ ያሉትን ባቢሎንን፣ ጢሮስን፣ ሲዶናን፣ እስራኤልንም ሁሉ ከወረረና ከገዛ በኋላ በንጉስ ሰናክሬም ሞት ቀዝቀዝ ብሎ ታየና ወዲያው የሰናክሬም ልጅ አሳርሐዶን ሲነግስ ደግሞ፤ አባቱ ሲሞት ተዋግተው ነፃነታቸውን ያወጁትን የቀድሞ ተገዢዎች በድጋሚ ለማሸነፍና ለማስገበር ንጉስ አሳርሖዶን የሸፈቱበትን ለመዋጋት ሲሯሯጥ ስለቆየ ቀደም ሲል እንደተፈራው በግብፅ ላይ ለመነሳት ጊዜ አላገኘም ነበር።

አሁን ግን በ600ኛው ዓመት ገደማ ጢሮስንም፣ ሲዶንንም ተዋግቶ እንደአባቱ ተገዢ ሊያደርጋቸው ቻለ።

እነዚህ አገሮች ደግሞ ተስፋ ያደረጉት ኢትዮጵያዊውን ንጉስና የግብፅ የፈርኦንነትን ስልጣን ደርቦ የያዘውን ቲሃርቃን ሆነ። የአሶራውያን ንጉስ አሳርሖዶንም ይህንኑ በመረዳት የግብፅን ፈርኦን ቲሃርቃን ለመዋጋት ጉዞውን በሲና ተራራ በኩል ጀመረ። በመንገድ ላይ እያለም በሲና በርሐ ጥንት እስራኤሎችን ይፈጅ የነበረው መንታ ጭንቅላት ያለው የበርሐ እባብ የአሳርሖዶንን ሠራዊት እየነደፈ ጨረሰበት። ይሁን እንጂ በሲና አውራጃ የሚኖሩ የዘላን ህዝብ ሹማምንት ከነተከታዮቻቸው እየመጡ እርሱን ለማገዝ ተቀላቀሉት።

በእነርሱ እየተረዳም ከግብፅ ዋና ከተማ መምፊስ ደረሰ። ከዚህም በተጨማሪ በሠሜናዊ ግብፅ የሚገኙት የግብፅ መሳፍንቶች በኢትዮጵያዊው በቲሃርቃ ፈርኦንነት ይቀኑበት ስለነበር ከአሶሩ ንጉስ ጋር በመተባበራቸው በቲሃርቃ ላይ ያንዣበበው ጦርነት ከባድ እየሆነ መሄዱ ታወቀ። ቢሆንም በመምፊስ ሆኖ 15 ቀናትን በደንብ ተዋጋ። ከዚያም መቋቋም ስላቃተው ከመምፊስ ሸሽቶ ወደ ቴብ፣ ቀጥሎ ወደ አገሩ ወደ ናፓታ የተረፈውን ጦር ይዞ ሸሸ። ሚስቶቹና ልጆቹ፣ ስፍር ቁጥር የሌለው መሳሪያና በመምፊስ የሚገኘው ሃብቱ ሁሉ በአሶራውያን እጅ ገባ። አሶራውያንም ከመምፊስ ወደ ቴብ በመጓዝ በዚያም በመምፊስ ያደረጉትን አይነት ብዝበዛ አደረጉ። የቤተመንግስቱንም፣ የቤተ መቅደሱንም ሐብት ሠብስበው ወደ አገራቸው ወደ አሶር ላኩት። የአማልክቶቻቸውን ምስል እያፈረሱ የራሳቸውን የአማልክት ምስል ተኩበት።

የግብፅ መሳፍንቶችም ለአሶሩ ንጉስ ለአሳርሖዶን መታያቸውን እየያዙ እየመጡ ሰገዱለት። አሳርሖዶንም ሁሉም እንዲገብሩ አድርጎ ሃያ

አምስት የግብፅ መሳፍንት በየአውራጃቸው ሾሞ አነገሳቸውና የራሱን ሹማምንትና ሠራዊት ትቶ በደስታ ወደ አገሩ ተመለሠ።

ወደ ከተማው ወደ ነነዌ ሲመለስም ሃውልት አሰርቶ የራሱን ምስል በማቆም ከጎኑ ደግሞ የቲሃርቃን በአንድ ትንሽ ጥቁር አፍሪካዊ መልክ አድርጎ በማሰራት ቲሃርቃ ተንበርክኮ እንደሚለምነው አስመስሎ አሰራው። እውነታው ግን ቲሃርቃ እንኳን ተንበርክኮ ምህረት ሊለምነው ከአሶሩ ንጉስ ጋር በፍፁም በአካል ተያይተው አለማወቃቸው ነው።

ቢገናኙ ደግሞ እንደ አሶራውያን የጦርነት ደንብ የተማረከው ንጉስ እስከነሕይወቱ በቁሙ ቆዳው ይገፈፍ ነበር እንጅ አይለቀቅም። ስለዚህ በሐውልቱ ላይ አሳርሖዶን ያሰራው የቲሃርቃ ሃውልት ሐሰት መሆኑን ፀሃፊው ሁሉ ተገንዝቦታል።

ቲሃርቃ ከሽሽቱ በኋላ ወደ ናፓታ ተመልሶ ግብፅን /ታህታይ ግብፅን/ እንደገና ከአሶራውያን አስጥሎ ለመያዝ ይዘጋጅ ነበር።
በዚህ መካከልም ግብፃውያኑ ራሳቸው ከአሶራውያኑ ግዛት በሃይማኖት፣ በልማድ፣ በቋንቋና በፅሁፍ የሚመሳሰሏቸውና አማልክታቸውን የማያንቋሽሹባቸው ኢትዮጵያውያኑ እንደሚሻሏቸው ተረዱ። ስለዚህም የአሶራውያኑ ግዛት 5 አመት ያህል እንደቆየ "ናና በላያችን ላይ መሪ ሆነህ ከአሶራውያኑ ቀንበር አድነን።" ብለው ወደ ቲሃርቃ ላኩበት። እርሱም ይህን መልዕክት ሲሰማ በደስታ ገስግሶ ከአሶራውያኑ ጋር ተዋግቶ አሸነፈና የመምፊስን ከተማ ይዞ እንደቀድሞው ማስተዳደሩን ቀጠለ።

ከዚያም መዲኔ ሐቡ በተባለው ቦታ ላይ የድል አድራጊነት ሐውልቱን ሲተክል እርሱም በፋንታው በሐውልቱ ግርጌ "የሁለቱ አገር የኢትዮጵያና የግብፅ ንጉስ" ተብሎ በሚፃፍበት ላይ "የአሶርም ንጉስ" የሚል አስጨምሮ አስቀረፀ።

ይህም አሳርሖዶን ቲሃርቃ ተንበርክኮ ሲለምነው አስመስሎ ካሰራው ሃውልት ጋር የሚመሳሰል እንጅ እውነታው አይደለም። ምክንያቱም ቲሃርቃ አሶርን አልገዛም። አሳርሖዶን በግብፅ ትቷቸው የሄደውና ውጊያውና ሽሽቱ መሯቸውና ሰልችቷቸው አሶራውያኑ /በግብፅ ያሉት/ ተገዝተውለት ቢሆንም እንኳ የአሶር ንጉስ አያሰኘውም።

ቲሃርቃ ከናፓታ ወደ መምፊስ ተጉዞ ድል ካደረገና ፈርኦንነቱን እንደቀጠለ አሳርሖዶን በሠማ ጊዜ ከነነዌ ተነስቶ ወደ ግብፅ ጉዞ ጀመረ። ነገር ግን በመንገድ ላይ ሳለ ስለሞተ ንግስናውን ልጁ አሱርባኒፓል /አሱር ባን ሐባል/ ተረከበ።

ቲሃርቃ ፈርኦንነቱን እንዳፀና በመምፊስ 3 አመታት ሲያሣልፍ የአሶሩ ንጉስም 3 አመት በከተማው በነነዌ መንግስቱን ካጠናከረ በኋላ ብዙ

የጦር ሠራዊት ወደ ግብፅ ላከ። የተላከውም ጦር ቲሃርቃን አሸንፎ እንደገና መምፊስን ተቆጣጠረ።

ቲሃርቃም በድጋሚ ወደ ቴብ መሸሽ ግድ ሆነበት። የግብፅ መሳፍንትም ስላልቻሉ በድጋሚ ለአሶራውያን ገቡ /ተገዙላቸው/።

የአሶራውያን ጦር የማረኳቸውን ሹሞች ወደ ንጉሳቸው ወደ ነነዌ ልከው በጭካኔ እንዲሠቃዩና እንዲሞቱ ሲደረግ፤ ቲሃርቃንም እንዲይዙት የታዘዙት አሶራውያን ከቴብ አስወጥተው ዓባይ ለዓባይ እያሳደዱ ከቴብም ወጥቶ ወደ አባቶቹ አገር ወደ ናፓታ እንዲሸሽ አስገደዱት። ቲሃርቃም መቀመጫውን በአገሩ በናፓታ ለማድረግ ተገደደ።

አሶራውያንም በግብፅ ላይ ሹም ሽር አድርገው ለረጅም ጊዜ ገዥነታቸውን ሊያቆዩ ቻሉ። በአጠቃላይ ሃያላን ከነበሩ ከኑብያ ኢትዮጵያውያን ነገስታት ተርታ በጀግንነቱ የሚሰለፈውና ብዙ የተባለለት ንጉስ ቲሃርቃ በአሶራውያን ጫና ወደ ናፓታ ከተመለሰ በኋላ ፍፃሜውም በዚሁ በናፓታ ሊሆን ችሏል።

እናም ይህ ታላቅ ፈርኦን ግብፅንና ኢትዮጵያን በአንድነት ደርቦ በመግዛት 26 አመት፣ በናፓታ ብቻ በተወሰነው ግዛቱ 23 አመታትን በመግዛት በድምሩ 49 አመት በገዥነት ስልጣን ላይ ቆይቷል። ይህ ሁሉ ሲሆንም በጦርነት እየሸሹ መልሰው ተደራጅተው ሔደው እየተዋጉ ስለቆዩ የግብፅን የፈርኦንነት ስልጣን ገና ሙሉ ለሙሉ አልተቀሙም ነበር።

ከቲሃርቃ ሞት በኋላ የነገሰው አርድ አሚን አውስያ የሚባል ሲሆን፤ የግዛት ዘመኑም 6 ዓመታት ብቻ መሆኑ ነው የሚታወቀው።

ብላቴን ጌታ ህሩይ በዋዜማ መፅሃፋቸው እንዲሁም ሌሎች ከቲሃርቃ ቀጥሎ የነገሰው አርድ አሜን እንደሆነ በመግለፅ፣ ከንግስናው በኋላም ወዲያው ሠራዊቱን ሠብስቦና አደራጅቶ እስከሠሜናዊ ግብፅ በመጓዝ አሶራውያንን ለመዋጋት እንደሞከረና፤ አሶራውያን ያለ አንዳች ጭንቀት መልሰው እንዳባረሩት፤ ከዚያም ከዘመቻው በኋላ ወደ ናፓታ ተመልሶ መጥቶ እንደሞተ ነው የተጻፈለት። አርድ አሚን ከ671-665 ከገዛ በኋላም ተከታዩ ንጉሰነገስት ገስዮ ሲሆን እርሱም 6 ሰአታትን ብቻ በዙፋን አሳልፏል። ንጉስ ገስዮ ለምን 6 ሰዓታት ብቻ እንደቆየና በምን መልኩ ታንታሙን እንደተረከበው አይታወቅም።

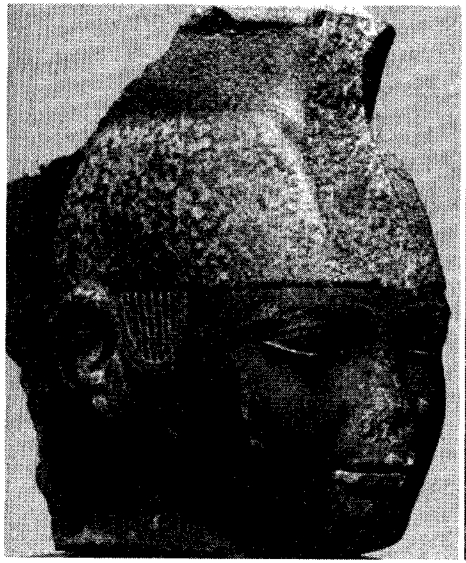

The Rise of Taharqa: Ruler of Nubia and Egypt

ምዕራፍ ፰
የንጉስ ታንታሙን ዘመነ መንግስት
ከ665-661 ቅ.ል.ክ

ንጉስ ታንታሙን የቲሃርቃ የልጅ ልጅ ነው። ማለትም የሴት ልጁ ልጅ። ታንታሙን ልክ እንደ አባቱ የተለያዩ መጠሪያ ስሞች ነበሩት። አሜንሚሪትት፣ ኑአትሜይሙን፣ ሜያአሙን፣ ታንታሙን ይሉታል። እኛም ተብሎ ተብሎ በመጨረሻ በፀደቀው ስሙ ታንታሙን በሚለው እየጠራን በ4 ዓመት አጭር የግዛት ዘመኑ የፈፀማቸውን ታሪኮች እንይለት።

በጀበል ባርካ እነሙሴ ማርዮት፣ ሙሴ ሩገፎ፣ ሙሴ ሴፒስየስ ካገኙትና ከተረጎሙት የአምስት የኢትዮጵያ ነገስታት ሐውልቶች ውስጥ አንዱ የዚሁ የንጉስ ታንታሙን ሐውልት ነው። ዜና መዋዕሉን ጨምሮ ብዙ የተፃፈለት ይህ የኢትዮጵያ ንጉስ የተገኘለት ሐውልቱ "የህልም ሐውልት" የሚል ስያሜ አለው።

የሐውልቱ ርዝመት 1 ሜትር ከ32፣ ስፋቱ 72 ሴ.ሜ ሆኖ ፅሁፉ የሠፈረባቸው መስመሮች ላይ "የፀሃይ ልጅ፣ የአሞን ልጅ፣ ዘላለም የሚኖረው የሁለቱ አገሮች /የኢትዮጵያና የግብፅ/ ንጉስ....." የሚለው የተለመደ መግቢያ ይታያል።

ከዚያ ቀጥሎ "በህልሜ አንድ እባብ በቀኝ አንድ እባብ በግራ በኩል ሲወጣ አየሁ። ይህንን ተርጉሙልኝ" እንዳለና በማግስቱ በርካታ ህልም ፈችዎችና አዋቂዎች ተጠርተው እንደተረጎሙለት፤ እነርሱም ሁለቱ እባቦች ደቡብ ኢትዮጵያንና ሠሜናዊ ግብፅን ወደፊት እንደምትገዛ የሚያሳይ ምልክት ነው። ባሉት ጊዜ በህልም አፈታታቸው ተደስቶ ለነበሩት ካህናትና አዋቂ መኳንንት ግብር አብልቶ ለአምላኩ ለአሞን መስዋዕቱን ያቀረበበት ታሪክ ይቀጥላል።

ታንታሙን ከመንገሱ በፊት ቲሃርቃ በነበረበትና በሞተበት ዘመንም ጭምር ስልጣንና ግዛት ሲካፈል የቆየ የነጋሲ ዘር ነው። በናፓታ ከነገሰ በኋላም ከህልሙ ትርጓሜ በኋላ ጉዞውን ወደ ኤለፋንቲን ቀጥሎ ወደ ቴብ አድርጓል። እነዚህ አገሮች ደግሞ ለብዙ ጊዜ የኢትዮጵያ ነገስታትና የአምላካቸው የአሞን ይዞታ ስለሆኑ፤ ታንታሙን ቴብ እስኪደርስ ድረስ የሚዋጋውም የሚቃወመውም አላገኘም።

ይልቁንም በየመንገዱ "በሰላም" ግባ ለግብፅ ህይወት ስጥ የወደቁትን ቤተመቅደሶች አንሳ፣ ሐውልቶችንና ምስሎችን አቃና፣

ለአማልክቱ መስዋዕታቸውን አቅርብ፣ ስለታቸውን ስጥ፣ በዓላቸው ይከበሩ ዘንድ ካህናቶችን በየቤተ መቅደሳቸው አሰማራ..." እንዳሉት ተፅፏል።

ታንታሙን ከቴብ ተነስቶ መምፊስ ሲደርስ ግን በአሶር መንግስት ስልጣን ስር የነገሱት ሃያ አምስት የሚሆኑት የሠሜናዊ ግብፅ ነገስታት ከነዋሪው ከአሶር ወታደሮች ጋር ሆነው ተዋጉት። ነገር ግን በብዙ መስዋዕትነት ድል አድርጓቸው ሸሽተው ስለሔዱና ስለተደበቁ ክትትሉን ትቶ ወደ መምፊስ ተመለሰ።

በመምፊስ ሳለም ሸሽተው የመሸጉት ነገስታቶች በአንድ መስፍን እየተመሩ መጥተው ምህረትን ለመኑት። በፊቱም ሆነው "የሕይወት መንፈስ ስጠን፤ አንተን የካደ ህይወት የለውምና። በንግስናህ ቀን እንደተናገርከው የበታችህ እንሆናለን...." አሉት። ንጉስ ታንታሙን ጥያቄያቸውን በደስታ ተቀብሎ ግብዣ አደረገላቸው።

የአሶሩ ንጉስ ያልነው አሱርባኒፓል ከነነዌ በግብፅ ላይ ሾሞ በንጉስነት ማዕረግ የላከው ኒካዎ ግን አልገዛም ብሎ ታንታሙንን ስለተዋጋው ታንታሙን ሠራዊቱን አሸንፎ ኒካዎንም ማርኮ ገደለው። ኒካዎ ከሞተ በኋላም ልጁ ፕሳሜቲክ ከመምፊስ ሸሽቶ ወደ ነነዌ ሄዶ ከአሶሩ ንጉስ ከአሱርባኒፓል ጋር ተገናኝቶ የሆነውን ሁሉ ተረከለት። ሃይለኛው አሱርባኒፓል ይህን ሲሰማ ተናዶ ራሱ ጦሩን እየመራ ወደ ግብፅ መጣ፣ በዚያን ጊዜ ታንታሙን ቀደም ብሎ ምርኮውን ሁሉ ሰብስቦ ወደ ቴብ ተመልሶ ነበርና ከአሱርባኒፓል ጋር አልተገናኙም ነበር።

እናም ሳያስበው ቴብ ላይ ስለደረሰበት ቴብን ለቆ ወደ ናፓታ መጣ። ታንታሙን ከነሠራዊቱ የለቀቀውንና ስመጥር የሆነችውን የቴብ ከተማ የአሞንን ቤተመቅደስና የሚያምረውን ቤተመንግስት ሁሉ የአሶር ወታደሮች ክፉኛ በዘበዙት። ከቤተ መንግስትና ከቤተመቅደስ የተገኘው ማናቸውም እቃ ወርቅ፣ ብር፣ ልብስ፣ መሳሪያ እየተዘረፈ ከሃውልቱ ጋር ወደ ነነዌ ተጓዘ።

በዚያ ዘመን ማለትም ከክርስቶስ ልደት በፊት በ6 መቶኛው አጋማሽ ዓመታት ቴብ ላይ የደረሰው እልቂትና ዘረፋ እስከ ብዙ ዘመን ድረስ እንዳታንሠራራ አድርጓት ነበር። የሚገርመው ይህ ከመሆኑ ከ50 አመት በፊት በእስራኤል የተነሳው ናሆም የተባለው ነብይ በዘመኑ በራሷ በነነዌ ከተማ ወደ ፊት የሚደርስባትን ውድቀት ሲገልፅ፤ በአሁኑ ሠዓት በቴብ የደረሰውንም አንስቶ እንዲህ ብሎ ነበር።

"እነሆ እኔ ባንች /በነነዌ/ ላይ ነኝ ይላል እግዚአብሔር የሠራዊት ጌታ፤ ልብስሽንም በፊትሽ እገልጣለሁ፤ ለአህዛብም ራቁትሽን አሳየሁ፤ ለመንግስትም ነውርሽን .... የሚያይሽም ሁሉ ካንች እየሸሸ ነነዌ ተፈታች ይላል ..... አንች ከነአሞን ከተማ ትበልጫለሽን? በፈሳሾች መካከል

ከተቀመጠችው፤ ውሃም በዙሪያዋ ነበራት፤ ቅጥርዋም በባህር ውስጥ ነበር። ኩሽና ምስር /ኢትዮጵያና ግብፅ/ የማይቆጠሩ ሃይሏ ነበሩ። ፋጥ /ግብፅ/ የማይቆጠሩ፤ ሊቡም /ሊቢያም/ የሚረዱሽ ነበሩ። ነገር ግን እርስዋ ተጋዘች። ምርኮም ተማረከች። ህፃናትዋም በመንገድ ሁሉ ራስ ተፈጠፈጡ። በጌታዎቿም ላይ እጣ ተጣጣሉ። ታላላቆዎቿም ሁሉ በሠንሠለት ታሠሩ ....." ትንቢተ ናሆም ምዕ 3 ቁ 5-10.

ነብዩ ናሆም እንዳለውም የአሞን ቤተ መቅደስ ያለባት ይች የቴብ ከተማ ከቀድሞ ጀምሮ ሃያላኑ ፈርኦኖች በልዩ ልዩ ሐውልት ያስጌጧት ታላቅ ከተማ የማትፈርስ ትመስል ነበር።

ነገር ግን ፊተኛው ኋላ ኋላኛው ፊት እንደሚሆን ሁሉ፤ የደመቀ ከተማ ፈርሶ የደበዘዘው የበለጠ እንደሚደምቅ ይታወቃልና፤ ቴብን ይህ መሰሉ ውድቀት ሲገጥማት ነብዩ ናሖም እንዳለውም የቴብን አፍራሾች የአሶራውያንን ከተማ ነነዌን ደግሞ በተራዋ ሲአክሳር የሜዶን ንጉስ ከ50 አመት በኋላ አፈራርሶ እራሱን የአሶርን መንግስት ሊጥለው ችሏል። በዚህም የትንቢተኛውን የናሆምን ትንበያ መፈፀሙን በዚያ ዘመን ዓለም አረጋግጣለች።

በመጨረሻም ኢትዮጵያዊው ንጉስ ታንታሙን ከአሶራውያን ጥቃት ለመዳን እየሸሸ ከመምፊስ ወደ ቴብ ከተጓዘ በኋላ ከቴብ ወደ ናፓታ ሔዶ ሊቀመጥ ችሏል። ምንም እንኳን የመጀመሪያው ጉዞው ማለትም ከመምፊስ ወደ ቴብ ያመራው በሽሽት ባይሆንም አሶራውያን እየተከታተሉት መሆኑን ሲያረጋግጥ ግን ጉዞውን ወደ ናፓታ አድርጎ በዚያው በናፓታ ፍፃሜው ሆኗል።

ኢትዮጵያዊው ንጉስ ታንታሙን በናፓታ እነዳለ በ661 ቅ.ል.ክ ከ4 አመት የንግስና ቆይታው በኋላ ሲሞትም የኢትዮጵያ የግብፅ ግዛትም በእርሱ ዘመን ተቋጭቷል። ከዚያ ጊዜ በኋላም በግብፅ ላይ የኢትዮጵያውያን ገገርነት ተወግዶ ሌሎች ሃያላን አገራት ባቢሎን፣ ፋርስ፣ ግሪክ፣ ሮማ፣ ዓረብ... ቱርክ ይፈራረቁባት ጀመር።

በአጠቃላይ እስከአሁን ባየነውና ከፒያንኪ 2ኛ ጀምሮ እስከ ታንታሙን ድረስ የኢትዮጵያ ግዛት በግብፅ ላይ የቆየበት ዘመን 127 ዓመታት ሲሆን፤ ይህም ከ810-661 ቅ.ል.ክ ያለውን ጊዜ ይሸፍናል። የፒያንኪ 22 አመት ሳይቆጠር።

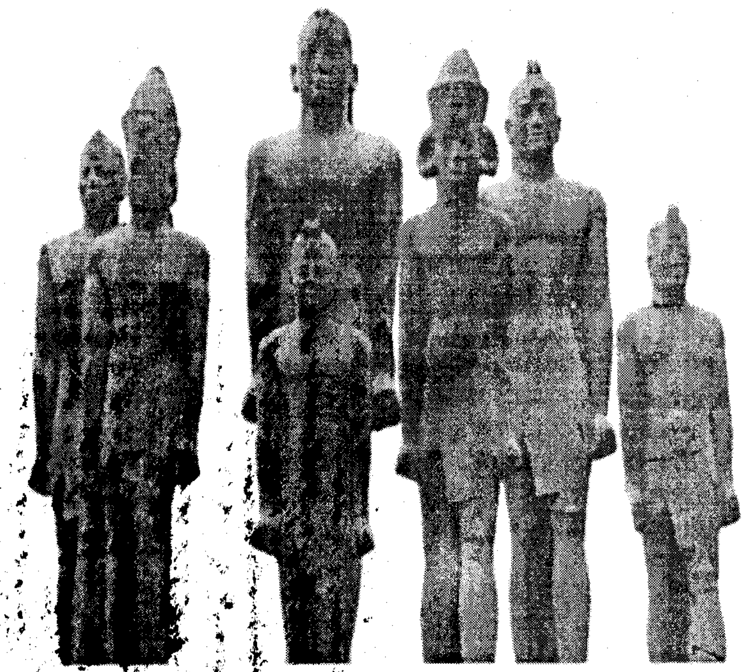

Statues of Nubian kings up toten feet high
Were found buried at the
Nubian capital of Kerma, in Sudan.
Smashdduring Egyptian king pasamtek
II's incursion southaround 593B.C., they were
recntly reassembled. (National Geography Feb. 2008).

ምዕራፍ ፳፩

የመናገሻ ከተማ ለውጥ ከናፓታ ወደ መርዌ

የኢትዮጵያ ግዛት በግብፅ ካከተመ በኋላ ከታንታሙን ቀጥሎ ፒያንኪ 3ኛ፣ ከፒያንኪ 3ኛ፣ አሚን አሳሮ 2ኛ፣ ቀጥሎም ፒያንኪ አወጥዮ 4ኛ፣ ከዚያም ዙዋሬ ንብረት አስፐርታ፣ ቀጥሎም ሐርሲኦተው የተባሉ ነገስታቶች በተከታታይ በኢትዮጵያ ናፓታ ከነገሱ በኋላ ራምሐይ ናስቶስኔን የተባለውና በዝርዝሩ 23ኛ ላይ በሠፈረው ንጉስ ጊዜ የኢትዮጵያ መናገሻ ከተማ ከናፓታ ወደ መርዌ ሊዞር ችሏል።

በእነዚህ ጊዜያቶች ሁሉ ኢትዮጵያውያን ምንም እንኳን የግብፅ ጎረቤት ቢሆኑም እስከ ራምሐይ ናስቶስኔን ድረስ በግብፅ ላይ የተፈራረቁት ሃያላን አገራት ለመውረር አልደፈሩም።

በእነዚህ ከላይ በተዘረዘሩት ኢትዮጵያዊ ነገስታት ጊዜም መንግስታቸውን በናፓታ አደላድለው ከመቆየታቸው ያለፈ የተከሰተው ታሪካዊ ክንውን አይታወቅም። ስለዚህ የኢትዮጵያ መናገሻ ከናፓታ ወደ መርዌ በምን መልኩ እንደተዛወረ በአጭሩ እንመልከትና ከዚያ በኋላ ደግሞ በእነዚህ ዘመናት የግብፅ ዕጣ ፋንታ ምን ይመስል እንደነበር የሚያሳይ አጭር ሐተታ እናስከትል። ለቀጣዩ ምዕራፍም ማለትም ለመርዌ ነገስታት ታሪክ እንደመንደርደሪያም ይሆነናል።

የመናገሻ ከተማ ለውጡ የተደረገው የናፓታው የመጨረሻ ንጉስ ሳይፋይ አርሲኦተው በተባለው ጊዜ ሲሆን፤ ይህ ንጉስ በሚገዛበት ጊዜ ከ558-546 ቅ.ል.ክ 12 አመት እንደገዛ ከመርዌ ውስጥ ናስቶስኔን የሚባለው የአውራጃ ሹም ተነስቶ የሐርሲኦተውን መንግስት ገልብጦ ወደ መርዌ ወሠደው። የመናገሻ ከተማውም በመርዌ ሆኖ በናፓታ ነጋሲዎች እግር ተተክቶ የምስራቁንና የምዕራቡን ኢትዮጵያ፣ በልዩ ልዩ ነገድ የተከፈለውን ህዝብ ጠቅልሎ መግዛት ጀመረ። ስለዚህ የኢትዮጵያውያን ነገስታት ከናፓታ ወደ መርዌ መቀመጫቸው ሊዛወር የቻለው በናስቶስኔን ንግስና ጊዜ በ546 ነው ማለት ነው። ስለሆነም የፋርስ ንጉስ ከኢትዮጵያዊው ንጉስ ከናስቶስኔን ጋር የገጠመው ግጭት በመርዌ የነበረ መሆኑን ከወዲሁ ተገንዝበን ወደ መንደርደሪያችን እናምራ።

አሱርባኒፓል ኢትዮጵያውያንን አባሮ መምፊስንም ቴብንም በጦር ሃይል ይዞ በዘረፋም በምርኮም እያስጨነቀ ካስገበረ በኋላ በሰፊው ግዛቱ ያሉ የከለዳውያንና የኤላም ህዝቦች

ሸፍተዋልና ቶሎ ድረስ የሚል መልዕክት ስለመጣለት በፍጥነት ወደ አገሩ ተመለሰ። በዚያም ሳለ ሞተ።

በዚህ ጊዜ ግብጻውያኑ ከኢትዮጵያውያኑም ከአሶራውያንም ግዛት ክፍት የነፃነት ጊዜ ሲያገኙ ፕሳሜቲክ 1ኛ የተባለውን የሳይሱን ንጉስ አነገሱ።

ከእርሱም ጋር አሶራውያን የደለደሏቸው የአውራጃ ሹሞች አብረው ማስተዳደር ጀመሩ።

ንጉስ ፕሳሜቲክም ግብፅን መልሶ ለመገንባት እንቅስቃሴ ያደርግ ጀመር። ይሄው እንደ ፈርኦን የሚቆጠረው ንጉስ ፕሳሜቲክ ከአሶር ግዛት በኋላ የግብፅን ገናናነት ለመመለስ በሚጥርበት ጊዜም ከአሶር በኋላ የተነሳው የባቢሎንን ወራሪነት መቋቋም አቃተው።

የባቢሎን መንግስት በዚህ ጊዜ ተነስቶ ብዙ አገሮችን ከወረረ በኋላ ወደ ግብፅ መጣ። ባቢሎን ቀደም ሲል የአሶር አንድ ግዛት ሆና በአሶር ስር የነበረች ሲሆን፤ አሱርባኒፓል ሲሞት የአሶርን የአገዛዝ ቀንበር ከላያቸው ላይ ጥለው የራሳቸውን መንግስት ለመመለስና እንደቀድሞዋ ሃያል የሆነችን ባቢሎን ለመመስረት ያደረጉት ጥረትም ተሳካላቸው።

በዚህም በጥንታዊቷ በሐሙራቢ ዘመን የነበረችው ገናናዋ ባቢሎን ወድቃ በድጋሚ በመነሳቷ የባቢሎናውያን ዳግም ትንሳኤ ተሰኘ። እናም በዚህ ጊዜ ነው በርካቶችን ለመግዛት የቻሉትና አሁንም ወደ ግብፅ የመጡት። ከባቢሎን ጋር አብረው ነፃ ከወጡ አገሮች ውስጥም ሜዶን አንዷ የነበረች ሲሆን በሜዶናውያን ጦርነትም የባቢሎን ዋና ከተማ ነነዌ ከቴብና ከመምፊስ የበለጠ ተበዘበዘች። በእነዚህ ጊዜያቶች ሁሉ ኢትዮጵያውያን ነገስታቶች በዚያው በናፓታ አገራቸውን እያስተዳደሩ ይገኙ ነበር።

እናም በመጀመሪያ አሶር ቀጥሎ ባቢሎን ግብፅን ካስጨነቁ በኋላ ተከታዩ የፋርስ መንግስት ሆነ። ባቢሎንንም ስትገዛት የቆየችው ፋርስ መልሳ ገዛቻት።

ቂሮስ የተባለው የዚህ ዘመን የፋርስ ንጉስ በአባቱ የፋርስ፣ በእናቱ የሜዶን ተወላጅ ነው። አባቱም ካምቤዝ 1ኛ ገናና ነበር። ቂሮስ የአባቱን መንግስት ወርሶ በባቢሎን መንግስት ላይ ተነሳ። ድል አድርጎ የፋርስን መንግስት አግንኖ 31 ዓመት ገዝቶ ሲሞት ልጁ ካምቤዝ 2ኛ ስልጣኑን ተረከበ።

ካምቤዝ 2ኛ ከአባቱ ከቂሮስ የበለጠ የፋርስን መንግስት አስፋፋ። 4 አመት ያህል የፋርስን፣ የባቢሎንን፣ የሶርያን፣ የፓለስታይንን ግዛቱን እያደላደለ ከቆየ በኋላ በ5ኛው አመት ላይ

ሠራዊቱን ይዞ የፈረደባትን ግብፅን ለማስገበር መጣ። መጥቶም መምፊስን ይዞ ንጉሱንም ገድሎ ግብፅን በሙሉ ያዘ። የፋርስ መንግስት አሶራውያን እንዳደረጉት ወደ ግብፅ መጥቶ አስገብሮ አልተመለሰም። ይልቁንም በግብፅ ግዛት ሆና 27ኛውን ዳይናስቲ መስርቶ ተቀመጠ።

በጊዜ ሂደትም ከግሪክ ጋር እየወገኑም ራሳቸውም እየተፋለሙ ፋርሶችን ለማባረር ቢችሉም መልሰው እየተወረሩና እየተሸነፉ ቆይተው ከሁለተኛው የፋርስ ግዛት በኋላ በ300ኛው ዓመት ቅ.ል.ክ ታላቁ እስክንድር እስኪነሳ ድረስ ቆይተዋል። ከዚህ በኋላ ባለውም ጊዜ ነፃነታቸውን እንዳጡ ነው ግብፆች ያሳለፉት።

ምዕራፍ ፳፱

የንጉስ ናስቶስኔን ዘመነ መንግስት

ከ546-532

የቂሮስ ልጅ ካምቤዝ 2ኛ ጦሩን እየመራ መቶ የግብፅ መንግስት በወረረውና ባሸነፈው ጊዜ /በ5 መቶኛው እጋማሽ አመታት/ እስካሁን ያስገበረው የባቢሎን፣ የአሶር፣ የእስራኤል፣ የጢሮስ፣ የሲዶና፣ የግብፅ፣ የሲና፣ የዓረብ ግዛት ሁሉ ሳይበቃው በግብፅ ከተደላደለ በኋላ የኑብያ ኢትዮጵያን መንግስት ለመውረር አሰበ።

ከመውረሩ በፊትም የኢትዮጵያ ንጉስ ሐይል ምን ያህል መሆኑንና፤ አደረጃጀቱ ምን እንደሚመስል ለመረዳት ሰላዮችን ወደ ኢትዮጵያ ላከ። የላካቸውም ሰዎች የመርዌን ቋንቋ የሚችሉ ተብለው የተመረጡ ነበሩ።

የመጀመሪያው የመርዌ ንጉስ ናስቶስኔን በመርዌ በነገሰበት ዘመን ካምቤዝ /የፋርስ ንጉስ/ መልዕክተኞችን ማለትም ሠላዮችን ልዩ ልዩ የመታያ ስጦታ አስይዞ ወደ ኢትዮጵያው ንጉስ ላካቸው። እነርሱም መጥተው "እነሆ ወዳጅነትህን የሚፈልገው ታላቁ የፋርስ ንጉስ ካምቤዝ የላከልህ ገፀ በረከት" ብለው ልብስ፣ የአንገትና የእጅ ጌጥ፣ ሽቶና መጠጥ አቀረቡለት።

የኢትዮጵያው ንጉስ ናስቶስኔንም ስጦታውን በዝርዝር አይቶ ከተቀበለ በኋላ ለመልዕክተኞች እንዲህ የሚል ምላሽ ሰጣቸው። "የፋርስ ንጉስ ይህንን ገፀ በረከት አስይዞ የላካችሁ የመንግስቱን ሐይል መርምራችሁ ተመልሳችሁ እንድትነግሩት ነው እንጂ በእውነት የኔን ወዳጅነት ፈልጎ አይደለም። ... አሁንም ከኔ ዘንድ ይህን ቀስት ወስዳችሁ ለፋርስ ንጉስ ስጡት። ልክ እንደኔ ይህን ቀስት የሚዘረጋ ከፋርስ ውስጥ ጎበዝ የተገኘ እንደሆነ ከዚያ በኋላ መጥተው ይውጉኝ" በማለት እርሱ ራሱ በመልዕክተኞች ፊት ቀስቱን አጥፎ መልሶ አቃንቶ አሳያቸው።

በተጨማሪም ያመጡለትን ልብስና ወርቅ እያሳያቸው "ይሄ በኔ ዘንድ ርካሽ ነው። እስረኞቹን እንኳን በወርቅ እግር ብረትና በወርቅ ሰንሰለት ነው የማስረው" በማለት ወደ እስር ቤቱ መልዕክተኞችን ወስዶ አሳያቸው።

ከዚያም መልዕክተኞቹ ተሠናብተው ወደ አገራቸው ተመለሱ። ያዩትንና የሠሙትን ሁሉ ለፋርሱ ንጉስ ለካምቤዝ ነገሩት። በተለይ የቀስቱ ሁኔታ አበሳጨው። ቀስቱን ሞክሮም አቃተው። ንጉስ ካምቤዝ እጅግ ከመናደዱ የተነሳ ጦሩን በደንብ ሳያደራጅ በአጠገቡ ያሉትን ወታደሮች ብቻ ይዞ ኢትዮጵያን ለመውጋት ወደ መርዌ ጉዞ ጀመረ።

ግማሹን ጦር በአባይ በኩል ልኮ ግማሹን ደግሞ ራሡ እየመራ ውሃ በሌለበት በኮረስኮ በረሐ በኩል መጣ። ሆኖም እራሱ የሚመራው ሠራዊት በበርሃው ሲጓዝ በውሃ ጥም የተነሳ መጓዝ አቃተው። ስንቅም አለቀባቸው። የፋርሱ ንጉስ ካምቤዝ ሊያበረታታቸው ቢሞክርም የጦር ሠራዊቱ ችግሩን መቋቋም አልቻለም።

ይህንንም ራሱ ካምቤዝ ስለተረዳው እንደተናደደ ሳይወድ በግድ ተመልሶ ወደ ቴብ ከተማ ሄደ። ሐሳቡ ስላልተሳካለትና ኢትዮጵያን ሳይወጋና ሳያስገብር በመቅረቱ ብስጭት አድሮበት ስለነበር እስኪሞት ድረስ በግብፃውያንም በፋርሳውያንም ላይ ብዙ ጭካኔ አደረሠባቸው።

ከኢትዮጵያ ንጉስ ተልኮ የነበረውን ቀስት ማጠፍ መዘርጋት ሁሉ አቅቶት ስለነበርና አንድ ዘመዱ ብቻ አጥፎ ስለዘረጋው ይህንኑ ዘመዱን ገደለው። የግብፅ ንጉስ ሆኖ የነበረውን ፕሳሜቲክን አስገድሎ የግብፅን ግዛት ለእህቱ ባል ለአርአንዴስ ሠጠው። እንዲህ እያደረገ በብስጭትና በጭካኔ ደም በማፍሰስ ከኢትዮጵያ መልስ አንድ አመት ተኩል ያህል እንደቆየ ሞተና ልጁ ዳርዮስ 1ኛ በመንግስቱ ተተካ።

ከዚህ በኋላ ባለው ጊዜም የፋርስ ግዛት ከመቸውም ጊዜ የበለጠ ሠፍቶ ከህንድ ጀምሮ እስከ ሊቢያ፣ በደቡብ እስከ ናፓታ ወሠን ሊደርስ ችሏል። በአጠቃላይም በፋርስ ስር የሆኑ 31 ግዛቶች እስከ ዳርዮስ 2ኛ ድረስ ለፋርስ ገብረዋል።

እነዚህ ሁሉ ግዛቶች እንደ ዳርዮስ ላለው ንጉስ በቀጥታ እየገበሩ በሚገዙበት ጊዜ ከ31ዱ የግዛት ክፍል ውስጥ ግብፅ አንዷዋ ናትና በካምቤዝ የተሾመው አርአንዲስ በፋርስ መንግስት ስር ሆኖ ግብፅን በሚገዛበት ጊዜ እንደ አማቹ እንደ ካምቤዝ ሃይለኛ በመሆን በግብፆች ላይ ከህግ ውጭ የሆነ ጫና ያደርግባቸው ጀመር።

ልክ በዚህ ጊዜም የመርዌዎቹ /የኢትዮጵያውያን / ንጉስ ናስቶስኔን መሞቱንና ወንድሙ ሐንዲው አብራ መንግስቱን ተረክቦ ራሱን ችሎ ማስተዳደር መጀመሩን ሠማ።

እናም በካምቤዝ ጊዜ የከሸፈውን አሁን አርአንዲስ የግብፁ ንጉስ በተተኪው ንጉስ በሐንዲው አብራ ላይ ሊፈፅመው አሠበ።

እንግዲህ በንጉስ ናስቶስኔንና በካምቤዝ መካከል ሊካሄድ የታሰበው ጦርነት ባየነው መልኩ በስኑ-ልቦና ድል ተጠናቆ ጦር ሳይማዘዙ አልፏል። ይሁን እንጂ በቀጣዩ ምዕራፍ ኢትዮጵያውያንና ፋርሶች ከሽፎ ያልቀረ ጦርነት ማድረጋቸውን የምንመለከተው ይሆናል።

እናም ከላይ ባየነው መልኩ መርዌን የቆረቆራት ኢትዮጵያዊ ንጉስ ናስቶስኔን 14 አመት በቆየው ግዛቱ ካምቤዝን በቃላት አሸንፎ የኢትዮጵያን መናገሻ ከናፓታ ወደ መርዌ አዛውሮ ስልጣኑን ለወንድሙ ለሐንዲው አብራ አስረክቦ አልፏል።

ምዕራፍ ፳፫

የንጉስ ሐንዲው አብራ ዘመነ መንግስት

ከ532-521

በግብፁ ንጉስ በአርአንዲስ ጀማሪነት በፋርስና በመርዌ /በኢትዮጵያ/ መካከል የተደረገውን የጦርነት ታሪክ የፃፈው የግሪክ ተወላጅ የሆነው ሄሊዮዶር የሚባለው ሲሆን፤ 'ኢትዮፒክ' የተሠኘውን ይህን መጽሃፍ ሲፅፍም ጦርነቱ የተተረከበትን የዚያን ጊዜውን መረጃ ተጠቅሞ ነው።

የሄሊዮዶርንና የሌሎችን ፀሃፍት ስምምነት መሠረት በማድረግም የፋርስና የኢትዮጵያ ጦርነት ምን መልክ እንደነበረው አጠር ባለ መልኩ እናየዋለን። ይህን ጦርነት ያስነሳው ሁለት ምክንያት ሲሆን፤ የመጀመሪያው የፋርሱ ንጉስ ካምቤዝ የኢትዮጵያን ንጉስ መውጋት አቅቶት ከመንገድ በመመለሡና የካምቤዝን ሽንፈት የግብፁ ንጉስ ከናስቶስኔን ሞት በኋላ ለመበቀል በማሰቡና ከዚህ ጊዜ ቀደም ብሎም ፋርሶች ኢትዮጵያን መውጋትና ማስገበር ህልማቸው ስለነበር ነው።

ሁለተኛው ደግሞ አንድ ማእድን ያለበት ስፍራ እንደሆነ የሚታወቀው የኢትዮጵያ ግዛት በዚህ በንጉስ ሐንዲው አብራ የግዛት ዘመን ድንገት ፋርሶች ስለያዙት ነው።

ፋርሶች ምንም እንኳን ኢትዮጵያን /ናፓታንና መርዌን/ እንደሌሎች አገሮች ወግተው ማስገበርና መጠቅለል ባይችሉም፤ ከግብፅ በደቡብ በኩል የሚገኘውንና በቀይ ባህር አቅራቢያ የሚገኙ አንዳንድ የኢትዮጵያ ግዛቶችን ለመያዝ ችለው የነበረ ሲሆን፤ አሁን ግን የበለጠ ለግጭት የዳረገው አንድ ምክንያት ወርቅና ማዕድን የሚገኝበት 'ፊላዩ' በተባለው ከተማ ዙሪያ ያለው አገር ነው።

ይህ ቦታ ከጥንት ጀምሮ በኢትዮጵያውያን እጅ ነበር የሚገኘው። ከላይ በተጠቀሰው ዘመን ግን በፋርሶች እጅ ገብቶ ከተማው በፋርስ ወታደሮች መጠበቅ ጀመረ። ስለዚህ የኢትዮጵያው ንጉስ ሐንዲው አብራ የፋርስን ወታደሮች አባሮ ይችን ከተማ አርአንዲስ ወደ ኢትዮጵያ ከመዝመቱ በፊት በእጁ አስገባት።

በካምቤዝ የተሾመው የግብፅ ንጉስ አርአንዲስም ይህን ሲሰማ ወታደሮቹን ይዞ ከቴብ ከተማ ተነስቶ መጣ። ኢትዮጵያውያኑም ወደዚያው ሔደው ውጊያ ገጠሙ። ነገር ግን ግብፆች አስቀድመው በከተማው ውስጥ ገብተው ስለነበር ኢትዮጵያውያኑ ማጥቃት ከበዳቸው።

ጥሪቱ ሁሉ ያልተሳካለት የኢትዮጵያዊው ንጉስም አማራጭ ሲያጣ የአባይን ውሃ መሬት እያስቆፈረ በቦይ አውጥቶ ከተማውን

እንዲያጥለቀልቅና የአርአንዲስ ጦር ከከተማው ቅጥር እንዲወጣ የሚያደርግ ዘዴ ቀየሠ።

ይህ ድርጊት ከተፈፀመ በኋላም አርአንዲስ ከከተማዋ ጦሩን ይዞ ወጥቶ ለመዋጋት ወሠነ። አርአንዲስን ከተከተሉት ሠራዊቶች ውስጥም የፋርስ፣ የሜዶን፣ የሊቢያ፣ የግብፅና የሌሎች በፋርስ ስር ካሉ አገሮች የተውጣጡ ሠራዊቶች ይገኛሉ። በርካታ ፈረሠኛና እግረኛ ወታደሮች ከተሟላ ትጥቅ ጋር ከአርአንዲስ ጎን ተሠልፈዋል።

ከኢትዮጵያው ንጉስ ከሐንዲው አብራ ጎን የተሠለፉት ደግሞ በዋሻና በበርሃ ነዋሪ የሚባሉት የበጅያ የብሌማይ ተወላጆች የሆኑና እራሱ ንጉሱ አስከትሎ ያመጣቸው ቋሚ ሠራዊቶች ናቸው። ከበጅያዎችና ከብሌማዮች ወገንም በቀስት አደጋገንና በጦር አወራወር በእግር ሩጫና በዝሆንና በግመል ግልቢያ የተካኑ ይገኙባቸዋል።

እነዚህ በርካታ ወታደሮች ከተቀራረቡ በኋላ የፋርስ የፈረሰኛ ጦር ቀድሞ እንዲዋጋ ተደረገ። ኢትዮጵያውያን በንጉሳቸው እየተመሩ ፈረሠኛው ከፈረሠኛው፣ እግረኛው ከእግረኛው፣ ዝሆን ተቀማጩም ባለጦሩም ባለቀስቱም ሁሉም ተደባልቆ ይዋጋ ጀመር።

ፋርሶች ከሁሉም በላይ የተማመኑት በፈረሰኛው ጦር ነበር። ይህንንም ኢትዮጵያውያኑ ስላወቁት በተለይ የብሌማይ ተወላጆች ፈረሠኛ ተዋጊውን ትተው በጎራዴያቸው ውጊያው መሃል ገብተው የፈረሶችን እግርና ሆድ በመቁረጥና በመውጋት ሁሉም የፋርስ ተዋጊ እግረኛ እንዲሆን አደረጉት።

አባረው የሚመቱበትን፣ ጋልበው የሚያመልጡበትን ፈረስ ኢትዮጵያውያኑ ጨረሷቸው። የፋርስ ወታደሮችም ከፈረሳቸው ላይ ከወደቁ በኋላ የለበሱት የብረት ልብስና የራሳቸው ጥሩር ለውጊያውም ለሩጫውም ስለከለከላቸው ብሌማዮቹ እንደልባቸው እየተዋጉ ፈጁቸው።

የቀሩትን የፋርስ እግረኛ ወታደሮችንም ኢትዮጵያውያኑ በተቀመጡባቸው ዝሆኖች እያስረገጡ ጨረሷቸው። ቀስትና ጦሩንም የፋርስ ሠራዊት የሚቋቋመው አልሆነም። የፋርሶችና በፋርስ

ስር ያሉት የግብፅ መሪዎች ውጊያውን እንደማይወጡት ስለተረዱ በወርቅ ሠረገላ ላይ ተቀምጠው ያዙና ይመለከቱ ከነበሩበት ወርደው ወደ ፈረሶቻቸው በመሔድ በሽምጥ ግልቢያ ሸሹ።

የተረፉት የፋርስና የግብፅ ወታደሮች የንጉሳቸውን መሸሽ ሲመለከቱ ጥቂቶች አብረው ሲሸሹ የቀሩት ተማረኩ። የኢትዮጵያው ንጉስ ሐንዲው አብራ ገና በውጊያው መጀመሪያ ድሉ የኢትዮጵያ መሆኑን በአይያዛቸው ተረድቶ ስለነበር "ግማሻችሁ እዚህ ከምትዋጉ ሂዱና ሌሎች የሚሸሹበትን መንገድ ያዙ" ብሎ አዞ ስለነበር እነዚህ ታዘው የሄዱት

በአባይ ዳር ያለውን መሸሻ ቦታ ዘግተው ይጠብቁ ስለነበር የሸሹት ሁሉ በመንገዱ ቀድሞ መያዝ ተስፋ ስለቆረጡ ግማሾቹ ወደ ባህርና ወደ ገደል እየዘለሉ ሲሞቱ፤ በፈረስ የሸሸው ንጉስ አርአንዴስ ተመትቶ እንደተማረከ ደሙን እያዘራ ከድል አድራጊው ንጉስ ከሐንዲው አብራ ፊት ቀረበ።

የኢትዮጵያው ንጉስ ሐንዲው አብራም ባየው ጊዜ አዘነለት። ብዙ የማፅናኛ ቃላትንም ሠነዘረለት። ቁስሉን እንዲያክሙለትም ለመድሃኒት አዋቂዎች ነገረለት። ከዚህ በኋላ ምርጥ በሆነው በወርቅ እቃ በተጫነው ዝሆን ላይ ተቀምጦ በጦር ሠራዊቱ እንደታጀበ በየመንገዱ እልልታና ደስታ እየተፈራረቁለት ወደ ሲዬን ከተማ ገባ።

እንደ ዘመኑ ልማድም ለአባይ አምላክ ነጭ በሬ አርዶ የምስጋና መስዋዕት አቀረበ። የኢትዮጵያው ንጉስ የድሉን በዓል በመስዋዕት ስኑስርዓት ከፈፀመ በኋላ ከምርኮኞቹ ውስጥ ባሪያዎቹን ለወታደሩና ለሹማምንቱ በባርነት እንዲያገለግሏቸው አከፋፈላቸው።

የጨዋ ወገን የሚባሉትን ምርኮኞች ደግሞ በነፃነት ለቀቃቸው። ቆስሎ ለተኛው ለግብፅ ንጉስ ለአርአንዴስ እንዲህ ሲል ላከበት። "ለዚህ ጦርነት ምክንያት የሆነውን የፊላዬን ከተማና የማእድኑን ስፍራ በእጄ አደርጋለሁ። ከዚህ የበለጠ ከንቱ የግዛት ፍላጎት የለኝም። ራስ በፀባዩ በአባይ የተከለለው የጥንቱ አገሬ ይበቃኛል። ፍርድንና ህግንም ለማክበር ስል አንተንም በነፃነት ለቅቄሃለሁ። ነገር ግን ለወደፊቱ ከወሠንህ አትለፍ። ለፋርሱ ንጉስም እንዲህ ብለህ ፃፍለት።

ወንድምህ ሐንዲው አብራ ድልን በጨበጣ ውጊያ አግኝቷል፤ ነገር ግን የራስህን አገር መልሶ ለቆልሃል። ይህንንም ማድረጉ ወዳጅነትህን ፈልጎ ነው። ምክንያቱም ፍቅር ለሠው ልጅ ከእንቁ የበለጠ ነገር ነውና። ይሁን እንጂ የጦርነት ምልክት በምትሠጥበት ቀን ለመዋጋት እምቢ አልልም።"

ንጉስ ሐንዲው አብራ ይህንን ሁሉ አድርጎ ሲጨርስ ወደ ዋና ከተማው ወደ መርዌ በደስታ ተመለሠ። ከተመለሰ በኋላም የተለመደውን የአገር ባህልና ልማድ በመከተል ለፀሃይ አምላክ አራት ነጭ ፈረሶችና አንድ ከሴት ያልደረሰ የሠው ወጣት ወንድ፣ ለጨረቃ አምላክም ሁለት ነጫጭ በሬዎችና አንዲት ከወንድ ያልደረሰች ሴት ልጃገረድ ሠዋ።

ይህን መሠሉ ሠው የመሠዋት ልማድ በአፍሪካና በእስያ፣ በምስራቅ አውሮፓና በሌሎችም የተለመደ ነበር። የመርዌም፣ የግብፃውያንም፣ የአሶራውያንና የፍልስጤማውያን ነገስታትም ጠንከር ያለ

ችግርና ጦርነት ሲገጥማቸው ከድል በፊትና በኋላ ለአማልክቶቻቸው የሚሠውት ሠውን ነበር።

የኢትዮጵያው ንጉስ ሐንዲው አብራ በመርዌ ከተማ የድሉን በዓል የመስዋዕቱን ስነ ስርዓት ከፈፀመ በኋላም በኢትዮጵያ ግዛት ስር የሚጠቃለሉ አገሮች ውስጥ የሚኖሩት ሁሉ እንኳን ደስ አለህ ለማለት የሴሮን ሠዎች፣ የቀይ ባህር፣ የየመን፣ በዋሻ የሚኖሩና ከኤርትራ ባህር ዳር ያሉት ሁሉ ወርቅና ጥንድ አንበሶች፣ ብሌማዮች ቀስትና ወስፈንጥር፣ አክሱሞች ቀጭኔ አመጡለት።እርሱም የድሉን በዓል ለማክበር መታያ እየያዙለት ለመጡት ሁሉ ሽልማትና ስጦታ እየሠጠ አስደስቶ በያገራቸው ሸኛቸው። በዚሁ ጊዜም ታስረው ለነበሩ እስረኞችና ወንጀለኞች ሁሉ ምህረት አድርጎ ሁሉንም አስደሰተ።

የዚህ ንጉስ ታሪክ ሲታተትም በዘመኑ በቅን ፍርድ የሚታወቅ እየተባለ ተፅፎለታል። ኢትዮጵያዊው ንጉስ ሃንዲው አብራ ባየነው መልኩ የፋርስን ጦር ተዋግቶ ድል አድርጎ፣ የተወረረ ቦታውን አስመልሶ፣ የጦርነትን ሳይሆን የፍቅርን አስፈላጊነት ለፋርሱ ንጉስ ገልፆለት አልፏል።

ምዕራፍ ፳፩

የመርዌ መዳከም

መርዌ ከ546 ቅ.ል.ክ እስከ 154 ዓ.ም ድረስ ለ700 አመታት የኢትዮጵያ የመናገሻ ከተማ ሆና አገልግላለች። አክሱማውያኑም በግዛታቸው ላይ በራሳቸው ንጉስ እየተገዙ ቆዩ እንጂ የንጉስ ነገስቱ መቀመጫ መርዌ ነበረች።
ከሐንዲው አብራ በኋላም በመርዌ በርካታ ነገስታቶች ተፈራርቀዋል። ከእነዚህ በመርዌ ከተፈራረቁት የኢትዮጵያ ነገስታት ውስጥም ኒካውላ ህንዳኬ 3ኛ አንዷ ናት። በእርሱዋ ዘመን ደግሞ ታላቁ እስክንድር ታላቅ የተባለበት ዘመን ነበር።

ታላቁ እስክንድር ግዙፉን የፋርስ መንግስት ጥሎ የራሱን ግዛት በግብፅ ሲመሰርትና የዓለም ንጉስ ተብሎ ሲሠየም፤ ከዚያም ከአሶር ወደ ፋርስ፣ ከፋርስ ወደ ህንድ አገር ሳገር እየዞረ ግዛቱን ሲያሰፋ ኖሮ በኋላ ወደ ባቢሎን ተመልሶ በ323 ቅ.ል.ክ ሲሞት የኢትዮጵያ ገዥ የነበረችው ኒካውላህንዳኬ 3ኛ ለታላቁ እስክንድር በመልዕክተኛ እንደገበረች ይነገራል።

"ወእምድኅረ ዝንቱ ገረረ ሎቱ ሀበሻ" "ከዚህ በኋላ ሀበሾች ተገዙለት" ይላል የዮሃንስ መደብር መፅሀፍ። እስክንድር በመልዕክተኛው የአባይን መነሻ እንዳስመረመረና ከህንዳኬ 3ኛ ጋርም ልዩ ወዳጅነት እንደነበረው በርካቶች ፅፈዋል።

እናም እስክንድር ከሞተ በኋላ ግዛቱን የጦር አለቆቹ ሲከፋፈሉት የግብፅ ግዛት የደረሰው ለፕቶሎሚ ሶተር ነበር። ፕቶሎሚ በግብፅ ላይ ነግሶ በሚያስተዳድርበት ዘመንም የኢትዮጵያዋ ንግስት ኒካውላ ህንዳኬ 3ኛ የሞተችበት ዘመን ሲሆን፤ ፕቶሎሚ ሶተር እንዲሁም ከእርሱ ቀጥሎ የግብፅ ገገር የሆነው ፕቶሎሚ ፊላደልፍ በኢትዮጵያ የሰሜን ጠረፍ ወታደርና ሠዎቹን መላክ ጀመረ። የኢትዮጵያ እጣ ፋንታም ከግብፅ ጋር አንድ አይነት እየሆነ የሚሄድ መሰለ።

ፕቶሎሚ ፊላደልፍ በምፅዋ አጠገብ አንድ የባህር ወደብ አሠርቶ በስሙ ፕቶሎማይስ ብሎ ሠይሟል። ከዚህ ጊዜ ጀምሮ የሠሜኑ ኢትዮጵያ የንግድ ማዕከል መሆን ጀመረ። እንዲሁም ከቀድሞ ጀምሮ የነበረው የአዶሊስ ከተማ መደብ ከጊዜ ወደ ጊዜ የበለጠ እየደመቀ የግብፅና የኢትዮጵያ ዋና የሸቀጥ ማመላለሻ ሆኖ ነበር። ....

የግብፅ መንግስት ከፕቶሎሚ ሶተር/በጥሊሞስ/ እንዲሁም ከተከታዩ ፕቶሎሚ ፊላደልፍ በኋላ የተከታተሉት ገዥዎች የእነርሱው ተከታዮች ሲሆኑ፤ እስከ ፕቶሎሚ 15ኛ ድረስ ማለትም ከ.ክ ልደት በፊት ከ330-30 ዓ.ም ድረስ የራሳቸው ግዛት አድርገዋት ቆዩ።

ከዚያም ጁልዩስ ቄሳር የሮማን ግዛት ከሌሎች ይበልጥ አስፋፍቶ ተቀናቃኙን ፖምፔን ካባረረ በኋላ ወደ ግብፅ መጥቶ ግብፅን በግዛቱ ስር አደረገ። ጁልዩስ ቄሳር የግብፅን ግዛት በስሩ ካደረገ በኋላ ኑብያንም ለመያዝ ሲያስብ የጦር አለቆቹና አማካሪዎቹ "በማንም ተገዝታ የማታውቅ የጎበዝ አገር፤ ትልቁ የፋርስ ንጉስ ካምቤዝ ተሸንፎ የተመለሰባት አገር ናት" ብለው አስጠነቀቁት።

ከግብፅ እስክንድርያ ወደ ሮማ ተመልሶ ጁሊየስ ቄሳር ሲሞትም አወግስጦስ /አውግስቲኒ/ ተተክቶ ወደ ግብፅ በመምጣት ከግብፅም አልፎ ኑብያን ወረረ። ከኢትዮጵያውያን ጋር ተዋግቶም ጦርነቱ በእርቅ እንዲቆም ተደረገ። እናም ከዚያ ጊዜ በኋላ በተለያዩ ጫናዎች የኑብያው ኢትዮጵያ ወደ ግብፅ በሚመጡ ወራሪዎች እየተነካካ በየጊዜው ሲዳከም፤ ከጎኑ ያሉት የአክሱም ኢትዮጵያውያን አክሱምን እያገነኑ ሊሔዱ ችለዋል። መርዌ ተዳክሞ አክሱም ሊገን የቻለበት ምክንያትም በግሪኮች አማካኝነት በአዶሊስና በአካባቢው ባሉ ወደቦች ንግድ እየተስፋፋ በመሄዱ ሲሆን፤ በተቃራኒው ደግሞ መርዌ እየተዳከመች ነበር። ሆኖም እስከ 2 መቶኛው ዓ.ም ድረስ የመናገሻ ከተማነቷ አልቀረም።

መርዌ የኢትዮጵያ መናገሻ ከተማ በነበረችበት ጊዜ ምንም እንኳ በክርስትና ዘመን የንግስት ህንዳኬ ጃንደረባ በፊሊጶስ እጅ ተጠምቆ ወደ መርዌ ቢመጣም በመርዌ ክርስትና ሊስፋፋ አልቻለም። በዚያ ዘመን ማለትም ከ.ክ. ልደት በኋላ የኑብያ መንግስት ግንኙነቱን ከእስክንድርያ ቤተ ክርስቲያን ጋር አጥብቆ ክርስትናን ለማስፋፋት ቢታሠብም የታሰበውን ያህል ሳይስፋፋ ቆይቷል። ነገር ግን ቀጥሎ ባለው ጊዜ ነብዩ መሐመድ ተነስተው የእርሳቸው ተከታዮች ግብፅን ይዘው ወደ ሙስሊምነት ሲለውጡት የኑብያ ክርስቲያኖች ሊዋጉ ቢሞክሩም አረቦች ከግብፅ እየመጡ በጦርነትም በስብከትም በየጊዜው ስላየሉባቸው ወደ ሙስሊምነት ሊቀየሩ ችለዋል።

ይህ የሆነው ከ.ክ ልደት በኋላ ከ800-1ሺ. ዓ.ም ገደማ ቢሆንም፤ ከዚያ በፊት ግን አክሱማውያን አካባቢያቸው ላይ በተለያየ ጊዜ የገቡ የግሪክ፣ የሮማና የሌሎች ሃያላን አገራት ዜጎች ስለሠፈሩ ከመርዌ ይልቅ አክሱማውያኑ ሊገኑ ችለዋል። እንደተባለውም ለወደብ ቅርብ ስለሆኑ በንግድና በሌሎች ነገሮች ሳቢያ አክሱም የመናገሻ ከተማ ለመሆን ችላለች። የቀረውን ተያያዥ ታሪክም በአክሱም ታሪክ ውስጥ እናገኘዋለን........።

ንግዱ እንዲካሔድ አዘገዝኳቸው። ከሌውኮ እስከ ሳቤይ ድረስ ያሉትን ህዝቦች ከኔ በፊት የነበሩት ነገስታት ያላስገበሯቸውን አስገበርኩ።

ስለዚህ ለትልቁ አምላኬ ለወለደኝ፤ ከምስራቅ እጣን እስከሚገኝበት፣ ከምዕራብ እስከ ኑብያ፣ እስከ ሳሱ ያሉትን ህዝቦች ሁሉ በእርዳታው ስላገዘኝ ለአሬስ ምስጋና አቀርባለሁ። እኔም ራሴ ሔጄ፣ የጦር መኮንን ልኬ በውስጤ የሚገዛውን ህዝብ ሠላማዊ ካደረግኩ በኋላ ለመርከበኞች ደህንነት ይሆን ዘንድ ለዜውስ፣ ለአሬስ፣ ለፖሲዶን፣ መስዋዕት ለማቅረብ እወርዳለሁ። በዚሁ ስፍራ የጦር ሠራዊቴን ሠብስቤ በሠልፍ በነገስኩ በ27ኛው ዓመት ይሄን ዙፋን አምጥቼ ለአሬስ ሰጠሁ።" ይላል።

እንግዲህ አክሱማውያን አክሱምን ከመከተማቸው በፊትና በኋላ ጥብቅ ቁርኝት የፈጠሩት ከግሪክ ጋር መሆኑን በአማልክቶቻቸው መረዳት ይቻላል። እንዲሁም በፅሁፋቸው። ስለዚህ የቀድሞዎቹ ነገስታት በግብፆች በነአሞን ሲያመልኩ የነበረ ሲሆን፤ አክሱማውያን ደግሞ በግሪኮች አማልክት እያመለኩ ነው የቀጠሉት።

ከላይ ባየነው ዕሁፍ መሠረትም ቀደም ሲል መርዌ መናገሻ በነበረች ጊዜ ንጉስ ሐንዲው አብራ ፋርሶችን ባሸነፈ ጊዜ አክሱሞች መታያ ይዘው ሄደው እንኳን ደስ ያለህ እንዳሉት አይተናል። አሁን ደግሞ ክርስትና ከገባ በኋላ፤ ይህ ንጉስ ከአክሱም ተነስቶ ብዙ አገሮችን ማስገበሩን ስናይ የኢትዮጵያ መናገሻ ከተማ ከመርዌ ወደ አክሱም የተዛወረው በዚሁ ንጉስ ጊዜ ማለትም ክርስትና ከገባ ከጥቂት ጊዜ ጀምሮ መሆኑን እንረዳለን።

ይህ የአክሱም ንጉስ እነዚያ የጠራቸው አገሮች አዋ ያለው አድዋ ወይም የዬሃ አውራጃ፣ ዜንጋቤንና አንጋቤ ያለው ደግሞ ኮስማስ እንደገለፀው በአዶሊስ ዙሪያ ያለው የትግሬ አገር፣ ቲያሞ /ጪያሞ/ ያለው የጋምቤላን ህዝብ ፣አታልሞ ያለው የኩናማን አገር፣ ቤጋ፣ ታንጋይቲ፣ አታቢቲ የሚላቸውም ከአክስም ምዕራብ ሠሜን እስከ ግብፅ ግዛት /ወሠን/ የሚገኙትን ሲሆን፤ የበጅያ /ብሌማይ/ ህዝቦችን ነው። ራውዚ የሚለው ሱማሌን፣ ሳሱ የሚለው ወርቅ የሚገኝበትን የወለጋን አገር እንደሆነ ታውቋል።

ሎውኮሚ፣ አራቢት፣ ኪናይዶኮልፒት የተባሉት ደግሞ በዓረብ ማዕከላዊና ሠሜን፣ በኤርትራ ባህር ዳር በደቡብ በኩል ያሉትን ህዝቦች እንደሆነ ተገምቷል።

ኮስማስ የተባለው ግሪካዊ በ500ኛው ዓ.ም የመጀመሪያው አመታት ላይ በአክሱም በሚመላለስበት ጊዜ በዚያ ዘመን የአክሱም ንጉስ የነበረውና

ወደፊት ሙሉ ታሪኩን የምናይለትን ንጉስ ካሌብን ወደ አረብ ለመዝመት ሲዘጋጅ እንዳየም ምስክርነቱን ሠጥቷል።

ከላይ ያየነውና ኮስማስ የገለበጠው የአዶሊስ የእብነበረድ ዙፋንና በሐውልቱ ላይ የተፃፈው ፅሁፍ ከወደ መጀመሪያው ላይ ተቆርጦ ስለጠፋ ከአክሱም ነገስታት ውስጥ የየትኛው ንጉስ ታሪክ እንደሆነ በትክክል ሊታወቅ ባይችልም፤ ከክርስትና በኋላ በመጀመሪያው ምዕተ አመት እንደሆነ ግን የብዙዎቹ ግምት ነው። ምናልባትም የዚህን ንጉሰነገስት ማንነት ለማወቅ ቀላል መንገድ ሳይኖር አይቀርም። ይኸውም ከ154 እስከ 184 ዓ.ም የነገሠውና በቀጣዩ ክፍል በምናየው የነገስታት ዝርዝር ውስጥ በተራ ቁጥር 18 ላይ የሠፈረው አ ዶ ዣን አሠግድ የተባለው ንጉስ ይመስላል። ምክንያቱም ከሐውልቱ ፅሁፍ ላይ እንደተገኘው ራሱ ንጉሱ ታሪኩንና ያስገበራቸውን አገሮች ሲዘረዝር 'በነገስኩ በ27ኛ አመቱ' የሚል ፅሁፍ በታሪኩ ውስጥ አካቷል። ከንጉስ ባዚን ጀምሮ ከተከታተሉት ውስጥ ደግሞ 27 አመት የገዛ ንጉስ የለም።

እስከ አፄ ካሌብ ድረስ ሁለት ንጉሶች ብቻ 30 አመት የገዙ ሲሆን፤ እነርሱም አውዶ ዣን አሠግድ እና እራሱ ንጉስ ካሌብ ናቸው። ስለዚህ በታሪክ ነገስቱ የነገስታት ዝርዝር ውስጥ ይህን ያህል አመት የገዙት እስከ ካሌብ ድረስ ሁለቱ ብቻ ስለሆኑ አክሱምን የቆረቆረው ንጉስ አውዶ ዣን አሠግድ መሆኑን መገመት ይቻላል፤ ማረጋገጥ ባይቻልም።

ከዚህ ቀጥለን ከምናያቸው ስለአክሱም ከሚዘከሩ የታሪክ ማስረጃዎች በመነሳትም ከጥንታዊቷ ከሣባ ከተማ /ንግስተ ሣባና ልጇ እንዲሁም ጥቂት ተከታታይ ነገስታቶች ከነገሱባትና በአክሱም አካባቢ ትገኝ ከነበረችው መናገሻ ከተማ በኋላ/ ናፓታና መርዌ ቀጥለው፤ ከዚያ በኋላ ባለው ጊዜ መርዌ ስትቀዘቅዝ አክሱማውያኑ እንደ አዲስ አክሱምን የቆረቆሯት ከክ.ልደት በኋላ በመጀመሪው ምዕተ አመት አቅራቢያ ሊሆን እንደሚችል እያሠብን፤ አለዚያም እንደተባለው 154 ዓ.ም እንደሆነ ገምተን፤ ከዚያ በኋላ ባለው ጊዜ ግን በኢዛናና በካሌብ ጊዜ የበለጠ አክሱም እየገነነችና እየደመቀች እንደሔደች እንረዳለን ማለት ነው።

ሌላው መረጃ ደግሞ 'በኤርትራ ባህር ላይ ጉዞ' የሚል ትርጉም ያለው 'ዘ ፔሪፕለስ ኦፍ ዘ ኤርትሪያን ሲ' በመባል የሚታወቀውና በ2ኛው መቶ ዓ.ምህረት በግሪክ ተወላጅ የተፃፈው ነው።

በ4ኛው ምዕተ አመትም በግዕዝና በግሪክ ቋንቋዎች የተፃፉ የንጉስ ኢዛና ዜና መዋዕሎችና፣ እንዲሁም በንጉስ ካሌብ ጊዜ በግዕዝ ብቻ የተፃፈው የአፄ ካሌብ ዜና መዋዕል፣ በተጨማሪም ወደፊት የምናገኛቸው አክሱማውያን ነገስታቶች ከወርቅ፣ ከብርና ከነሃስ ያስቀረጿቸው የመገበያያ ገንዘቦች ስለ አክሱምና ስለ አክሱማውያን ታሪክ ከሚዘክሩ መረጃዎች

ውስጥ ዋና ዋናዎቹ ሲሆኑ፣ በአካባቢው በተለያዩ ጊዜያቶችና በተለያዩ ነገስታቶች የተተከሉት ሐውልቶችም ተጨማሪ ማስረጃዎች ናቸው።

በዚህ መሠረት በ1ኛው ምዕተ አመት የአክሱም ጥንካሬ ምንጩ መርዌ በመዳከምና በመፈራረስ ላይ በነበረችበት ከላይ በተጠቀሰው ጊዜ የክልሉን የንግድ እንቅስቃሴ በመጠቅለል በቀይ ባህርና በአፍሪካ ቀንድ ተወዳዳሪ የማይገኝለት ሐይልና ስርዓት አክሱማውያኑ ለመገንባት በቅተዋል።

በቀይ ባህር አማካኝነት በንግድ ላይ የተመሰረተው ይህ የአክሱም መንግስት ከመርዌ፣ ከግብፅ፣ ከግሪክና ከሮማ ስልጣኔ፣ እንዲሁም ከአረቢያና ከህንድ ጋር ሠፊ የባህል ግንኙነት ነበራቸው።

ከላይ ከተጠቀሱት አገሮች ወደ አክሱም ይገቡ የነበሩት እቃዎችም ብረት፣ ብር፣ ወርቅና ከወርቅ የተሠሩ የቤት ቁሳቁሶች፣ መስታወት፣ የሸክላ ውጤቶችና ልብሶች፣ የወይን መጠጦች፣ ዘይት፣ የጥጥ ውጤቶችና ሌሎች ሸቀጦች በንግድ ወደ አክሱም ይገቡ ነበር።

አክሱማውያኑ ወደ ተለያዩ አገሮች ይልኩ ከነበሩት የንግድ እቃዎች መካከልም የዝሆን ጥርስ፣ የአውራሪስ ቀንድ፣ የጉማሬ ቆዳ፣ የኤሊ ድንጋይ፣ ልዩ ልዩ እንስሶች፣ ማራኪ ሽታ ያላቸው ቅጠሎች፣ ወርቅና የመሳሰሉት ነበሩ። ለንግድ ልውውጥ አገልግሎት ይውሉ ዘንድም የነሃስ፣ የመዳብ፣ የብርና የወርቅ ሣንቲሞችን አስቀርፀው ይጠቀሙ ነበር።

የገቢና የወጪ ንግድ አስተናጋጅ ወደቦች ደግሞ አዶሊስ፣ ድራ፣ /ራስ ሳይን/ አዋልት፣ /ዘይላ/ እና በርበራ ነበሩ።

ወደቦችንና የመሐሉን አገር ሰፊ አካባቢዎች የሚያገናኙት የሲራራ የንግድ መስመሮች መርዌን በከመአልኬ በኩል እስከ ላይኛው የአባይ ሸለቆ /ነጭ አባይ/ ፣በደቡብ ምዕራብ የሳሱ ወርቅ ማእድኖች የሚገኙበት ድረስ ይዘልቁ ነበር።

በተጨማሪም ከመጀመሪያው ምዕተ አመት ጀምሮ እስከ 6ኛው መቶ ዓ.ምህረት የክርስትና መስፋፋት ለአክሱም ስልጣኔ አንድ ራሡን የቻለ ጠንካራ አስተዋፅኦ አበርክቷል።

"የግዕዝ ቋንቋ ፊደል አናባቢዎችና የንግግር እንዝሮች መገኘት ደግሞ ታላቅ የባህላዊ ፈጠራ ዘመን ከማብሠሩ በላይ፣ ለዛሬዎቹ የኢትዮጵያ ቋንቋዎች እድገት ታላቅ እመርታ ያበሠረ ግኝት ነበር።" በማለትም ከቢሸካኖቪን ጠቅሰው በፃፉትና 'የኢትዮጵያ የታሪክ መነሻ' በተሠኘው ፅሁፋቸው የአገራችን የታሪክ ተመራማሪ ፕ/ር ላጵሶ ሁኔታውን ይገልፁታል።በአጠቃላይ ለአክሱም መነሳትና መመስረት እንዲሁም ለተከታታይ እድገቶቹ መሠረት ከሆኑት ዋና ዋና ጉዳዩች

ውስጥ ከክርስትና መስፋፋት ጋር የተያያዘና ከወቅቱ ሃያላን ክርስቲያን አገሮች ጋር የተፈጠረው ግንኙነት እንደሆነ ታውቋል።

ምንም እንኳ ይህ የሆነው ከ3ኛው መቶ አመት መጀመሪያ አካባቢ ጀምሮ ቢሆንም ከዚያ በፊት በነበሩት ጊዜያቶችም አክሱማውያን ከግሪክ፣ ከሮምና ከቆስጠንጥንያ ጋር የፈጠሩት የንግድ ትስስር ለእድገታቸው በር እንደከፈተላቸው መረዳት ይቻላል።

የኢትዮጵያ ነገስታት ዝርዝር ከክ.ልደት በኋላ

ተ.ቁ	የነገስታቱ ስም	በስልጣን ላይ የቆዩበት ጊዜ በዓመት	የነገሱበት ዘመን ከክ.ልደት በኋላ
1	ባዚን	9	ከ1-9 ዓ.ም
2	ሠርጡ ፅንፈ አሰግድ	21	ከ9-30
3	አካጥታህ ፅንፈ አሰግድ	2	ከ30-32
4	ሆርኤምትኩ 2ኛ	2	ከ32-34
5	ንግስት ህንዳኬ 7ኛ /ጌር ሳምት/	12	ከ34-46
6	ሐታዝ ባህር አሰግድ /ዞስቃለስ/	24	46-70
7	ምንሴህ ግርማ ሠር	7	70-77
8	ሰጥዋ ግርማ አስፋር	9	77-86
9	አድገለ	10 አመት ከ6 ወር	86-96
10	አግባ	6 ወር	96-97
11	ሠርዓዳ	16	97-113
12	መሊስ አላሚዳ	4	113-117
13	ሀቃቤ ከሎፅዮን	6	117-123
14	ሐቅሌ ሠርጓይ	12	123-135
15	ድድሜ ዘርዓይ	10	135-145
16	አውጥፓ	2	145-147
17	አልአዶ በጋማይ	7	147-154
18	ዓውዶ ዣን አሠግድ	30	154-184
19	ዛግን ፅዮን ሕገዛ	5	184-189
20	ሬፅዮን ሕግዛ	3	189-192
21	አዚጋን መዓልባጋድ	7	192-199

22	ገሬሴ ሰብዓ አሠግድ	1	199-200
23	ፅጋዮን ብእሴ ወርቅ	4	200-204
24	ጋዛ አግድ	9	204-213
25	አግዱር አስጓን	8	213-221
26	ደዊዛ	1	221-222
27	ዋከና ንግስት	2ቀን	222-222
28	ሀውዶስ	4 ወር	222-222
29	አፅላል ሰንሠገል	3	222-225
30	አስፍሐ	14	225-239
31	አድገቦ ሠይፈ አርእድ	6	239-245
32	አይባ /አይላ/	17	245-262
33	ፀሐመ ለክዱን	9	262-271
34	ድጋብ	10	271-281
35	ታዜር /ታዜና/	10	281-291
36	አህየዋሶፍያ ንግስት	7	291-298
37	/ኢዛናና ሲዛና በአንድነት/ አብርሃና አፅባሃ በአንድነት/	26	298-324
38	አፅባሐ ብቻውን	12	324-336
39	አስፋሐ ደለዝ	7	336-343
40	ሳህል /ስሁል 1ኛ/	14	343-357
41	አርፍድ ገ/ቀል	4	357-361
42	አፅሃን ንግስት	5	361-366
43	ርትዕ	1	366-367
44	አስፋሐ 2ኛ	1	367-368
45	አፅብሐ 2ኛ	5	368-373
46	አሜደ	15	373-388
47	አብርሐ 2ኛ	7 ወር	388-388
48	እለ ሳህል	2 ወር	388-389
49	እለ ገበዝ	2	389-391
50	ሳህል /ስሁል 2ኛ/	4	391-395
51	አብርሐ 3ኛ	10	395-405
52	አድሃን ንግስት 2ኛ	6	405-411
53	ኢዮአብ	10	411-421
54	ፀሀም 2ኛ	2	421-423
55	አሜደ 2ኛ	1	423-424

56	ሳህል /ሳህለ አህዛብ/	2	424-426
57	ፅባህ መሀረነ ክርስቶስ	3	426-429
58	ፀሃም 3ኛ	2	429-431
59	እለገበዝ 2ኛ	6	431-437
60	አጋሊ /አጋቢ/	1	437-438
61	ሊዊ	2	438-440
62	አሜደ 3ኛ /ያዕቆብ/	3	440-443
63	እርማህ /ዳዊት 1ኛ/	14	443-457
64	አምሲ	5	457-462
65	ስልአዮባ	9	462-471
66	እልአሜዳ	8	471-479
67	ታዚና /ዋዜና/	6	479-485
68	ካሌብ	30	485-515
69	ዘእስራኤል	1ወር	515-515
70	ገብሩ	1 ወር	515-515
71	ገብረ መስቀል	14	515-529
72	ቆስጠንጢኖስ ሳህል	28	529-557
73	ወሠን ሠገድ መሐረነ ክርስቶስ	15	557-572
74	ፍሬ ሠናይ	23	572-595
75	አድርአዝ	20	595-615
76	አካለወድም	8	615-623
77	ግርማ አስፈር /አርማህ/ 2ኛ	15	623-638
78	ዝርጋዝ	10	638-648
79	ድግና ሚካኤል	26	648-674
80	ባህር ኢክላ	19	674-693
81	ጉም /አፄ ገርስም/	24	693-717
82	አስጎምጉም /አፄ ባካሳ/	5	717-722
83	ለትም ኢዮኤል	16	722-738
84	ተላትም /አፄ እንደቢስ/	21	738-759
85	ዓደጉሽ /አፄ ማህየዊ/	13	759-772
86	አይዙር	6 ሰዓት	772-772
87	ድድም /አፄ አስፈሪ/	5	772-777
88	ውድድም /አፄ ዳንኤል/	10	777-787

89	ውድም አስፈሬ	30	787-817
90	አርማህ 3ኛ /አፄ እለቆስጠንጢኖስ/	5	817-822
91	ደግናዥን /አፄ ደግነዥን/	19	822-841
92	ግዳዠን /አፄ ህዝበናኝ/	1	841-842
93	ዮዲት ጉዲት	40	842-882
94	አንበሳ ወድም /አፄ አንበሳ ሰገድ/	20	882-902
95	ድልነአድ	10	902-912

(ተ.የ.መ1951 ዓ.ም)

ይህ ከባዚን ጀምሮ እስከ ንጉስ ድልነአድ ድረስ ያለው ዝርዝር ሲሆን፤ ከድልነአድ በኋላ ደግሞ የመናገሻ ከተማ ለውጥ ተደርጎ አጠቃላይ መንግስቱ፣ ቦታውም፣ የንግስና የዘር ሐረጉም ከአክሱማውያን ወጥቶ የዛግዌ ስርወ መንግስት ስልጣኑን ተረክቧል። ይህንንም ዘመኑ ላይ ስንደርስ አጠቃላይ ክንውኑን የምናየው ይሆናል።

ምዕራፍ ፳፮
የአክሱማውያን /የኢትዮጵያውያን/ የፊደል አመጣጥ

በኢትዮጵያ ባለፉት ምዕራፎች እንዳየነው ቀደም ሲል ናፓታና መርዌ ከግብፅ እንደመዋሃናቸው መጠን ቋንቋቸው፣ ፊደላቸው፣ ሃይማኖታቸው ከግብፅ ጋር ተወራርሶ የቀረ ሆኗል። አክሱም ደግሞ ከዓረብ አገር ጋር ጎረቤት ስለሆነ እንዲሁም ከደቡብ አረብ መጥተው በአክሱምና በአካባቢው ሰፈሩ ያልናቸው የሴም ዘሮች ይዘውት የመጡት ቋንቋና ፊደል ስለነበር ያ ቋንቋ ነው ተወራርሶ እዚህ የደረሠው። እናም አክሱሞች ይጠቀሙበት የነበረውንና ለዛሬው ፊደላችን እንደ አባት የሚቆጠረውን የሳባ ፊደልና የሳባ ቋንቋን መነሻ በማድረግ የፊደላችን ሁኔታ በሚከተለው መልኩ እንየው።

ከሴም ወገን የወረዱትና ከክ. ልደት በፊት ከደቡብ አረብ መጥተው የህንዱን ንጉስ ራማን አሸንፈው አጋዝያን ተሠኙ ያልናቸው ህዝቦች ከዚያ ጊዜ ጀምሮ አክሱምንና አካባቢውን ይዘው ኖረዋል።

እነዚህ ነገደ ዮቅጣን የተባሉት ዮቅጣን ከወለዳቸው ልጆች ውስጥ በ4ኛው ልጁ በሳባ ስም የሚጠሩትና ነገደ ሳባ የሚባሉት ናቸው። እናም ቋንቋቸው ያኔ ይዘውት የመጡት ከግዕዝ ጋር የሚቀራኝ /የሚመሳሰል/ የነበረውና እየቆየ ደግሞ የሳባውያን ቋንቋ፣ የሳባውያን ፊደል እየተባለ ሲጠራ የኖረው ቋንቋ ለዛሬው ቋንቋችንና ፊደላችን አባት መሆኑ ታውቋል።

እነዚህ የሴም ዘሮችም ሀበሳት፣ ሂሚያሪት፣ ሳባውያን,.... እየተባሉ በተለያዩ መጠሪያ እየተጠሩ፤ በተለያዩ በኢትዮጵያ መሬቶች ሠፍረው የነበረ ሲሆን፤ ከእነርሱ ጋርም የኩሽ ዘሮች አብረዋቸው ይኖሩ የነበረ ቢሆንም፤ ፊደላቸው ግን ሳባውያን በሚለው መጠሪያ ተጠቃሎ ነው የሚገኘው። ይህ የሳባውያንና የሂሚያሪት ፊደልም ከሴም ዘር የመነጨ ነው ተብሏል። የጢግሮስና የኤፍራጠስ ወንዝ በሚፈስበት አገር በባቢሎንና በአካድ፣ በአሶር የሚኖሩ የነበሩ የመጀመሪያዎቹ የሴም ዘሮች የሠሜኖቹ ወገኖች ለአራማይክ፣ አራማይክ ለእብራውያን፣ እብራውያን ለፊንቄ፣ ፊንቄ ለግሪክ ሲያቀብል፤ በደቡብ በኩል ያሉት ሴማውያን ደግሞ ለነገዳቸው ክፍል ለሆኑት ለሣባውያን ፊደልን አቀበሏቸው።

ሳባውያን ደግሞ ወደ ኢትዮጵያ ከተሻገሩ በኋላ ይዘው የመጡትና እዚህ ለነበረው ህዝብ ያወረሱት ፊደል እስከዚህ ጊዜ ሊደርስ ችሏል። ወራሽ ከአውራሽ በሚቀባበሉበት ጊዜም ከዘመን ብዛት የተነሳ እየተሻሻለ መጥቶ የጥንቱ የሳባውያን ፊደል ወደ አክሱሞች፣ ከአክሱሞች ወደ ዛሬው ፊደላችን እየቀጠለ ሲመጣ ጥቂት መለያየት ብቻ የሚታይበት ሲሆን

ችሏል፡፡ የሳባውያን ፊደል የሚጀምረው እንደመሠሎቹ እንደ አራማይክ፣ እንደ ፊንቄ፣ እንደ እብራውያንና እንደ ፅርአውያን አ በ ገ ደ እያለ ነው፡፡

ሲፅፉ ደግሞ ከቀኝ ወደ ግራ ፅፌው ከዚያም በጨረሡበት መስመር ግርጌ ላይ በመቀጠል ከግራ ወደ ቀኝ ከቀኝ ወደ ግራ ይመለሳሉ፡፡ በዚህ ምክንያት ግሪኮች የሳባውያንን ፊደል "BOUSTROPHEDON" ወይም 'የበሬ እርሻ' በማለት ሠይመውታል፡፡ በበሬ ሲታረስ መጀመሪያ ከተተለመ በኋላ በዚያው በጨረሱበት ጎን ጀምሮ እርሻውን መቀጠል እንጅ ሁለተኛውን ትልም ለማረስ ወይም ለመቀጠል ወደጀመረበት አይመለስምና ነው፡፡ የቆዩትም ሆነ የቅርብ ጊዜ የታሪክ መርማሪ የሆኑ አውሮፓውያን ፊደልንና ልማድን በማጥናት የታወቁት እነ ኤ ቴለር፣ እነ ፒ ቤርጅ፣ እነ ደ.ሐ ሙለር በሐውልት ላይና በየቋጥኙ የተፃፉትን ጥንታዊ ፅሁፎች እየገለበጡ ፍችውን እያጠኑ የጥናታቸውን ውጤት ይፋ ሲያደርጉ ኖረዋል፡፡ ሌሎች ሊቃውንትም ከመረመሩት በኋላ አምነውበት በየፅሁፋቸው ከሚያካትቱት ውስጥ የእነዚህ የመካከለኛው ምስራቅ አገሮችና ለኛ ለዛሬው ፊደላችን አባት የሆነውን የሳባውያን ፊደል አመጣጥ ሲተርኩ ቆይተዋል፡፡

የሆነ ሆኖ ጥንታዊው የሳባ ፊደል ከግራ ወደ ቀኝ ከቀኝ ወደ ግራ በምልልስ ያለማቋረጥ ሲፃፍ ኖሯል፡፡ ቀጥሎ ደግሞ አክሡሞች ይህንኑ የአባቶቻቸውን የሳባውያንን የፊደል ዘር ሳይለቁ አፃፃፉን ግን ከግራ ወደ ቀኝ እንዲሆን አድርገው አሻሽለው እንደተጠቀሙበት በየሃውልቱ ላይ በአክሱም፣ በዩሃ፣እንዲሁም በጥንታዊ የኢትዮጵያ ከተሞች ይገኛል፡፡ ይህን መሻሻል ደግሞ ከክርስትና በፊት ከ2 መቶ ዓመት ጀምሮ የግሪክ ስልጣኔ በአክሱምና በአካባቢው ይገባ ስለነበር በሐይማኖት፣ በንግድና በሌሎች ነገሮች በወደብ አማካኝነት ጠንክሮ ስለነበር ከግራ ወደ ቀኝ ብቻ መፃፍን አክሱማውያን ከግሪክ እንደወሠዱት ይነገራል፡፡

በተጨማሪም አክሱማውያን ያኔ የተዘቀዘቀ ወይም በጎኑ የተኛውን ፅሁፍ በመገለባበጥና በማዘዋወር የሳባውያንን ፊደል ለዋውጠውታል፡፡

በአጠቃላይ የሳባውያንን ፊደል አክሱማውያን እንዴት እንደለዋወጡትና እንዳሻሻሉት ከሠንጠረዡ እንረዳ፡፡

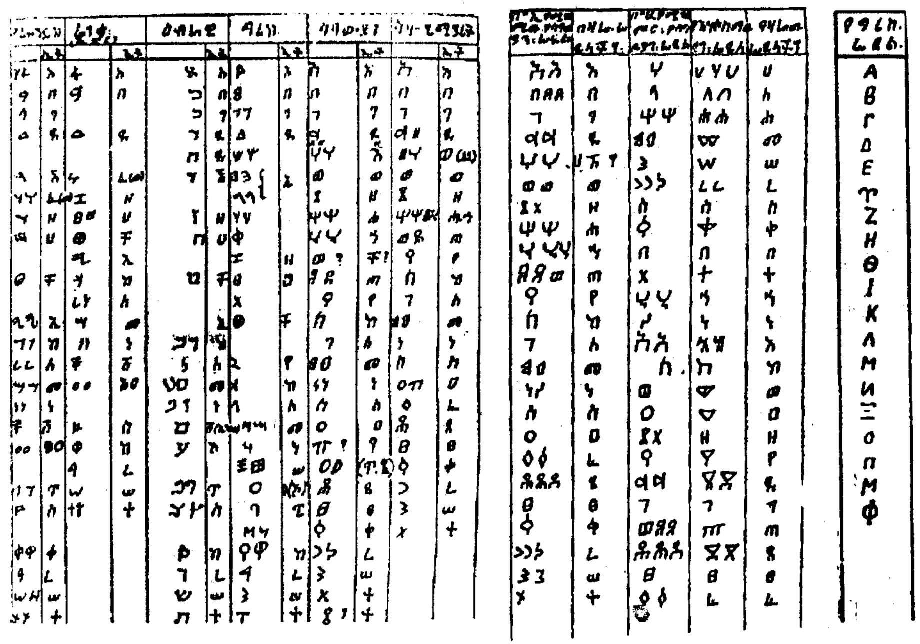

ሲወርድ ሲዋረድ መጥቶ የዛሬው የአማርኛ ፊደላችን የደረሰው ባየነው መልኩ እየተለዋወጠና እየተሻሻለ ነው። የአሐዝ ቁጥሮቻችን በተመለከተም ከግሪክ ፊደል ለመወሠዳቸው ወይም መሠረታቸው ከግሪክ ፊደላት መሆኑን በመጨረሻው ስንጠረዥ መረዳት ይቻላል። .... ሳባውያን ምንም እንኳን ከመካከለኛው ምስራቅ ቢመጡም በኋለኛው ዘመን ከተስፋፋው የአረብኛ ፊደል ጋር ቁርኝት አልፈጠሩም።

ከዚህ በፊት እንዳልነውም የኢትዮጵያ መናገሻ ናፓታና መርዌ በነበሩበት ዘመን አክሱማውያኑ ቋንቋቸው፣ ባህላቸውና ልማዳቸው ሳይበረዝ በግዛታቸው ላይ ሠፍረው ሳይደፈሩ ኖረው የመርዌ መንግስት ሲዳከምና አክሱማውያኑ አክሱምን ሲያቀኑ ያንኑ ቋንቋ፣ ፊደል፣ ባህልና ልማዳቸውን ነው እያስፋፉ የቀጠሉት።

የውጭ ሃገርና የአገር ውስጥ ሊቃውንትም አክሱማውያኑ ከሌሎች አገሮች ፊደል ይልቅ ለአሐዝ ቁጥሮቻቸው የግሪክን ፊደል መርጠው የወሠዱበትን ምክንያት ሲገልፁ የአክሱም መንግስት ከክርስቶስ ልደት በፊት ጥቂት ጊዜ ቀደም ብሎ እንዲሁም ከክ.ልደት በኋላ የዕሑፍና የሐይማኖት እንዲሁም የስልጣኔ ግንኙነት አድርገው የነበሩት ከግሪክ መንግስትና የእነርሱን ቋንቋና ስልጣኔ በላቲን ቋንቋው ላይ ደርቦ ከወረሰው ከሮማ መንግስት ጋር ስለነበር ነው። በነዚያ ጊዜያቶች ደግሞ የግሪክ ፊደልና ቋንቋ እንደዛሬው እንግሊዘኛ በሠለጠነው ዓለም ተስፋፍቶ ነበር።

....

ጥንታዊው የሳባ ፊደል በተለያዩ የአክሱም ነገስታቶች እየተሻሻለና እየተለዋወጠ ኖሮ ያለ ሳድስ ሀ.ለ.ሐ.መ እያለ ቀጥሎ፤ እንደገናም ሳድሶች እንዲካተቱ እየተደረገ ቆየና ከአክሱማውያኑ እጅ መንግስቱ ሊወጣ አካባቢ በግዕዙ ቦታ አማርኛ እየተተካ በመጨረሻ ግዕዙ እየቀረ አማርኛ በመንግስት ደረጃ እውቅና የተሠጠው ቋንቋ ሊሆን ችሏል። ይህንንም በታሪኩ ውስጥ፣ በሃውልቱ ዕሁፍና በሌሎች ታሪኮች ጣልቃ እየገባ ወደ ፊት የምናገኘው ይሆናል።

ምዕራፍ ፳፯

የአክሱማውያን ቀደምት አምልኮና የክርስትና ወደ ኢትዮጵያ መግባት

ሐይማኖትን በተመለከተ ቀዳማዊ ምኒልክ ከአባቱ ከሠለሞን ኦሪተ ህግን ይዞ መጥቶ ስለነበር ከክርስትና በፊት በአክሱምና በአካባቢው የነበሩት፤ እንዲሁም በዛሬዋ ኢትዮጵያ ልዩ ልዩ ቦታዎች ሠፍረው የነበሩት ህዝቦች የኦሪትን ሐይማኖት ተቀብለው በእግዚአብሄር ሲያመልኩ ነበር። ሆኖም ሁሉም ህዝቦች ኦሪትን የተቀበሉ ነበሩ ማለት አይደለም።

ከቀዳማዊ ምኒልክ በኋላ የተከታተሉት ጥቂት ነገስታትም በኦሪት ሲመሩ ቆይተው የኢትዮጵያ መናገሻ ናፓታ ሲሆንና የነገስታቱ ሃይማኖት በግብፅ አማልክት ሲመራ፤ በአክሱምና በአካባቢው የነበሩት ህዝቦች ግን የግብፅን አማልክት አልነበረም የሚያመልኩት። ከኦሪት መግባት በፊት የተለያዩ ጣኦታትን ነበር የሚያመልኩት። በተለይ እባብ በዋናነት ይመለክ ነበር። ይህንኑ ጉዳይ በተመለከተ ታሪክነገስቱ ሳይቀር በግዕዝ እንዲህ በማለት ይገልፀዋል።

“ወመጽአ አባ ሰላማ ምስለ አቡሁ ወህዝበ ኢትዮጵያስ እለ ሀለው በህገ ኦሪት ወቦ እለ ነበሩ እንዘ ያመልኩ በአርዌ ...” በማለት ባጭሩ “ከኦሪት በቀር ሌሎች በእባብ የሚያመልኩ” እንደነበሩ ይገልፃል።

ሰዎች ህግና ስርዓት ከእውነተኛው አምላክ ባልተሠጠበት ጊዜ ነገዱ ሁሉ ልቡ ያሠበውን እየመረጠ ያመልክ እንደነበር ይታወቃል። ሌላው ቀርቶ ከጥፋት ውሃ በኋላ የዘር መነሻ የሆነው ኖኅ አምላኩን አውቆ ይኖር የነበረ ቢሆንም፤ ተከታይ ልጆቹ ግን የኖኅን አምላክ ትተው ትኩረታቸውን ያደረጉት ወደ ጣኦት እንደነበር በተደጋጋሚ አይተናል።

በኢትዮጵያ ልዩ ልዩ አውራጃዎችም የተለያዩ የጣኦት አምልኮዎች ነበሩ። ስለዚህ በመጀመሪያው ዘመን ገና ነገደ ዮቅጣን ድንበር ተሻግረው ሳይመጡ ገሚሱ የኢትዮጵያ ነገድ እንደ ጉረቤቱ እንደ ግብፅ በእንስሳና በፍጥረት /በተፈጥሮ/ በተለይም በእባብ ያመልክ ነበር። የቀረው ነገድ ደግሞ በየአውራጃው በወንዝ፣ በተራራ፣ በዛፍ ያመልክ ነበር። ነባሩ ህዝብ ይህን በመሠለ አምልኮ ሲኖር አጋዝያን፣ ሃበሣን የተባሉት ደግሞ ጥንት በአሶርና በባቢሎን ሲኖሩ፤ ከዚያም በደቡብ አረብ ብዙ ዘመን ኖረው ወደ ኢትዮጵያ ሲሻገሩና ባላባትም ነዋሪ ህዝብም ሆነው ዘራቸውን ከካምና ከኩሽ ዘር ሲደባልቁ ሐይማኖታቸውንም ደባልቀዋል።

በእነርሱ ሐይማኖት በተለይ በተራው ህዝብ ዘንድ እባብ፣ አሞራ ይመለክ የነበረ ቢሆንም የሳባውያን አማልክት ተብለው የሚጠሩት ጨረቃ፣

ፀሃይ፣ ባህር፣ ምድር ናቸው። በተጨማሪም አስታር /ሠማይ/፣ መህርም /ጨረቃ/ የሚባሉት ግማሾቹ የሳባውያን፣ የቀሩት የሂሚያሪት፣ የካታባን አማልክት አግዓዚና ሀበሳን ይዘው የመጡትን አምልኮ በአክሱም ቤተ መንግስት እስከ ኢዛና /አብርሐ/ ዘመን ድረስ ይመለክባቸው ነበር። ከዚህ በፊት እንደተባለውም ከአክሱም መቆርቆር በፊት በነበሩት ከተማዎች በየሃ፣ በደቀመሀሪ፣ በክስከሴ ምልክታቸው ተገኝቷል። ብሔርና ምድር፣ አስታር እና መህርም ደግሞ የአክሱም ነገስታት ባስቀረፁት ሐውልት ላይ ብዙ ጊዜ በአምላክነት ጠቅሰዋቸው ስለተገኙ እሱንም ወደ ፊት እንደወረደ የምናየው ይሆናል።

አብርሐ ከክርስትና በፊት ባስቀረፀው ሃውልት ላይ በግሪክና በግዕዝ ቋንቋ "ዒዛና ወልደ እለ ዓሚዳ ብእስየ ሐሌን ንጉሰ አክሱም ወዘሀሜር ወዘራይዳን ወልደ መህርም ዘይአይትመዋዕ ለፀር ...." እያለ የጨረቃን አምላክ እየደጋገመ ያነሳል። ስለዚህ በአክሱም ቤተ መንግስትና ነገስታት ዘንድ እስከ ክርስትና መግባት ድረስ መህርም ዋነኛ አምላክ ነበር ማለት ነው።

በተጨማሪም የአዶሊስን ሀውልት በግሪክ ቋንቋ ያስቀረፀው ንጉስ የግሪኮችን አማልክት ዜውስን፣ ፓሲዶን ፣አሬስን ሲያነሳና የዙፋኑን መታሰቢያ ለአሬስ ሲሰጥ አይተናል። በሳባና በግሪክ እንዲሁም በግዕዝ ቋንቋና አነጋገር መጠሪያው ይለያይ እንጅ አሬስና መህርም አንድ ናቸው። ምድርና አገር፣ ምድርና ብሄር የሚል ፍችም አላቸው።

በዚህ መልኩም በየቤተመቅደሱ መሠዊያና በሚቀረፁት ሃውልቶች ላይ እንዲሁም ወደፊት በምናያቸው ነገስታቶች በሚያስቀርጿቸው ገንዘቦች ላይ ክርስትና ከመግባቱ በፊት የግማሽ ጨረቃና የመሳሰሉ ምስሎች ተካተውበት ይቀረፁ የነበረ ሲሆን፤ ክርስትና ከገባ በኋላ ደግሞ ይህ ምስል በመስቀል ቅርፅ ሊለወጥ ችሏል።

በአጠቃላይ የኢትዮጵያ ህዝቦች እስከ ክርስትናና እስልምና መግባት ድረስ ባየናቸው ጣኦታት፣ ቀጥሎ በኦሪተ ህግ፣ እንደገናም በቀድሞዎቹ ጣኦታት እያመለኩ ኖረው፤ እስከ ኢዛና/አብርሐ/ ድረስ ግማሹ ከአሶራውያንና ከፊንቂ በመነጨው አምልኮ፣ የቀረው በግሪክ አማልክት፣ ከእስራኤል የመጣው ስርወ መንግስት ደግሞ በእግዚአብሔር ሲያመልኩ ቢኖሩም አንዱ ሲለወጥ ሁሉም የሚለወጥ፣ አንዱ አንዱን ሲሽረው ሁሉም በግዴታ የሚጠቃለሉበት ሁኔታ አልነበረም።

ሆኖም የመንግስት ሐይማኖት የሆነውን በርካታ ህዝቦች ሲከተሉት እንደኖሩ መረዳት እንችላለን። ከዚያም ዒዛናና ሲዛና በነገሱበት ዘመን በ315 ዓ.ም ክርስትና ወደ ኢትዮጵያ ሊገባ ቻለ። ክርስትና ወደ ኢትዮጵያ የገባበትን ጊዜ አንዳንድ ፀሃፍት 302 ዓ.ም ሌሎች 320 ዓ.ም

እያደረጉ ፅፈውታል። ነገር ግን በርካታ መረጃዎች በ315 ዓ.ም መግባቱን ያመለክታሉ። ምንም ቢሆን ግን ክርስትና በዒዛናና በሲዛና ጊዜ በ300ኛው ዓ.ም መግቢያ ላይ እንደገባ የሚያጠራጥር አይደለም። የአገባቡም ሁኔታ አባ ፍሬምናጦስ በተባለ ግሪካዊ ነጋዴ አማካኝነት ሲሆን፤ ዝርዝር ታሪኩ ባጭሩ የሚከተለውን ይመስላል።

ክርስትና ወደ ዓለም የመጣው ኢየሱስ ከተወለደ ጀምሮ የነበረ ቢሆንም በመላው አለም ለመስፋፋት ግን ረጅም ጊዜ ወስዷል። የቆስጠንጥንያ ግዛት ንጉስ የነበረው ታላቁ ቆስጠንጢኖስ ደግሞ ክርስትና በሠሜን አፍሪካ እስዲስፋፋ ጥረት ያደረገና መሰረት የጣለ ንጉስ ነበር። ወደ ኢትዮጵያም እንዲገባ፤ ከዚያም አልፎ በመላው አፍሪካ እንዲስፋፋ ፍላጎት ነበረው። ነገር ግን ኢትዮጵያ የቆስጠንጥንያውን ሳይሆን የእስክንድርያውን ተቀበለች።

ፍሬምናጦስ የተባለው የክርስትና እምነት ተከታይ የሆነው ግሪካዊ (ሶሪያዊ ነው የሚሉም አሉ) ወደ አክሱም ቤተ መንግስት ጎራ የማለት ዕድል ገጥሞት በቤተመንግስት ደረጃ የክርስትናን ሐይማኖት ምንነት ለማስረዳትና ለመመስከር የቻለበት አጋጣሚ ተፈጠረ። በዚህ አጋጣሚም ኢዛናና ሲዛና እንዲሁም እናታቸው አህየዋ ሶፍያ ንግስት /ኢዛናና ሲዛና ህፃን በነበሩበት ጊዜ በሞግዚትነት ኢትዮጵያን አስተዳድራለች/ ይህን ግለሰብ አቅርበው በማነጋገርና ስለክርስትና ሐይማኖት ከተነጋገሩ በኋላ ክርስ ያን የመሆን ፍላጎት እንዳላቸው ነገሩት።

ፍሬምናጦስም ስለክርስትና መሠረታዊ ት/ት በአክሱም ቤተ መንግስት በግሉ ካስተማረ በኋላ ራሱ ማጥመቅ ስለማይችል ጳጳስ ለማምጣት ወደ እስክንድርያ አመራ። እዚያም ደርሶ ከሊቀ ጳጳሱ ከአባ አትናቴዎስ ጋር ተገናኝቶ የኢትዮጵያ ህዝብ ክርስትናን መቀበል የሚፈልጉ እንደሆኑ ገለፀላቸው። እናም ወደ አክሱም ጳጳስ እንዲላክ አሳሰበ።

በዚህ ጊዜ ጳጳሱ "የአገሩን ቋንቋና ልማድ የምታውቀው አንተው ትሻላለህ" በማለት የጵጵስና ማእረግ ለፍሬምናጦስ በመስጠትና በመሾም ወደ አክሱም እንዲመለስ ተደረገ። ከዚያም የቤተ መንግስቱን ሹማምንትና ህዝቡን፤ እንዲሁም ዒዛናንና ሲዛናን እናታቸውን ጨምሮ በክርስትና ልማድ መሠረት አጠመቃቸው። ከዚህ ጊዜ ጀምሮ ማለትም ከ315 ዓ.ም ጀምሮ ክርስትና የአክሱም መንግስት ሃይማኖትና የህዝቡ ሃይማኖት መሆን ቻለ።

ዒዛና እና ሲዛናም ስማቸውን ሊወጠው አብርሃ እና አፅብሐ ተባሉ። ፍሬምናጦስም የጵጵስና ማዕረግ ሲሠጠው ከሳቴ ብርሃን /ብርሃን አምጪ/ የሚል ስያሜ ተሠጥቶት በኢትዮጵያ የመጀመሪያው ጳጳስ ሆነ።

ከዚያ ጊዜ ጀምሮም ጳጳስ ወደ ኢትዮጵያ በየጊዜው ከእስክንድርያ ይመጣ ጀመር። ይህ ሒደትም እስከ 1951 ዓ.ም ድረስ ቀጥሎ በመጨረሻ በ1951 ዓ.ም ብፁዕ ወቅዱስ አቡነ ባስልዮስ የመጀመሪያው ኢትዮጵያዊ ጳጳስ በመሆን ኢትዮጵያ ከውጭ የምታስመጣው ጳጳስ ቆሞ በዚጎቿ ጵጵስና እንዲቀጥል ሆነ።

ክርስትና ወደ ኢትዮጵያ ከገባ በኋላም ኢዛና ቀደም ሲል የጦርነት ድል ቀንቶት ሲመጣ ለአማልክቱ መስዋዕት ሲያደርግና የምስጋና ቃሉን ሲያስቀርፅ ከነበረበት የጨረቃ ምስል ወጥቶ የመስቀል ቅርፅ መተካት ጀመረ።

ክርስትና ወደ ኢትዮጵያ የገባበት ዘመንና አይነት ባየነው መልኩ ሲገለፅ፤ ነገር ግና ከዚህ በፊት እንደተገለፀውም የኢትዮጵያ ንግስት የህንዳኬ ጃንደረባ በ34 ዓ.ም ወደ እየሩሳሌም ሄዶ ወደ ጋዛ ሲመለስ በፊሊጶስ እጅ ተጠመቀ ተብሎ በመፅሃፍ ቅዱስ በሃዋርያት ስራ ምዕ 8 ቁ 27-40 ያለው ማለት ነው፤ ያኔ ንግስት ህንዳኬ በነገሰችበት በመርዌ እንጅ በአክሱም ያልነበረ ከመሆኑም በላይ በዚያ ዘመንም ምንም ያህል ሊስፋፋ አልቻለም ነበር።

እንግዲህ የአክሱም መንግስት የቀድሞ ግንኙነቱ ከአረማውያን ግሪኮች፣ እንዲሁም ወገኖቹ ከነበሩት ከደቡብ አረብ፣ የእነርሱ መፍለቂያ ከሆነው ከአሶርና ከባቢሎን ጋር የነበረው አሁን ደግሞ ከክርስቲያኑ የቆስጠንጥንያ መንግስትና ከእስክንድርያ ጋር ሆነ።

የክርስቲያኑ ስልጣኔም ከእነዚሁ አገራት ወደ አክሱም መሠራጨት ጀመረ። ህንፃው፣ ስዕሉ፣ ቅርፃቅርፁ የቆስጠንጥንያን መልክ መያዝ ጀመረ። መነኮሳትና ቀሳውስት ሲመጡም በርካታ መንፈሳዊ መፃህፍትም እየመጡ ይተረጎሙ ጀመር። ከክርስቲያን አገሮች ጋር በሐይማኖት አማካኝነት የተፈጠረው ትስስርም ለአክሱም ገናናነት ራሱን የቻለ ለውጥ ያስከተለ ነበር። ሆኖም የቆስጠንጥንያ /የሮም/ መንግስት የሚፈልገውን አይነት ክርስትና አልነበረም ኢትዮጵያ የተቀበለችው። ምክንያቱም የቆስጠንጥንያ ክርስትናና የግብፅ እስክንድርያ ክርስትና መሠረታቸው አንድ ቢሆንም ልዩነት ነበራቸውና ነው። በዚህም ሳቢያ ፍሬምናጦስ ከእስክንድርያ የጵጵስና ማእረግ ይዞ በመጣበት ጊዜ የቆስጠንጥንያው ንጉስ ቁንስጣ አደራ እንዳትቀበሉት የሚል ጭብጥ ያለው ደብዳቤ ለኢዛና ልኮ ነበር። ደብዳቤውንም እንደወረደ በኢዛና ታሪክ ውስጥ ወደ ፊት የምናነበው ይሆናል።

ምዕራፍ ፳፰

የአክሱማውያን ገንዘቦችና በላያቸው ላይ የሠፈረው ፅሁፍ

በአክሱም ታሪክ ውስጥ ከዋና ዋና የመረጃ ምንጮች ውስጥ አንዱ ነገስታቶች ያስቀረጿቸው የነበሩ የመገበያያ ገንዘቦች /ሳንቲሞች/ ናቸው። እነዚህ ከወርቅ፣ከብር፣ ከነሐስና ከሌሎች ነገሮች የሚቀረፁት ገንዘቦች ተደራጅቶና ተጠብቆ ላልቆየው ወይም ተሟልቶ ላልተገኘው ለአክሱም ታሪክ እንደ አንድ ክፍተትሞይ የመረጃ ምንጭ ሆነው አገልግለዋል።

በተለያዩ ጊዜያቶች በተለያዩ የኢትዮጵያ /የአክሱም/ ነገስታት የተቀረፁ ገንዘቦች ላይም በላያቸው ላይ የሠፈረው ፅሁፍ ያስቀረጿቸውን የነገስታት ስም፣ የሐይማኖታቸውን ሁኔታ፣ ዓላማቸውንና ሌሎች ተያያዥ ነገሮችን የመግለፅ አዝማሚያ አላቸው።

ጠቅለል ባለ መልኩ የገንዘቦችን ሁኔታ ስናይ ለምሳሌ ክርስትና ከመግባቱ በፊት በአክሱም የነገሰ አንድ ንጉስ ባስቀረፀው ገንዘብ በአንደኛው በኩል ዘውዱን ጭኖ በጀሮው ላይ ሎቲ እንዳንጠለጠለ ካባ ለብሶ ቀኝ እጁን ከካባው አውጥቶ ሠይፍ ይዞ በሁለት የስንዴ እሸት ዘለላ ተከቦ ይታያል። ዙሪያውን በግሪክ ፊደልና ቋንቋ የተፃፉ ፅሑፎች ሲኖሩ፤ በፅሁፎቹ መካከል ደግሞ ከላዩ ላይ ነጥብ ያለበት የሩብ ጨረቃ ምስል ይታያል። ይህም አረማዊነቱን ሲያሳይ፤ በሌላኛው የሳንቲሙ ገፅም የራሱ ምስል እንዳለ ሆኖ በዘውዱ ፋንታ የራስ ቁር ደፍቶ፣ በእጁ ደግሞ ሶስት የዘንባባ ዝንጣፊ ጨብጦ ይታያል። ይህም በአንድ በኩል ሠይፍ ይዞ መታየቱና በሌላኛው በኩል የዘንባባ ዝንጣፊ ይዞ መታየቱ ሊወረው የመጣውን በሠይፉ እንደሚቀጣው፤ ሰላም ፈላጊውን በሠላም እንደሚቀበለው ለመግለፅ እንደፈለገ መገመት ይቻላል።

ሌላው የንጉስ እንዲበስ ገንዘብም ከላይ ያየነውን አይነት ነገሮች የተካተቱበትና ከወርቅና ከብር የተቀረፀ ሲሆን በዘውድ ፋንታ ጥሩር የደፋ ወይም ሻሽ ያሰረ መስሎ ይታያል። በግሪክ ፅሁፍም "የአክሱም ንጉስ ከዳቂ ወገን የሆነ" የሚል ትርጓሜ ያለው ፅሁፍ አስፍሯል።

በተመሳሳይም ሠፊውን ታሪኩን ወደ ፊት የምናይለት የዒዛና /የአብርሃ/ ገንዘብ በግሪክ ፅሁፍ በተከበበው ሣንቲም መካከል እላዩ ላይ ነጥብ ያለበት የሩብ ጨረቃ ምስል እንዲኖረው አድርጎ ያስቀረፀውና ክርስትናን ከተቀበለ በኋላ ደግሞ በጨረቃ ፋንታ መስቀል እንዲኖረው አድርጎ ያስቀረፀው ነው። የፅሁፉ ትርጉምም "ኢዛና የአክሱሞች ንጉስ ከሀሌን ወገን የሆነ" የሚል ነው።

እነዚህንና እነዚህን የመሳሰሉ በርካታ ገንዘቦች በግሪክ ፅሁፍ የተፃፈባቸውና የነገስታቱን ሐይማኖት የሚገልፁ መሆናቸው ለምርምር መነሻነት አገልግለዋል። በተመሳሳይም ከግሪክ ፅሁፍ ወጥተው ግዕዝኛ ፅሁፍ የሠፈረባቸው ገንዘቦች በአክሱም ተገኝተዋል።

ከእነዚህ ውስጥም ንጉስ ኢዩኤል /ለትም/ ያስቀረፀው ገንዘብ የሚገኝ ሲሆን በሁለቱም በኩል የመስቀል ምልክት አድርጎ ባልሠለጠነው ጥንታዊ የግዕዝ ፊደል 'ነገሠ አየአለ' የሚል ፅሁፍ ሲኖር፣ ትርጓሜው 'ንጉስ ኢዩኤል' የሚል ነው።

በሌላኛው ገንዘብም በአንድ በኩል "ክረስተመሰለነ ነገሠ አየአለ" የሁለቱ ትርጓሜ በአንድ ሲነበብም "ንጉስ ኢዩኤል ክርስቶስ ምስለኔ" የሚል ሲሆን፣ ይህ ንጉስ በ700ኛውና በ800ኛው ዓ.ም መካከል የነገሰ ክርስቲያን ንጉስ ነበር።

ሌላው ደግሞ የንጉስ ዋዜና /ታዜና/ ገንዘብ ነው። በዚህ ገንዘብ በዘውድ ፋንታ ጥሩር ያደረገ ወይም ሻሽ ያሰረ የሚመስል፣ በምስሉ ዙሪያ በአንድ በኩል "ለአሐዘበየ የደለ" የሚል ሲሆን ትርጉሙ "ለአህዛብ ይደሉ" በሁለተኛው ፊት በሁለት በሁለት ፊደል መካከል ጣልቃ የመስቀል ምልክት እያደረጉ +ዘወ+ዘነ+ዘነ+ገሰ ይላል። ዘዋዜና ዘንጉስ ማለት ነው።

ሚስተር ዋላስ ባጅ 'ዘየደለአሀዘበ' የሚለውን 'ዘይደሉ ለአህዛብ' ብለው በተገቢው መንገድ ተርጉመውታል። ግዕዙን በቀጥታ ለማይተረጉመው የውጭ አገር ፀሃፊም ማስቸገሩ አይቀርምና ወደ እንግሊዝኛ ሲተረጉሙ "May this be useful to the peoples" "ይህ ለህዝብ ጠቃሚ ይሁን" በሚል ተርጉመውታል። ሌላኛው ደግሞ የንጉስ አርማህ ገንዘብ ነው። በዚህ ገንዘብ ንጉሱ ዘውዱን ደፍቶ ዙፋኑ ላይ ተቀምጦ ይታያል። ዙፋኑ ዙሪያውን በድቡልቡል ነገር አጊጦ ይታያል። ንጉሱም በአንገቱ ዙሪያ ድቡልቡል ጉኖ አስሮ ይታያል። ጫፉ ላይ መስቀል ያለበትን በትረ መንግስቱን በቀኝ እጁ ጨብጧል። በምስሉ ዙሪያ ከላይ ነገሠአ ከታች ረመሐ የሚል "ንጉስ አርማህ" ብለን ልናነበው የምንችለው ፅሁፍ ሠፍሯል። በሌላኛው በኩል ደግሞ መሐሉ ላይ መስቀል ተስሎ በሁለት የስንዴ እሸት ወይም በገብስ ተከቦ በዙሪያው 'ፌስሐለየከነ ለአሀዘበ' የሚል ፅሁፍ ያለው ሲሆን፣ ትርጉሙም 'ፍስሀ ለይኩን ለአህዛብ' የሚል ለህዝቦች ደስታ ይሆን ዘንድ የሚመኝ ጭብጥ ያለው ቃላት ሠፍሮበት ይገኛል። እንዲህና እንዲያ እያለ የአክሱም ነገስታቶች ያስቀረፁት ገንዘብ የያኔውን ታሪክ እንደ አቅሙ እየዘከረ ይገኛል። በርካታ ጥንታዊ የአክሱም ገንዘቦችም በፈረንሳይና በሌሎች የአውሮፓ አገራት ቤተመፃህፍትና በየቤተመዘክሩ ውስጥ ከተለያዩ ታላላቅና ጥንታዊ ኒሻኖች ጋር ተደባልቆ እንደሚገኙና እንደሚጎበኙ ያዩት ሁሉ ምስክርነታቸውን ይሰጣሉ።

ምዕራፍ ፳፱
የንጉስ ዒዛናና ሲዛና /የአብርሃ ወአፅበሃ/ ዘመነ መንግስት ከ298-324 ዓ.ም

የኢትዮጵያ መናገሻ ከተማ አክሱም ከሆነች በኋላ ከአክሱም ነገስታት ውስጥ እጅግ ስመጥርና ገናና የሆኑት ነገስታት ዒዛናና ሲዛና ወይም ክርስትናን ከተቀበሉ በኋላ ስማቸው አብርሃና አፅባሀ የተባሉት ናቸው። ክርስትና የገባውም በእነዚህ ወንድማማቾች ነገስታት መሆኑን አይተናል።

ይሁን እንጂ እነዚህ ወንድማማቾች በአንድ ላይ ሆነው በአክሱም ነግሰው የነበረ ቢሆንም፣ በብዛት ግን በዘመናቸው የተፈፀሙት ታሪካዊ ክንውኖች በዒዛና /በአብርሃ/ ስም ብቻ ነው የሚታወቁት። ስለዚህም ከዒዛና ጋር አብሮ ወንድሙ ሲዛና እንዳለ እያሰብን ታሪኩን መቀጠል እንችላለን። ከታሪኩ ጋርም ንጉስ ዒዛና በዘመነ መንግስቱ ያስቀረፃቸውን ሐውልቶችና በላያቸው ላይ የተፃፈባቸውን ፅሁፎች እንደወረደ እንመለከታለን።

ስለ አፄ ኢዛና የሚያትቱ የታሪክ ሠነዶች ከታሪክ ነገስቱ በላይ የውጭ አገርና የአገር ውስጥ የታሪክ ተመራማሪዎች ከሐውልቱ ላይ ፅሁፍን እየገለበጡ ባጠኑት የጥናት ውጤቶቻቸው በፖለቲካ፣ በጦር ሃይል አደረጃጀት፣ በሐይማኖት፣ በድል አድራጊነቱና በአጠቃላይ ታሪኩ እጅግ ገናና የሆነ ንጉስ እንደነበር መስክረውለታል።

ሔንሪ ሳልት የተባለው የእንግሊዝ ሊቅ በ1809 ዓ.ም ከአክሱም እና ከዩሃ ሐውልቶች ላይ ያገኘውን ፅሁፍ ገልብጦ ለመጀመሪያ ጊዜ ሲያሳትምና ለሌሎች መነሻ ከሆነ በኋላ፣ /ማለትም ከኮስማስ በኋላ/ ሌሎች ተመራማሪዎች በአክሱምና በአካባቢው ልዩ ትኩረት አደረጉ።

ብዙዎችም የራሳቸውን የጥናት ውጤት ይፋ ማድረግ ጀመሩ። በመጨረሻ ግን ጀርመናዊው ኢኖ ሊትማን /በኋላ ላይ ፕ/ር/ ከተባባሪዎቹ ጋር በመሆን እ.ኤ.አ በ1906 ዓ.ም ከእርሱ በፊት ከነበሩት የበለጠ በፎቶግራፍ ሃውልቱንና ፅሁፉን እያነሳ ለረጅም ጊዜ መርምሮ ስለአክሱምና በዙሪያው ስላሉት ሃውልቶችና ፅሁፎች፣ እንዲሁም ስለመገበያያ ገንዘቦቻቸውና ስለሌሎች ተያያዥ ነገሮች የሚያትት መፅሃፍ በጀርመንኛ ፃፈ። የመፅሃፉ ስም በጀርመንኛ "Deustsche Axum Expedition" ይባላል። እናም ይህን መፅሃፍ እ.ኤ.አ በ1913 ዓ.ም አሳተመ። ከዚህ መፅሃፍ በኋላ በርካታ ፀሃፊዎች ስለአክሱም ለመረዳትና ለመፃፍ ቻሉ። በዚህ በአምስት ቮሊዩም በተከፈለውና፣ 5ኛው ቮሊዩም ምስሎችን ባቀፈው መፅሃፍ መነሻነትም እነ ኮንቲ ሮሲኒ፣ ኤልቤር ካሜረር፣ ዋላስ ባጅና ሌሎች በርካታ የታሪክ ፀሃፊት ብዙ ፅሁፎችን

ስለአክሱም እየዓፉ ለዓለም ይፋ አድርገዋል፡፡ በዚህ መፅሃፍ ውስጥም የስመጥሩ ንጉሳችን የኢዛና /የአብርሃ/ የሃውልት ፅሁፍ በግሪክኛና በቀድሞው የግዕዝ ፊደል የተፃፈው ይገኛል፡፡ በእነዚህ ሃውልቶች ላይም የሰፈሩት ፅሁፎች የሚገልፁት ዘምቶ ድል ማድረጉን፣ ያስገበራቸው ግዛቶች የትኞቹ እንደሆኑ፣ ከድሉ በኋላ ለአማልክቱ መሰዋቱን፣ "የማይሸነፈው መህርም" ለሚለው ለቀድሞው አምላኩ መስዋዕት አቅርቦ ሃውልትና ወንበር ማስቀረፁን ይገልፃል፡፡ በግዕዝና በሳባ ቋንቋ "አስታር፣ ምድር፣ መህርም" የሚላቸውንም በግሪክኛ ቋንቋ ሲያስቀርፅ አሬስን /የመሬት አምላክን/፣ ፓስዶንን /የባህርና የቀለያትን/ ፣ዜውስን /የሰማይን አምላክ ወይም የአማልክትን አባት ያነሳል/፡፡

ስለዚህም የኢትዮጵያ መናገሻ ከተማ ናፓታና መርዌ በነበሩ ዘመን የአክሱምና የአካባቢው ነዋሪዎችና ሹማምንት በአንድ ኢትዮጵያ ስር የነበሩ መሆናቸው እንዳለ ሆኖ፤ ነገር ግን አክሱሞች ለዋናው ጠቅላይ ንጉሰነገስት ወይም ለማዕከላዊው መንግስት የሚጠበቅባቸውን ግብር በሠላም ያስገቡ የነበረ የመሆኑን ያህል፤ አሁን ደግሞ አክሱማውያን በገንኑበት በዒዛና ዘመን እነዚያኑ አገሮች በፋንታው ማስገበሩን በሃውልቱ ፅሁፍ አስፍሮት ይገኛል፡፡

ታሪከነገስቱ አብርሃ፣ እራሱ ያስቀረፀው ሐውልት ደግሞ ዒዛና የሚለውን ይህ ታላቅ የአክሱም ንጉሰነገስት ከኢትዮጵያ ምዕራብ ሠሜን እስከ ግብፅ የሚገኙትን የበጅያ ህዝቦች ሽፍተውበት ስለነበር፤ ታሪክ ነገስቱ ሲዛና፤ የሃውልቱ ፅሁፍ አፅባሃ የሚለውን ወንድሙንና ሁለተኛውን ወንድሙን ሐጼፋን ልኮ እንዳስወጋቸው የሚገልፀውን የሐውልት ፅሁፍ ከቀድሞው ከሳባ ፅሁፍ ወደ ግዕዝ ተገልብጦ የተፃፈውንና በዛሬው ፊደል ተለቅሞ፤ ነገር ግን የቀድሞውን ግዕዝኛ አነጋገር የያዘውን የሐውልት ፅሁፍ እንደወረደ እንመልከተው፡፤

፭ኛ ፡ ስለበጂያ ፡ (ቤጋ) ፡ ወርነት ።

፩ ዔዛና |ወልደ | እለአሚዳ |ብእሲ ሐመር |ወ ረይዳን |ወ ሳበ |ወሰባእ |ወ
፪ ሰልሔ |ወጽየሞ |ወካሱ ወቤጋ |ወልደ |ወልደ ... |መሐርም |ዘአይት
፫ መዋእ |ለፀሪር |ሕገበ |በጋ |ፈነወ እንዋይ ... |ወሐጼፋየ| ...
፬ የእምሮ |ወ... |ብሔሮ |ገጸ | ... | ... |ምስለ |እሕ
፭ ዊሆሙ | ወገኢዞሙ | አፍለሰዎሙ | እብሔሮሙ | ምገስ |ደቂቆሙ| ወእንስ
፮ ቶሙ| ወአሕጺቢሆሙ | ወእንስሳሆሙ | እንዘ | ነአቲ | ስብእሙ | ክ
፯ ዘ | ስድስቱ | ነገሥት | ፵፻፫፻
፰ ፬፻፲፫ | ወበግዕ | ፫፻፲፻፸፬ | ወእንስሳ | በውድ |
፱ እንዘ | ይሴስዮሙ | እምእሚረ | አውፅእዎሙ | እብሔሮሙ |
፲ ለለዐለቶሙ | ኀበስተ | ፀለበ | ፩፻፳፫ | ወምጋ|
፲፩ ዘየአክሎሙ | እንዘ | ያበትዎሙ | ምዋ | ወወይን | ጽግቦሙ |
፲፪ እርዘዐተ | እውፈን | ወበጺሆሙ | አክሱምሃ |
፲፫ መንገሌነ | አልበስናሆሙ | በበፍሕተ | ለብእሙ | ወአሰርገው |
፲፬ ናሆሙ | ለነገሥት | ዕንቈ | ወፈነወ | ወእደ | ይክብር | ብሔር
፲፭ ሆሙ | ያወስ ፡ በየረን | ወኩሎን | ይሴስዮሙ | ሰህየ | ወፈተ
፲፮ ትናሆሙ | ለለንጉሥ | ለሀመ | ፵፻፫ | . . . . . ያክሙን |
፲፯ ለስድስቱ ነገሥት | ፳፻፬፻፳፪ | ለህም | ወእዚነ
፲፰ ነ | ለመሕርም | ዘወለደኒ | ዘንተ | ምስለ | ዘወርቅ |ስ|
፲፱ ወዘብሩር | አሐደ | ወዘጸፈቅ | ወሰበተ | ጸሐፍኖ |ሠተ|
፳ ጽሕፈተ | ወሜምን | ወወ . . . . . ለበስተር | ወ
፳፩ ለብሔር | ወለመሕርም | ዘወለደኒ | ወለእሞበ | ዘአ
፳፪ ግበረ | ለዘአብአኒ | ወነቀሎ | ወነሰቶ | ለይሙት |

ይህን ከላይ ያየነውን የሃውልት ላይ ፅሁፍ የጎደለውን እየሞሉ በደንብ አብራርተው የፃፉትንና በየመፅሃፎቻቸው ያካተቱትን ፀሃፍት ማለትም ፕ/ር ኢኖ ሊትማን፣ ኤልቤር ካሜረርንና ኮንቲ ሮሲኒን ጠቅሰው በእነርሱ መነሻነት ፅሁፉን ወደ አማርኛ የተረጎሙት ደግሞ አቶ ተክለፃዲቅ መኩሪያ ሲሆኑ፤ በአማርኛ እንዲህ የሚል ትርጓሜ እንዳለው ገልፀዋል፡፡

"ዒዛና የአክሱም፣ የሂሚያር፣ የካሱ /የኩሽ/ የሳባ፣ የሃበሳት፣ የራይዳን፣ የሳልሄን፣ የፂያሞ፣ የበጋ /በጅያ/ ንጉስ ንጉሰነገስት፤ በጠላት የማይሸነፈው የመህርም ልጅ፡፡ የበጋ /በጅያ/ ህዝብ በሸፈቱ ጊዜ እንዲዋጉዋቸው ወንድሞቻችንን ሳይዛናን፣ ሐዴፋን ላክናቸው፡፡ እነርሱም ወደ በጅያ አገር በደረሱ ጊዜ 6 ነገስታት ከነነገዳቸው ተገዝተው

ገቡላቸው። ከዚህ በኋላ 6ቱን ነገስታት ከነልጆቻቸው፣ ከነሚስቶቻቸው፣ ከነከብታቸው፣ ከነነገዳቸው ማረኳቸው። የሰዎቻቸው ቁጥር 4 ሺ 4 መቶ፣ ከብት 3112፣ በግና ፍየል 6224 ከጭነት ከብት ጋር።

አገራቸውን ከለቀቁበት ጊዜ ጀምሮ በየቀኑ እስኪጠግቡ ድረስ ዳቦም፣ ጠላም፣ ከስጋ ጋር እየተመገቡ አራት ወር ተጉዘው እኛ ዘንድ አክሱም ደረሱ። እኛም ዘንድ ከደረሱ በኋላ ህዝቡን አልብሰን፣ ነገስታቶቻቸውንም ሽልማት ሸልመን በክብር አድርገን "ደወለ ባይራን" በሚባል አገር እንዲቀመጡ አደረግናቸው።

ለእያንዳንዱ ንጉስም 4.190 በሬ /ሰንጋ/ በድምሩ ለ6ቱ ነገስታት 25.140 ሠንጋ እንዲሠጣቸው አደረግን። ይህንንም 1 የወርቅ፣ 1 የብር፣ 1 የነሃስ ፣ 3 ሃውልት ለወለደን ለመህርም መታሰቢያ አድርገን ሠጥተናል።

ይህን መታሰቢያ ሐውልት ያበላሸ ወይም የጣለ እርሱ ይሙት። ዘሩና ልጆቹም ከአገር ይጥፉ። ያከበረው ግን የተባረከ ይሁን። በደንብ /በክብር/ እንዳስቀመጥነው የኛን ዝና ይዞ በከተማችን እስከ ዘለዓለም ይኑር። ለመህርም 1 የቀጥር ቦታና፣ 1 ሰፊ ሸንጎ ሠጥተናል።" ይላል።

በዚህ መልኩ በጥንቱ ባልሠለጠነው የግዕዝ ፊደልና በግሪክ ቋንቋ በርካታ ሃውልቶችን አስቀርጿል። እዚህ ላይ ደግነቱን የገለፀውን ያህልም በቀጣዩ ፅሁፍ ጭካኔውን ሲገልፅ እና ያለን።

በተጨማሪ ደግሞ የአገዛት /አጓዛት/ ህዝብ በሸፈቱበት ጊዜ በሌላ ሐውልት ላይ የአገዛትን ህዝብ እንዴት ድል እንዳደረገ የሚገልፅ ፅሁፍ አፅፏል። አገዛት የሚላቸውም አካለ ጉዛዮችን ነው። አገዛት የሚባሉት በአትባራ እና በተከዜ መካከል የሚኖሩ ናቸው።

"ቀጥለን ከሃውልቱ ፅሁፍ ላይ እንደምንረዳው በጉዞው /በዘመቻው/ ጊዜ ስንቅ የተጫነው በግመል እንደሆነ ፅሁፉ ስለሚገልፅ በርሃማ አካባቢ እንደሆነ ያስረዳል። ይህን ፅሁፍ በቀጥታ የአማርኛውን ትርጉም እንይና ከዚያ በኋላ ያሉትን ግን የሃውልቱን ፅሁፍ እንደወረደ የምናይበት እድል ይኖረናል።

"ዒዛና የእለዓሜዳ ልጅ፣ ከሄለን ወገን፤ የአክሱም፣ የህሜር፣ የራይዳን፣ የሳባ፣ የሳልሄን፣ የፂያሞ፣ የቡጋ፣ የካሱ፣ ንጉስ ንጉስነገስት በጠላት የማይሸነፈው የመህርም ልጅ፤ አጎዛት አንጋቦ ድረስ መጥተው ስለነበር ንጉሳቸውንም አባአልቄዋን ከነህዝቡ አገኘነው። እርሱም መታያ አቀረበልን። አልያ እሚባለው አገር አታጋው ወሰን ስንደርስ ሠፈር ሆኖ ለሃያ ቀን የሚበቃንን ስንቅ ለማደራጀት ግመሎቻችን፣ የቀንድ /የእርድ/ ከብቶቻችን፣ ወንዶቹም ሴቶቹም እረፍት አደረግን። በ3ኛው ቀን

የንጉሳቸውን ክዳት ባወቅን ጊዜ ከንጉሳቸው ከአባአልቄዎን ጋር የመጡትን አጓዛትን ዘረፍናቸው። የተማረኩትንም እንደ ባሪያ በብረት አሰርናቸው።

ንጉሱንም ከዙፋኑ ተሸካሚው ጋር ራቁቱን አድርገን አሰርነው። ከዚህ በኋላ የመሐዛና የጦር አለቆቹ ሠራዊት ሌትና ቀን ወደፊት እንዲገሰግሱ አዘዝን። አለቆቹም ሠርዌ መሐዛና፣ ሠርዌ መቲን የሚባሉትን ላኩና አጎዛትን እንዲወጉ አዘዟቸው። ከዚያ በጉባኤ ስፍራ ተገናኝተው ወደ አዘላ ከዚያም ወደ ኤረግ ደረሱና ያገኙትን ሁሉ ማረኩ።

በአዛልና በናዱ ወንዝ ደርሰው ያገኙትን ገደሉ። ቀጥሎ ወደ አጋዳ ወሠን ደርሰው ብዙ ገድለው የቀረውን ሠው ከነከብቱ ማረኩ። የዳቁንን ሠራዊት ወደ ሲዞት ወደ ምስራቅ እንዲጓዙ አዘዟቸው።

ሶስቱ ሠራዊት ዳቁን፣ ሐራ፣ መቲን፣ እንዲያቦ ላይ ተገናኙ። ከዚያ የሐራ ክፍል ወደ ዛዋት እንዲሔድ ታዘዘ። ከዚያ 3ኛ ጊዜ የዳቀንን ክፍል ወደ ሐዘቦ እንዲሄድ አዘዙት። ጦሩም በቱተሆ በኩል በወንዙ አድርጎ ላዋ ደርሶ ወደ አገዛ ወረደ። ከዚያም ከሐዘባ ጋር በአንድነት ሆነው ሠፈር አደረጉና አደሩ። ከዚያ ጎህ ሲቀድ አገዛትን እየወጉ መካሮ አለበት ድረስ አባረሩዋቸው። ሶስቱም ጦር ከፍልሃና ከሠራ /ደራ/ ጋር በወንዝ በኩል ሔደ።" ይላል።

ቀጥለን ደግሞ ንጉስ ኢዛና የስፅኔና የፀወንተ ህዝቦችን ማስገበሩን የገለፀበትን የሃውልት ላይ ፅሁፍ ነው የምንመለከተው። የስፅኔና የፀወንተ ህዝብ ደግሞ ከአክሱም በሠሜን በኩል በሚገኘው አካባቢ የሚኖሩ ናቸው። ይህም የተጻፈው በግዕዝ ነው።

፩ [ኄ] ዘና| ወልደ| (አለ)ሽ በሚዳ| [illegible]
፪ [ሐ] ሉን| ንጉሠ| አክሱም| ወዘ| ሕሚር[illegible]
፫ [ወ] ዘ| ረይዳን| ወዘ| ስበእ ወዘ| ሰለ
፬ ሔን| ወጸ| ጽያሞ| ወዘ| ብጋ| ወደ| ከሱ
፭ [ወ] ልደ| ሙሕርም| ዘኢይትመዋእ ለ
፮ [ፀ] ር| ፀብኡ ጸረ| ወንግሥቶሙ ለ
፯ [ፋ] ን ሶቤ ገፍዐ(ነ)| ወተተ(ለ) ፫ | ነገዳ
፰ [ተ] [ወአምዝ| ዐበእናሆ ወእምቀ [ሚ] ፩ [፩]
፱ ፈነውነ ሠራዊተ| ሰርዌ| ሙሐዘ ወ
፲ ሰርዌ ዳኪን| ወሰርዌ ሐራ| ወሰበ
፲፩ ነ| ተለውነ| ወንደረነ| ምግባአ| መ
፲፪ ራድ| ዓላማ| ወአውፈርነ| ሠራዊተ
፲፫ ነ| ወቀተልዎ| ወፄወውዎ| ወመሀረ
፲፬ ከዎ| ወቀተልነ| ስዕኤ| ወጸወንቲ|
፲፭ ወጌሚ| ወዘሕተን| አርበዕቱ| አን
፲፮ ጋደ| ወእንገሠ አሊታሃ| ምስሌ ፣
፲፯ ልኡ| ደቂ| ወኮነ| ቅትለ| ዕድ| ዘሰ [illegible] ፋ|
፲፰ ን| ፭፻፫ ወአንስት| ፪፻፬ ወኮነ| ፯፻፭
፲፱ ኄዋ| ዕደ| ወአንስት| ክበ[illegible]| ገሀ(ዘ)| ዕ
፳ ደ| ፱| ወአንስት| ወደቂቅ| ፻፸፩ ወ
፳፩ ኮነ| ፱፻፭| ምህርክ| ሰህም| ፫፻፲፻፲፪
፳፪ ፻፶| እንስሳ| ዐውደ| ፯፻፹፩ ወተ
፳፫ መይጠ| ዳግን| ምስሌ| እሕዛቢሆሙ|
፳፬ ወተከለ| መንበረ| በዝየ| ዘሠ[ይ]| ወ
፳፭ አመ(ሕ) ፱ | ዐንሆ| ለዐስተር| ወለብሔ
፳፮ ር| ወለምድር| ለእመ| ዐዘ| ነሠቶ| ወ
፳፯ ንቀሎ| ውእቱ| ወብሔሩ| ወዘመዱ| ለ
፳፰ ይትነቀል| ወይትነሠት| እብሔሩ|
፳፱ ስይሚእ| ወቀፋኡ| አኮቴተ| ለመሕ
፴ ርም| ዘወለደነ| ሰህም| ፪| ወጊዋ| ፶|

ይህ ያየነው ሃውልትም ተመሳሳይ ሃተታ የሰፈረበትና የድሉን ውጤት የሚያበስርበት የስዕኤና የፀወንቲ ህዝቦችን እንዴት እንዳስገበራቸው በተመሳሳይ ሐተታ የገለፀበት ነው። ፅሁፉ የተፃፈው በሠለጠነው የግዕዝ ፊደልና ቋንቋ ሲሆን፤ ለግንዛቤ ያህል ደግሞ ይህንኑ ታሪክ በቀድሞው ባልሠለጠነው ግዕዝ በሐውልቱ ላይ እንዴት እንደፃፈውና የቀድሞው ፊደል ምን እንደሚመስል ለአንባቢያን ለማወቅ ስለሚረዳ መካተት አለበትና ይህን ይመስላል።

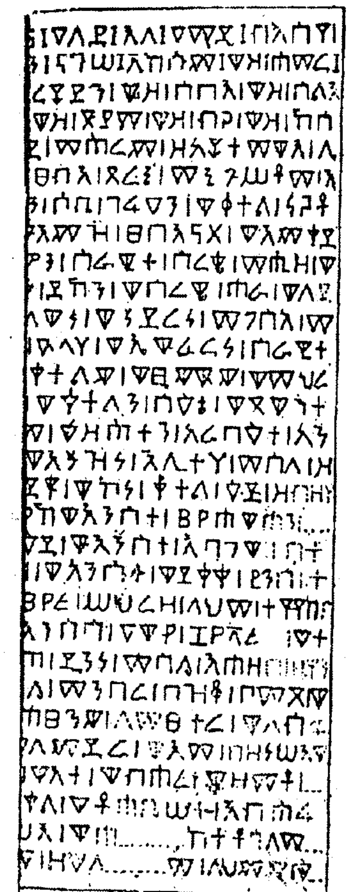

የንጉስ ዒዛና የመጨረሻውና ትልቁ ሃውልቱን ቀጥለን ስናይ ደግሞ በዚሁ ሃውልት ላይ ከሠፈረው ፅሁፍ ጋር 1ኛ ራስ ዘምቶ ኑብያን ማስገበሩን፣ 2ኛ የሀይማኖት ለውጥ ማድረጉን፣ 3ኛ የፊደል ማሻሻልን ተግባር በዘመኑ መፈፀሙን አብረን የምንረዳው ይሆናል።

ንጉስ ኢዛና ከዚህ በፊት ባየናቸው ፅሁፎች ወንድሞቹንና የጦር አለቆቹን እየላከ ሲያስገብር እንጂ ራሱ ዘምቶ እንዳስገበረ አልገለፀም። እነዚያ ወደ ደቡብ እና ወደ ኢትዮጵያ ሠሜን ምዕራብ ወደ በጇያ የተደረጉት ሥኬታማ ዘመቻዎች ሁሉ በመልዕክት የተደረጉ ናቸው።

አሁን ደግሞ ንጉስ ዒዛና ራሱ የቀድሞውን የናፓታ ቀጥሎ የመርዌ መንግስት ይባል የነበረውንና በተለያዩ የግብፅ ወራሪዎች በሆኑ ሃያላን ከግብፅ ጋር አብሮ እየተገዛ የቆየውን የቀድሞ ኢትዮጵያ ግዛትና መናገሻ የነበረውን አገር አሁን የአክሱም መንግስት በገነነበት ሠዓት እንዳስገበረ ሊገልፅን ነው።

ይህ ሐውልት የዒዛናን ድል አድራጊነትና ግዛት ማስፋፋት መቻሉን ከመግለፁ ባሻገርም፤ ለአገርና ለህዝብ አስፈላጊ የሆኑ ተጨማሪ ነገሮችን ማሻሻሉን ያመላክታል። በመጀመሪያ የእርሱ ነገድ የሆኑትን የአባቶቹን የሳባውያንን ከደቡብ ዓረብ ይዘው የመጡትን ፊደላቸውንና ከእርሱ በኋላ የተተካውን የግዕዝ ፊደል አናጋሪ ሳይኖረው ሀ ለ ሐ መ ... እየተባለ ሲሰራበት የቆየውን ከዚህ በፊት እንዳየነው "አዘነ ነገሠ አከሰመ" ይል የነበረውን "ዒዛና ንጉስ አክሱም" ተብሎ እንዲነበብ በማድረግ ሁ፣ ሂ፣ ሃ፣ ...... ሉ ሊ ላ ...... የሚሉትን ተጨማሪ የሆሄያት ዝርዝሮችን እንዲካተቱ ያደረገው ንጉስ ዒዛና እንደሆነ የሚያስረዳ ሃውልት ይሄው ቀጥለን የምናየው ሃውልት መሆኑ ነው።

ለመጀመሪያ ጊዜም እነዚህ ነቁጣዎች የተካተቱበት ፊደል በዒዛና ዘመን ስለሆነና ከዚህ በፊት ታይተው ስለማይታወቁ መሻሻል ያደረገው እርሱ ራሱ እንደሆነ ማረጋገጥ ቀላል ነው። ይህ ማለት ግን ሃሳቡን ያፈለቀው ራሱ ዒዛና ነበር ለማለት አያስችልም። ምናልባት የዘመኑ ሊቃውንቶች ያፈለቁት ሃሳብ ሊሆን እንደሚችልና ተግባራዊ እንዲሆን ንጉሱ እንደፈቀደላቸው ልናስብም እንችላለን። ያም ሆነ ይህ ግን ይህ የፊደል መሻሻል በዒዛና ዘመነ መንግስት በ300ኛው ዓ.ም ተግባራዊ ተደርጎ ያልሰለጠነ ይባል ከነበረው የግዕዝ ፊደል የሠለጠነ ብለው

የሠየሙት የግዕዝ ፊደል አገልግሎት ላይ ውሏል። በኋለኛው ዘመን ደግሞ ይሄው ዛሬ ለምንጠቀምበት ፊደልና ቋንቋ ለአማርኛ ሙሉ ግልጋሎት እየሠጠ ይገኛል። ይህም ዒዛና ከፈፀማቸው ድንቅ ተግባራት በዋነኝነት የሚጠቀስ መሆኑ የበርካታ ሊቃውንት ስምምነት ነው።

ሌላው ከዚህ ሃውልት ጋር የተያያዘው ደግሞ በቀድሞዎቹ የሐውልት ላይ ፅሁፎች እንዳየነው በፅሁፉ መግቢያ ላይ "ዒዛና ወልደ እለዓሜዳ ብእስየ ሄለን ንጉስ አክሱም ....ወልደ መህርም ዘኢትመዋዕ ለፀር ....." እያለ መህርም /በግሪክኛ አሬስ/ እያለ የሚጠራውን አምላኩን በዚህ ቀጥለን በምናየው ሃውልት ላይ ግን በፅሁፉ መግቢያ ላይ "በሃይለ እግዚአ ሠማይ ወምድር መዋዒ ለዘኮነ ዒዛና ወልደ እለዓሜዳ" በማለት መቀጠሉ የሃይማኖት ለውጥ ማድረጉን ይነግረናል።

በአጠቃላይ ንጉስ ዒዛና የፊደልና የፅሁፍ መሻሻል፣ የግዛት ማስፋፋት፣ ክክርስትና በኋላም ከሃያላን ክርስቲያናዊ መንግስታት ጋር ወሳኝ የሆነ ዲፕሎማሲያዊ ግንኙነት ከሌሎች በተሻለ ሁኔታ መመስረቱና፤ ወደፊት እንደምናገኘው ለጭቁን ክርስቲያኖች ነፃነት በመቆሙ፣ ወደተጨቆኑበት አገር እየዘመተ ነፃ በማውጣት፣ እንዲሁም ተስፋቸው ሊሆን በመቻሉና በዘርፈ ብዙ ነገሮቹ ራሱ ገናና ንጉስ ሆኖ አክሱምም የበለጠች ገናና እንድትሆን አድርጓታል።

በዚህ ሃውልት ላይ የተፃፈው ፅሁፍ ጭብጡ የኖባ /የኑብያ/ ህዝብ ከተከዜ ወዲያ ያሉት በዚያ ዘመን ኖባ፣ ሶባ፣ ባሪያ፣ መንጉርቶን፣ ሃሳን..... እየተባሉ የሚጠሩት ህዝቦች አንገዛም ብለው ስለሸፈቱበት እነዚህን ህዝቦች ራሱ ዘምቶ ተከታትሎ እንደወጋቸው፤ ሠራዊቱን እየላከ በሃይል አሸንፎ ማስገበሩን፤ ድል ባደረገበት በተከዜና በማዶው ድንበር መካከል ባለው ቦታ አንድ ከድንጋይ የተሰራ ዙፋን ለአምላኩ ለእግዚአብሔር መታሰቢያ ይሆን ዘንድ ማሰራቱን ነው የሚገልፀው።

በተጨማሪም የማረካቸው የወንዶችና የሴቶች እንዲሁም የከብቶች ብዛት ይገኛል። በመጨረሻም ያንን ለእግዚአብሄር መታሰቢያ ብሎ ያሰራውን ዙፋን ያፈረሰ ሠው የተረገመ ይሁን ብሎ ይደመድማል። በጊዜ ብዛት እርጅተው የማይነበቡ ፊደሎችንም ኢኖ ሊትማን በክብ ቅንፍ ውስጥ የጎደሉትን አንዳንድ ፊደላት ለማሟላት ችለዋል።

[illegible]

ከዚህም በላይ የተሸራረፉና ሙሉ ታሪካቸው በግልፅ የማይነበቡ የኢትዮጵያ ጎረቤት የሆኑ የአረብ አገራት ውስጥ ስለ ንጉስ ዒዛና የሚገልፁ ሃውልቶች መገኘታቸው ታውቋል።

እነዚህ ሁሉ ያየናቸው ዒዛና በዘመኑ ባስቀረፃቸውና ባፃፈባቸው የሃውልት ላይ ፅሁፎች ውስጥ የተጠቀሱት አገሮች ከፊሎቹ በኢትዮጵያ በአክሱምና በአካባቢው፣ የቀሩት ከኤርትራ ባህር ማዶ በዓረብ አገር ውስጥ የሚገኙ ናቸው። አንዳንዶቹን ቀደም ሲል በየት አቅጣጫ እንደሚገኙ አይተናል። ከቀሩት ውስጥ ዋና ዋናዎቹ ደግሞ ለምሳሌ ፅያሞ የሚለው ከአክሱም በደቡብ ምስራቅ በኩል የሚኖሩ የነበሩ የልዩ ልዩ ነገዶች መጠሪያ ነው።

በጋ /በጀያ/ በኢትዮጵያ ሠሜን ምዕራብ እስከ ግብፅ ድንበር ድረስ የሚገኙ በርኀታና በወረራ የሚፈሩ ህዝቦች የነበሩ ናቸው። ካሱ/ኩሽ/ ከበጀያ በስተደቡብ ከአትባራ ወዲህና ወዲያ ባለው ቦታ ሰፍረው የሚኖሩ የቀድሞው የናፓታና የመርዌ መንግስት ስር የነበሩት ህዝቦች ናቸው።

ህሜር /ሂሚያሪት/ ሐበሳት፣ ራይዳን፣ ሳባ፣ ስልሔን..... የሚባሉት ደግሞ በደቡብ ዓረብ ለየብቻ ተከፋፍለው የሚኖሩ የነበሩና ዒዛና በዘመኑ የጠቀለላቸው አንድ አይነት ዘር ያላቸው ህዝቦች ናቸው።

በመጨረሻው ሃውልት ሳባ ኖባ የሚለውም ኑብያን መሆኑ ይታወቃል። እንግዲህ የዓረብ አገርን ለመጀመሪያ ጊዜ ያስገበረው በአዶሊስ ሐውልት ላይ ታሪኩን ያየነለትን "አክሱምን እንደቆረቆረ ይነገራል።" ያልነው ንጉስ ቢሆንም፤ ከእርሱ በኋላ ደግሞ በድጋሚ ብዙ አገሮች እየሸፈቱ ነፃነታቸውን ለጥቂት ጊዜ ይዘው ቢቆዩም፤ በዒዛናና በሲዛና ዘመነ መንግስት ደግሞ በድጋሚ ሲገብሩ ችለዋል።

ከዒዛና በኋላ ድጋሚ በዓረብ አገራት የሚኖሩ ህዝቦች የሸፈቱ ሲሆን፤ ቀጥለን ታሪኩን በምናይለት በንጉስ ካሌብ ጊዜ ድጋሚ ሲገበሩ ቱገደዋል።

ምንም እንኳ በዚያ ዘመን ግብፅ በሮም ግዛት ስር የነበረች ቢሆንም፤ የእስክንድርያ እና የቆስጠንጥንያ ቤተክርስቲያን የክርስትናቸው መሰረት አንድ ሆኖ፤ ነገር ግን ልዩነት ነበራቸው። የቆስጠንጥንያው ወልድ ፍጡር ሲል፣ የእስክንድርያው ወልድ ፍጡር የሚለውን የማይቀበል፤ ማለትም ኢየሱስ ፍፁም አምላክ ነው ሲል የእስክንድርያው፤ የቆስጠንጥንው ደግሞ የአብ ልጅ ነው በሚል ዛሬ ድረስ ባለ ልዩነት ውስጥ ነበሩ። ሆኖም የአክሱም ነገስታትና የሮም /የቆስጠንጥንያ/ መንግስታት ይህንኑ ልዩነት ይዘው ሠላማዊ ግንኙነታቸው እንደቀጠለ ነበር። ነገር ግን የአክሱማውያኑ ነገስታት ከቆስጠንጥንያው ንጉስ ከንጉስ ቁንስጣ ክርስትናን ከግብፅ እስክንድርያ በተቀበሉ ማግስት የደረሳቸው ደብዳቤ እንዲህ የሚል ነው።

"ቪክቶሪዩስ ኮንስታንስዮስ ማክሲሙስ አውግስጦስ፤ ለዒዛናና ለሲዛና /አብርሃና አፅባሐ/ እግዚአብሄር የሰጠን ትምህርትና ማስተዋል ለሁሉም እውነትንና ፅድቅን ለሚፈልግ ሁሉ እንዲዳረስ ስመኝ በእናንተና በሮማውያን

ክርስቲያን መካከል አንድነት እንዲኖር ይገባል፡፡ ከሹመቱ የተሻረው፣ ብዙ ሺ ክስ ቀርቦበት መመለስ ያቃተው የእስክንድርያው ጳጳስ አትናቴዎስ ፍሬምናጦስን ሾሞ ልኳልና በቶሎ ፍሬምናጦስን መልሳችሁ ለተከበረው ጳጳስ ለጊዎርጊስ በዚያም ላሉት ቀሳውስት ላኩትና የእርሱን ነገር እነርሱ ይጨርሱት፡፡ የአባ አትናቴዎስን ስራ ግን ከእናንተ በቀር አገር ሁሉ አውቆ አላስጠጋ ስላለው ... በእናንተ ዘንድ መጠጊያ ይፈልጋል፡፡ ፍሬምናጦስ ከልቡ ጳጳስ መሆን ከፈለገ የህይወቱን ታሪክ ለቀሳውስቱ ገልፆ የቤተክህነትን ህግ እና ስርዓት በደንብ ፈፃሚ መሆኑ በእነዚያ ዘንድ ከታወቀ ተመልሶ እንደ ህጉ ጳጳስ መሆን ይችላል፡፡

አለዚያ እንደ አትናቴዎስ እንደ ለፍላፊው ከህግ የሚሸሽ ሆኖ ወደ አክሱም የመጣና ሹመቱን የያዘ እንደሆነ እናንተንም ቤተክርስቲያናችሁንም እንዳያበላሻትና ሁከት እንዳይፈጥር ያስፈራል፡፡ እኔ ግን እንደሚመስለኝ ፍሬምናጦስ ወደ እስክንድርያ ተመልሶ በጣም ከከበረው ጳጳስ ከጊዎርጊስና /በወልድ ፍጡር አማኝ የሆኑትን ጳጳስ ማለት ነው/ ከፍ ካሉት ሊቃውንት ተገናኝቶ የቤተ ክህነትን ህግ እና ትምህርት ከተረዳ በኋላ ወደ ጵጵስና ስፍራው ሊመለስ ይችላል፡፡ በጣም የተከበራችሁ ወንድሞቼ ሆይ እግዚአብሄር ይጠብቃችሁ፡፡" ይላል፡፡ ይህም ደብዳቤ ከቁንስጣ ወደ ዒዛና የተላከው በአንድ ሀንዳዊ በሆነና ቴዎፍሎስ በሚባል በወልድ ፍጡር በሚያምን ሠው አማካኝነት ነበር፡፡ ይህም በኮንቲሮሲ፣ የኢትዮጵያ ታሪክ በተሠኘው መፅሃፍ በገፅ 150 ላይ እንደሚገኝና እርሱን የጠቀሱ በርካታ ፀሃፊዎች በየታሪክ መፅሃፋቸው አስፍረውታል፡፡

ዒዛና ግን ፍሬምናጦስን አላባረረም፡፡ የተባለውንም አልፈፀመም፡፡ ከዚህ በኋላ ይመስላል ሃያላኑ ኢትዮጵያን ለማዳከም ቁርጥ ሃሳብ ያደረጉት፡፡

በአጠቃላይ ንጉስ ዒዛና አክሱምን አግንኖ ብዙ አገሮችን አስገብሮ የራሱን ገናና ታሪክ ሠርቶ ከ26 ዓመታት የግዛት ዘመን በኋላ በ324 ዓ.ም ሲሞት መንትያ ወንድሙ ሲዛና ወይም አፅባሐ የንጉስ ነገስትነቱን ስልጣን ለብቻው በመያዝ ኢትዮጵያን ማስተዳደሩን ቀጠለ፡፡

ከንጉስ ዒዛና በኋላም እስከ ንጉስ እለዓሜዳ ድረስ 28 ያህል ነገስታት ተፈራርቀው በአክሱም ነግሰዋል፡፡ በእነዚህ ሁሉ ነገስታት ጊዜም አክሱም የበለጠ እየገነነች መሔዷንና ከስልጡንና ከሃያላን አገሮች ተርታ መሠለፍ መቻሏን ከመረዳት በቀር እያንዳንዱ ንጉስ በዘመኑ ምን እንደፈፀመ በዝርዝር ልክ እንደ ዒዛና የሚገልፅ ታሪክ የለም፡፡

ምዕራፍ ፴

የንጉስ እለዓሜዳ ዘመነ መንግስት

ከ471-479 ዓ.ም

ንጉስ እለዓሜዳ በዘመነ መንግስቱ ከፈፀመው ተግባር ይልቅ፤ በዘመኑ የተፈፀሙ ታሪካዊ ክንውኖች ነው ያሉት፡፡ ይህም በዘመኑ 99ኙ ቅዱሳን ወደ ኢትዮጵያ መግባታቸውና፤ ዘጠኙን ተቀብሎ በሠላም ማስተናገድ መቻሉ ሲሆን፤ በዚህ ምዕራፍ የምናየውም ይህንኑ ታሪክ ይሆናል፡፡

በንጉስ እለዓሜዳ ዘመነ መንግስትም አክሱም የበለጠ እየገነነች እንጅ እየቀዘቀዘች አልነበረም፡፡ እናም በዘመኑ ከተለያዩ ክርስቲያናዊ ስልጡን አገሮች በሐይማኖት ስም 100 ቅዱሳኖች ወደ አክሱም ተላኩ፡፡ ከእነዚህ ውስጥ አንዱ በመንገድ ላይ ሲሞት 99ኙ ወደ አክሱም በሠላም ደረሱ፡፡ ከደረሱም በኋላም የ90ዎቹ አቋም ከ9ጠኙ ቅዱሳን የተለየ በመሆኑ ምክንያት 90 ዎቹ ከአገር እንዲባረሩ ሲደረግ 9ኙ ኢትዮጵያ ውስጥ እንዲቀሩ ተፈቀደላቸው ፡፡ ከነዚህ ውስጥም አንዱ አባ ዘሚካኤል/አረጋዊ/ ነበሩና ለንጉስ እለ ዓሜዳ የመጡበትን ምክንያት አስረድተው ከሌሎች 8 የቡድኑ አባላት ጋር ሆነው

ከመንግስት ጎን በመቆም ገዳም መገደምና ቤተክርስቲያን ማሰራት ጀመሩ፡፡ በዚህም 9ኙ ቅዱሳን ወይም ተስዓቱ ቅዱሳን የሚል ቅፅል ስም ሲሰጣቸው፤ ከሐገር እንዲወጡ የተደረጉት 90ዎቹ ግን በቀይ ባህር ወደብ በአዶሊስ ከተማ ከትመው ስውር ተልዕኳቸውን ይወጡ ነበር፡፡ 'የኢትዮጵያ የታሪክ ጉዞ' የተሠኘውና በሽፈራው መንገሻ በተፃፈው መፅሐፍ እንዲህ የሚል ነገር ሠፍሮበታል፡፡ "9ኙ ቅዱሳን ወደ ኢትዮጵያ የገቡት በንጉስ እለዓሜዳ ዘመነ መንግስት ነው፡፡... የገቡበት ዘመን ደግሞ የኢትዮጵያ ስልጣኔ ከጣሪያ ደርሶ መገታት የጀመረበት ጊዜ ነበር፡፡ የዘጠኙ ቅዱሳን ተከታዮችም ለሠማዕታቱና ለቅዱሳኑ ቤተክርስቲያን በማነፅና የበዓላት ቀን በመለየት የዓመቱን 365 ቀናቶች ሞሉት፡፡ በበዓል መስራት ግዝት ሆነ፡፡ ህዝቡም በግዝት ስለተገደደ ከመስራት ይልቅ ወደ ስንፍና አዘነበለ፡፡ ስልጣኔን የሰራው መሳሪያ ወደ የት እንደደረሠ የሚከታተል ሠው ታጣ፡፡" ይላል፡፡

በተረፈ የተስዓቱ ቅዱሳን ገድል እንደሚለው በየአገራቱ ክርስቲያኖች ሲጨቆኑና ሲሰደዱ መጡ የሚል ጭብጥ ያለው ሀተታ ነው የሚያትቱት፡፡ የሆነ ሆኖ እዚህ የቀሩት 9ኙ ቅዱሳን የመጡባቸው አገሮችና ከመጡ በኋላ የፈፀሟቸው ተግባሮች፤ እንዲሁም መጠሪያ ስማቸውና የተሠጣቸው ክብር የሚከተለውን ይመስላል፡፡

ስም	የመጡበት አገር
1. ዘሚካዔል /አረጋዊ/	ሮም
2. ጰንጠሊዮን	ሮም
3. ገሪማ /ይስሐቅ/	ሮም
4. ሊቃኖስ	ቆስጠንጥንያ
5. ይምዓታ	ቆስያ /ሲሲሊ. ኢጣልያ/
6. ፅሀማ	አንፆኪያ /ሶሪያ/
7. ጉባ	ኪልቅያ /ግሪክ/
8. አፍጼ	እስያ
9. አሌፍ	ቂሳርያ

እነዚህ ከላይ የተጠቀሱትና ቅዱሳኑ የመጡበት የአገር መጠሪያ ከፊሎቹ አንድ አይነት አገር ሆነው፤ ነገር ግን የስም ልዩነት እንዳለባቸው አድርጎ የተዘረዘረው በወቅቱ አገራቱ በየግዛታቸው ስያሜ እንደ አንድ አገር ተቆጥረው በየራሳቸው ነገስታት የሚገዙ የነበሩ በመሆናቸው ነው።

እነዚህ ዘጠኝ ቅዱሳን ወደ ኢትዮጵያ አክሱም መጥተው ፍሬምናጦስ ያመጣውንና አንድ ባህሪ የሚባለውን የክርስትና አይነት በመከተል በየአውራጃው ተበትነው ገዳም እየገደሙ፣ አብያተ ክርስቲያናት እንዲታነፁ እያደረጉ መኖር ጀመሩ። በዚህም የኢትዮጵያ ህዝብ ከዚያ ጊዜ ጀምሮ ታቦት በስማቸው እያስቀረፀ ቤተክርስቲያን እያሰራ ብፁዓን ቅዱሳን አድርጎ ዛሬ ድረስ ያከብራቸዋል። ከእነዚህ ቅዱሳን መካከልም በህዝብ ዘንድ በደንብ የሚታወቁት አቡነ አረጋዊ /ዘሚካኤል/ ሲሆኑ እርሳቸውም በትልቁ ተራራ በደብረ ዳሞ ገዳም የገደሙ ሲሆን፤ የኦርቶዶክስ ተዋህዶ እምነት ተከታዮችም ዛሬ ድረስ እየሄዱ ይሳለሙታል። እንደዚሁም አቡነ ገሪማና አባ ጰንጠሌዎን ልክ እንደ አቡነ አረጋዊ ገዳም በገደሙበት በትግሬ አገር ነዋሪዎችና በኦርቶዶክስ ተከታዮች ዘንድ የተከበሩ ሆነዋል። የአባ አረጋዊ፣ የአባ ጰንጠሌዎን፣ የአባ ገሪማ፣ የአባ አሌፍ ገድልና ድርሳናቸውም በየገዳማቸው ይገኛል። ሙሉ ታሪካቸውንም በየገድላቸው ማግኘት ይቻላል።

ምዕራፍ ፴፩
የአፄ ካሌብ ዘመነ መንግስት
ከ485-515 ዓ.ም

ከዚህ በፊት ተደጋግሞ ተፅፎ እንዳየነው ከደቡብ ዓረብ መጡ የተባሉት ነገደ ዮቅጣኖች በአክሱምና በአካባቢው፤ እንዲሁም በአሁኗ ኢትዮጵያ ግዛቶች ሠፍረው ሲኖሩና የቀድሞዎቹ ናፓታና መርዌ ቀርተው፤ አክሱም ስትገን ደግሞ አክሱማውያኑ እነዚያን የራሳቸውን ወገን በዓረብ አገር ያሉትን ግዛቶች ለማስገበር ዘምተውባቸው አይተናል።

ከክ.ልደት በኋላ ከአክሱም ነገስታት ውስጥ ለመጀመሪያ ጊዜ የዓረብን አገር ያስገበረውን ንጉስም ከአዶሊስ የሃውልት ላይ ፅሁፍ ጋር አብረን አይተናል። ከእርሱ በኋላ ደግሞ ነፃነታቸውን አስመልሰው ከኖሩ በኋላ ንጉስ ዒዛና በድጋሚ ወደ አረብ አገር ሔዶ ማስገበሩን በሠፊው ተመልክተናል።

ከንጉስ ዒዛና በኋላ ግን ለጥቂት ጊዜ በዒዛና ለተተካው ለሲዛና /ለአፅባሐ/ ሲገብሩ ቆይተው፤ ከዚያ በኋላ ግን እስከ አፄ ካሌብ ድረስ መገበራቸውን አቁመው በነፃነት ነበር የቆዩት። ይህም ማለት ከንጉስ ዒዛና በኋላ ቢያንስ ለ150 አመታት በነፃነት ኖረዋል።

ስለዚህም በአክሱም ነገስታት ውስጥ ከዒዛና በኋላ ግዛት የማስፋፋት ፍላጎት የነበረውና ሃይለኛ የሆነ ንጉስ ዒዛናን አልተከተለውም ነበር ልንል እንችላለን። ለአክሱም ተገዥ የነበሩት የዓረብ አገራትም ማለትም ንጉስ ዒዛና የሳባ፣ የሐበሳት፣ የራይዳን ... እያለ የሚጠራቸው ህዝቦች ከገባርነት ለመላቀቅ ያደረጉት ጠንከር ያለ ትግል አልነበረም።

በነዚያ ነፃ ሆነው በቆዩባቸው ጊዜያቶችም በዓረብ አገር በተለይም በየመን ከጥንት ጀምሮ በየጊዜው በጋለስታይን ይደረግ በነበረው ጦርነት፤ አሁንም ከክርስትና በኋላ በቀጠለው ጦርነትና ስደት ምክንያት በርካታ የአይሁድ ተወላጆች አገራቸውን እየተው በየመን ተቀምጠዋል።

በዚህ ጊዜ ደግሞ በሮማውያን ያልተገዙት ፋርሶች ክርስትናን ያልተቀበሉና ለሮማውያን አንገዛም ብለው በነፃነት የኖሩ ነበሩ። እናም አይሁዶች ማለትም ክርስትናን ያልተቀበሉት ከፋርስ ጋር በመወገን የክርስቲያኖች ጠላት ሆኑ። በሌላ ጎራ ደግሞ የተለያዩ የክርስትና ሃይማኖት ተከታይ የሆኑት የሮም /የቆስጠንጥንያ/ እና የአክሱም /የኢትዮጵያ/ መንግስታት

ምንም እንኳ ልዩነት ቢኖራቸውም ያው ዞሮ ዞሮ በአንድ ክርስትና ስር ናቸውና ልክ እንደ ፋርስና እንደ አይሁዳውያኑ ጥምረት ፈጠሩ።

በዚህ መሰረት በዓረብ አገር የሠፈሩትና ከቀድሞ ጀምሮ በዚያው አገር በነበሩት ህዝቦች መካከል የክርስትና እምነት ተከታዮችም፣ የአይሁድ እምነት ተከታዮችም፣ አረማውያን የሚባሉትም በጋራ ይኖሩ ነበርና አይሁዶች

በፋርስ ድጋፍ አማካኝነት ክርስቲያኖቹን በመጨፍጨፍ፣ በማስቃየትና በመጨቆን አላኖር አሏቸው።

በወቅቱ የዓረብ አገር ደቡባዊ ክፍል እንደዛሬው አጠራር ሀሜን የመን፣ ደቡብ የመን እየተባለ ሳይሆን የሚጠራው ሂሚያሪት፣ ሳባ፣ ካታባን፣ ሐድራሞት፣ ሂራ....... እየተባሉ በየነገዳቸው በተሠየመው የግዛት ስም ሲሆን፤ ከእነዚህ ውስጥ ደግሞ የአክሱም ግዛት የነበሩት ራይዳን፣ ሂሚያሪት፣ ሳባ፣ ሳልሄን .... የሚባሉት ነበሩ። እነዚህ ሁሉ ነገዶችም የየራሳቸውን ንጉስ እያነገሡ መኖር ከጀመሩ ቆይተዋል።.

በአሁኑ በአጼ ካሌብ ዘመነ መንግስትም /ከ485-515/ በዚያው አይነት አኗኗር የቀጠሉ ሲሆን፤ በዚህ ዘመን የየአውራጃውን ንጉሶች ስልጣን በእርሱ ስር አድርጎ የመንን በንጉሰነገስትነት ያስተዳድር የነበረው የአይሁዳውያኑ ንጉስ መጠሪያ ስሙ በዓረብ ፀሃፊዎች ዱኖዋስ፣ በሮማውያን ፀሃፍት አጠራር ዲመኖስ፣ በኛ በግዕዝ ፊንሐስ በመባል የሚታወቅ ሲሆን፤ ማዕሩቅ ብለው የሚጠሩትም አሉ። ስለዚህ እኛ ፊንሐስ እያልን እንጥራው።

ንጉስ ፊንሐስ ከሚመራቸው ህዝቦች ውስጥ የአይሁዳውያን እምነት ተከታዮችን ድጋፍ ይዞ፤ እንደዚሁም በፋርሶች እየታገዘ በየመን /በናግራን/ አገር ያሉትን ክርስቲያኖች ማሳደድ ጀመረ። ከእርሱ በፊት ክርስቲያን ንጉስ የነበረውን አሬስታን አሸንፎ የነገሠውም በፋርሶችና በአይሁዳውያን ተከታዮቹ ድጋፍ ነበር። ስልጣን በያዘ ጊዜም ለክርስቲያኖች እንደማይጨቁናቸው ቃል ገብቶላቸው ነበር። ሆኖም በስልጣኑ ከተደላደለ በኋላ በመጀመሪያ በ500ኛው ዓ.ም የመጀመሪያው ዓመታት ላይ ቁጥራቸው እየበረከተ ሄዶ የነበረውን ክርስቲያኖች ለማጥፋት የመጀመሪያውን ግፍ የፈፀመው 4250 /አራት ሺ ሁለት መቶ ሃምሳ/ ክርስቲያኖችን በአንድ ላይ በመፍጀት ነበር። ይህም በደንብ ሳይሰማና ትኩረት ሳይሠጠው ቸላ ተብሎ ሳለ፤ የናግራንን ከተማ በሠራዊቱ አስከብቦ አስጨነቃት። በከተማው ውስጥ የክርስቲያን መነኮሳትንና ቀሳውስትን፤ እንዲሁም ምዕመናንን እንደማይነካቸው የገባላቸውን ቃል ጥሶ መሃላውን በማፍረስ ሃብታቸውን ዘርፎ ቤተክርስቲያናቸውን አቃጥሎ እነርሱንም ገደለ።

በጨካኝነቱ የሚታወቀው ፊንሐስ /ዱኖቫስ/ በዚሁ ክርስቲያኖች በሠፈሩበት በናግራን ከተማ ጉድጓድ አስቆፍሮ እሳት እየሰደደ ክርስቶስን እንክድም ያሉትን ክርስቲያኖች ሁሉ ወደ ጉድጓዱ እያስገባ በእሳት አቃጠላቸው። በዚህ ሐደቱም በአንድ ቀን ብቻ 20.000 /ሃያ ሺ/ ክርስቲያኖችን እንዳስፈጀ በርካቶች የፃፉ ሲሆን፤ ይህ ከፍተኛ ቁጥርም በአጼ ካሌብ የግዕዝ ታሪከነገስት ውስጥ ተጠቅሶ ይገኛል።

ንጉስ ፊንሐስ ይህን ሁሉ ካደረገ በኋላ የክርስቲያኖች ንጉስ የነበረውን የ95 ዓመት ሽማግሌ የሆነውን አሬታስን ከነቤተሰቡ አስመጥቶ ከፊቱ በማስቆም "ይህን ሁሉ መከራ ያመጣብህ ክርስቶስን ማመንህ ነውና ካድ" ብሎ ጠየቀው።

ሽማግሌው አሬታስም፦ "የሚክዱት አታላዮች እንጅ ነገስታት ውላቸውንና መሐላቸውን፣ የሃይማኖታቸውን ውል፣ አሁን አንተ ይችን ከተማ አላጠፋም ብለህ የገባህውን ቃል እንደካድክ አይክዱም። እኔም እንዳንተ እንደካሃዲው ይሁዳ ክርስቶስን አልክድም" ብሎ በድፍረት መለሠለት።

በዚህ ምላሽ በመፅናቱም ሽማግሌው ንጉስ አሬታስ አንገቱ ተቆርጦ ሞተ። በዚህ ጊዜ ቶማስ የተባለው የክርስቲያኖቹ ጳጳስ አምልጦ ወደ አክሱም መጥቶ ለአክሱሙ ንጉስ ለአጼ ካሌብ የተፈፀመውን ግፍ ሁሉ በመናገር አቤቱታውን አቀረበ። አጼ ካሌብም ሁኔታውን እንደሰማ ለዘመቻ መዘጋጀት ጀመረ። በተመሳሳይ ጊዜም በየመን የነበሩ ክርስቲያኖች ይህን መሰሉን ግፍ በመሸሽ ወደ ቆስጠንጥንያና ወደ ሌሎቹ የሮማ ግዛት ወደ ሆኑ የክርስቲያን አገሮች እየሄዱ ነበርና፤ የቆስጠንጥንያው ንጉስም መረጃው ደረሰው። በሠማውም ጉዳይ በእጅጉ አዘነ። ይህ በወቅቱ የቆስጠንጥንያ ንጉስ የነበረው ዩስጢኖስ የተባለው ንጉስ ሁኔታውን ለእስክንድርያው ጳጳስ በመልዕክተኛ ሲገልፅለትም፤ የእስክንድርያው ጳጳስ ለቆስጠንጥንያው ንጉስ የመለሠው ምላሽ "ለአክሱሙ ንጉስ ደብዳቤ ፃፍለት" የሚል ነበርና ንጉስ ዩስጢኖስ ወደ አክሱም ንጉስ ወደ አጼ ካሌብ ደብዳቤ ላከ።

ቀድሞ ሠምቶ በዝግጅት ላይ ለነበረው ለአጼ ካሌብ የደረሠው ደብዳቤም እንዲህ የሚል ነው። "እናንተ የኢትዮጵያ ክርስቲያኖች ወደ አረብ ተሻግራችሁ የሞቱትን የክርስቲያኖች ደም ልትበቀሉ ይገባል። እናንተ የማትችሉ ከሆነ ግን የኔ ጦር በኮፕቶስና /በላእላይ ግብፅ/፣ በቤርኒቂ /ቀይ ባህር አጠገብ/ በኩል አድርገው በኢትዮጵያ ላይ አልፈው ሄደው ይበቀላሉ።" የሚል ነው።

የቆስጠንጥንያው ንጉሰነገስት የግብፅና የአካባቢው፤ እንዲሁም የእስያ አገር በሙሉ የበላይ ገዥ ስለነበርና የክርስቲያኖች ተስፋ እንደሆነ ስለሚታመን በላከው ደብዳቤ ውስጥ ሌላ ተጨማሪ መልዕክት ያስተላለፈ ይመስላል። ይኸውም አጼ ካሌብን ሔደህ ተበቀል፤ ካልቻልክ ግን የኔ ጦር ከግብፅ ተነስቶ በአገርህ ሲያልፍ ጎድቶህ እና አስገብሮህ ያልፋል ለማለት የፈለገ ይመስላል። ምክንያቱም ጦሩ የሚያልፍበትን ቦታ መጥቀሱ አስፈላጊ አይደለምና ነው።

ይህ በእንዲህ እንዳለም የዓረብ ሃገር እስከ ቅርብ ጊዜ ድረስ የአክሱም ግዛት የነበረና በፖለቲካና በሃይማኖት ከጥንት ጀምሮ የተሳሰረ፤ እንዲሁም በናግራን ያሉት ክርስቲያኖች የሚመኩት በቆስጠንጥንያና በአክሱም መንግስት ስለሆነና ጳጳሱም አቤቱታውን በቀጥታ ያቀረበው ለአክሱም ንጉስ ስለሆነ አጼ ካሌብ መልዕክቱ ባይደርሰው እንኳን መዝመቱ የማይቀር የነበረ ከመሆኑም በላይ፤ ደብዳቤው የደረሰውም በሚዘጋጅበት ጊዜ ስለሆነ ከማንም በላይ የሚመለከተው የአክሱምን መንግስት ነው።

ከዚህ በኋላ አጼ ካሌብ 72 ታላላቅ መርከቦችንና 70.000 /ሠባ ሺ/ የሚሆነውን ጦሩን አደራጅቶ ወደ የመን ጉዞ ከመጀመሩ በፊት ለአምልኩ

ፀሎት አደረሠ። የፀሎቱ ቃል ከግዕዝ ወደ አማርኛ ሲተረጎም እንዲህ ይነበባል። ወደ ቤተክርስቲያን ሔዶ ልብሰ መንግስቱን አውልቆ፦

"እግዚአብሔር ሆይ አቤቱ ሁሉን የፈጠርህ፤ እልፍ አእላፍ መላዕክት የሚገዙልህ፤ ኪሩቤልና ሱራፌል የሚያመሰግኑህ፤ የካህናት ፈጣሪ፣ የጌቶች ጌታ፣ የጌታችን የመድሃኒታችን የኢየሱስ ክርስቶስ አባት፣ ብርሃናትን የፈጠርክ፣ ሠውን ሁሉ ከዓሳር ወደ ክብር ይመልሰው ዘንድ ልጅህን ወደኛ የሰደድህ ... አቤቱ የአባቶቻችን ፈጣሪ እኛን ስለማዳን ሠው በሆነው በልጅህ ምክንያት ይህ ከሐዲ /ፊንሐስ/ ያደረገውን ሁሉ እነሆ አይተህዋል።

ወገኖችህን እንደ በግ እንዳረዳቸው ቤተክርስቲያንህንም እንዳቃጠለ ... ከዚህ ወጥቼ ይህን ያንተንና የኛንም ጠላት አይሁዳዊ አጠፋዋለሁ። በልጅህ በክርስቶስ ሐይል ለወንድሞቼ ለምዕመናኑ፣ ላንተ ለፈጣሪዬ ቅን ሆኛለሁና አታሳፍረኝ። በሐጢያቴ ብዛት ግን ልመናዬን የማትሰማ እንደሆነ ከዚህ ቦታ ግደለኝ። አቤቱ ርስትህን ኢትዮጵያን ስምህን ለማያውቁ ለጠላቶችህ አሳልፈህ አትስጣቸው።"

ከዚህ ፀሎት በኋላ አፄ ካሌብ ከነሠራዊቱ በመርከብ ጉዞ ጀመረ። እንደደረሠም 30 ሺ የአይሁድ ጦር ይዞ ፊንሐስ እየተጠባበቀው ነበርና ውጊያው ተጀመረ። ለጥቂት ጊዜ ውጊያው መርከብ ላይ እንዳለ በጦር፣ በቀስትና መርከቦቻቸው ተጠጋግተው በጨበጣ ሲካሄድ ቆየ። ቀጥሎም በየብስ ላይ በሚዋጉበት ጊዜ ከሁለቱም ወገን ብዙ ሠራዊት አልቆ ድሉ የአፄ ካሌብ ሆነና አይሁዳውያኑ ተበታተኑ። ንጉስ ፊንሐስም ሸሸ።

ከዚያም አፄ ካሌብ ወደ የመን ከተማ ወደ ዛፋር ሔዶ የከተማውን ጠባቂዎች አሸንፎ ከተማውን ያዘ። የአይሁድ ንጉስ ሚስትም በዚች ከተማ ተማረከች። ወዲያውም አፄ ካሌብና ንጉስ ፊንሐስ ፊት ለፊት ተገናኝተው በጨበጣ ፈረሶቻቸው ላይ ሆነው ሲዋጉ ካሌብ ፊንሐስን ወግቶ ከፈረሱ ላይ በመጣል ወደ ባህር ገፍትሮ ወረወረውና ሞተ።

ከፊንሐስ ሞት በኋላም የበታቾቹ ጦርነቱን ለመቀጠል ሞክረው ሳይሆንላቸው ቀረና ተሸነፉ። ከዚህ በኋላ አፄ ካሌብ ከተከታዮቹ ጋር ከተማዋን በሙሉ እየዞረ የፊንሐስን ተባባሪዎች ሁሉ እያስያዘ አስገደለ። በሐገረ ናግራን የተፈጁትን የክርስቲያን ምዕመናንን ደምም ተበቀለ። የሸሹትና የተደበቁት ክርስቲያኖችም ወደየመንደራቸው ተመለሱ።

አፄ ካሌብ ሙሉ ለሙሉ ድል ካደረገ በኋላ ወደ እስክንድርያው ሊቀ ጳጳስ የድሉን ወሬ በመልዕክተኛ ላከ። እጅግ አገዘውና ተከፍተው የነበሩ የየአገራቱ ክርስቲያኖችና ነገስታቶቻቸውም ሐዘናቸው በደስታ ተለወጠ።

ከዚህ በኋላም ንጉስ ካሌብ በናግራን የሚኙን ንጉስ የሸማግሌውን የአሬታስን ልጅ ሾመው። ወደ ዛፋርም ሄዶ ለየመን ግዛት ዘመዱን እስ

አይባን እንደራሴ አድርጎ ሾመው። ህዝቡ ግን በእስ አይባ እንደራሴነት አለመደሰቱንና ከእርሱ ይልቅ ትውልዱ ዓረብ፣ ሐይማኖቱ ክርስቲያን የሆነ ንጉስ እንዲነግስለት ጥያቄ አቀረበ።

ንጉስ ካሌብ ጥያቄያቸውን ተቀብሎ የፈለጉትንና ወገናቸው የሆነውን አርያት /አቡ ሔሴም/ የሚባለውን የሰንዓ ንጉስ ብሎ ሾመላቸው። አርያትንም በየዓመቱ ለአክሱም ቤተ መንግስት እንዲገብር ትዕዛዝ ሰጠው።

በሌሎች አውራጃዎችም እንዲሁ ሹምሽር አድርጎ 10 ሺ ሠራዊት ለጠባቂነት እዚያው እንዲቀር አደረገ። /በኋላ ላይ ግን የመጀመሪያው እንደራሴ እስ አይባ ወይም አብርሃ ንጉሱን አርያትን እንዳስገደለና በየመን መንግስት ላይ ተደላድሎ በመቀመጥ በየአመቱ ለአክሱም ቤተ መንግስት ግብሩን ማስገባት እንደቀጠለ ይነገራል።/

ከዚህ ድል በኋላ አፄ ካሌብ ወደ አክሱም ከመመለሱ በፊት የክርስቲያኖች ንጉስ በነበረበት ቦታ ቤተክርስቲያን እንዲሰራ አደረገ። መሠረቱ ሲቆፈርም እራሱ ንጉስ ካሌብ ሠባት ቀን ሙሉ አብሮ ሲቆፍር ቆየ። በተጨማሪም የፈረሡትን ሲያሰራ፣ የቀሩትን ቤተክርስቲያኖች ሲያሳድስ ጥቂት ጊዜ በየመን ተቀመጠ።

የአፄ ካሌብ ድል አድራጊነት ለአክሱም መንግስት የቀድሞ ግዛቱን ከማስመለሱና የአክሱምን ገናናነት መልሶ ከማደሱም በላይ፤ በናግራን /ደቡብ የመን/ በክርስቲያኖች እልቂት ምክንያት በእስክንድርያ፣ በቆስጠንጥንያ፣ በአንፆኪያና በሌሎች አገራትና ህዝቦች ዘንድ የተፈጠረውን ሐዘን በደስታ ለውጧል። በዓረብ አገር ሊጠፋ የነበረውን ክርስትናም መልሶ ሊያቃናው ችሏል።

ለከፍተኛ ጥፋት ተባብረው ለነበሩት በአይሁድና በፋርስ ህዝብ ላይ ድልን አግኝቶ ግዛታቸውንና የአመፅ አገዛዛቸውን አስወግዶ የራሱንና የኢትዮጵያን ክብር ሊተካበት ችሏል።

በዚህ ታላቅ ስራውም በቆስጠንጥንያና በዚያ ዘመን ዓረቦች ዘንድ በቤተመንግስቶቻቸውና በቤተክህነታቸው ዘንድ ስመጥርና ገናና ታሪክ ያለው ንጉስ መሆን መቻሉን በጥንታዊ የውጭ አገራት የነገስታት ታሪክ ውስጥ መካተቱ በራሱ ያስረዳል።

አፄ ካሌብ ድልን ላቀዳጀው አምላኩ ደስታ ሲል ከዘመቻው መልስ የነገሰበትን ዘውዱን አውልቆ በኢየሱስ ክርስቶስ መቃብር በራፍ ላይ እንዲሰቀልለት ለእየሩሳሌሙ ኤጲስ ቆጶስ ልኮ፣ የተደላደለ መንግስቱን በመተው፤ ይህን ዓለም ንቆ በአባ ጰንጠሌዎን ገዳም አጠገብ በምትገኝ አንዲት ዋሻ ውስጥ አንዲት ሠሌን ለመኝታው፣ አንዲት ቅል ለውሀ መጠጫ ብቻ ይዞ ገብቶ ተቀመጠ። ምንም እንኳ እስኪሞት ድረስ ሌላ

ንጉሰነገስት ያልተተካ ቢሆንም፤ በዚያች ዋሻ ውስጥ በፀሎትና በስግደት እየኖረ ግንቦት 20 ቀን 515 ዓ.ም ከዚህ አለም በሞት እስኪለይ ድረስ ለዚህ አለምና ለመንግስቱ እንዲሁም ለክብሩ ጓጉቶ አለመመለሱ ብዙዎቹን ያስደንቃል። በዚህ ተግባሩም የንጉሰነገስት መናኒ የሚል ስያሜ ተሠጥቶታል።

አፄ ካሌብ ከዓረብ አገር ዘመቻና ድል መልስ በዚች ዋሻ ለ12 አመታት የቆየ ሲሆን፤ አጠቃላይ የግዛት ዘመኑ 30 አመት ነበር። የሞተውም በ 70 አመቱ ነው። አፄ ካሌብን በዚህ ሁሉ ስራው የኦርቶዶክስ ቤተክርስቲያን በፃድቅነቱ ታከብረዋለች። የሮም ቤተክርስቲያንም ከሠማዕታቶች ጋር ቀጥራ የአፄ ካሌብን በዓል በየአመቱ /አክቶበር 27/ ቀን ታከብረዋለች።

ከዚህ በኋላ በነበረው ጊዜም የየመን ህዝብ ከካሌብ ጀምሮ ለመቶ አመት ያህል መገበራቸው ቀጥሎ ነበር። ከዚያ በኋላ ግን ፋርሶች መጥተው የሐበሻዎቹን ሠራዊቶች በጦር አሸንፈው ንጉሶችንና ሹማምንቱን ገድለው ለአክሱም መንግስት ይገብር የነበረውን የመንንና አካባቢውን የራሳቸው አደረጉት። አረማውያን ነበሩና አዲስ የተሠሩትንም፣ የታደሱትንም ቤተክርስቲያናት አፍርሰው የራሳቸውን የጣኦታት ቤተ መቅደሶች ገነቡ። ከዚያም በ630 ዓ.ም ነብዩ መሐመድ መጥተው ፋርሶችን አሸንፈው የጣኦታቸውን ቤተ መቅደስ በማስፈረስ መስጊድ አስገነቡበት። ይህንንም ወደ ፊት በሠፊው የምናየው ይሆናል።

ከአፄ ካሌብ ፍፃሜ በኋላ የነገሱት ሁለት ነገስታት አፄ ዘእስራኤልና አጼ ገብሩ ሁለቱም አንድ አንድ ወር ብቻ ነግሰው የነበረ ሲሆን፤ ሁለቱም የአፄ ካሌብ ተከታታይ ልጆች ነበሩ። ከዚያም የካሌብ ሶስተኛ ልጅ አፄ ገብረ መስቀል ነግሷል።

የሁለቱ ነገስታት የግዛት ዘመናቸው ለምን እንዳጠረ የሚገልፅ መረጃም የለም። ስለዚህም ከእነርሱ ቀጥሎ ወደ ነገሰው ወደ አፄ ገብረ መስቀል ታሪክ እንሻገራለን።

ምዕራፍ ፴፪

የአፄ ገብረመስቀል ዘመነ መንግስት

ከ 515 - 529 ዓ.ም

የአገራችን ነገስታቶች ታሪክ ወደ ኋላ እየሄድን ስናይ በዘመናቸው ካከናወኗቸው የጦርነት ዘመቻዎችም ሆነ ሌሎች አለማዊ ስራዎቻቸው ሁሉ መንፈሣዊ ይዘት ያላቸው ናቸው።

መንግስታዊ መዋቅራቸው የተዘረጋውም ከሐይማኖት ጋር በተያያዘ መልኩ ነው። እያንዳንዱ ንጉሠነገስት በዘመኑ ከፈፀመው አለማዊ ተግባር ይልቅ መንፈሣዊ ስራው የበለጠ ያመዝናል። ይህም ነገስታቶቻችን ለሐይማኖታቸው የነበራቸውን ፍቅርና አክብሮት ከማሣየቱ ባለፈ፤ ሙሉ ጊዜያቸውንም በመንፈሳዊ ስራ ብቻ እንዳሳለፉ በግልፅ ያስረዳናል።

ከዚህ አንፃር የአፄ ገብረመስቀል ዘመነ መንግስትን የአስተዳደር ቅይታ ስናይ ቤተክርስቲያንንና ገዳማትን በምን መልኩ እንደጎበኙ፣ ለገዳማት ምን ዓይነት ስጦታ እንደሠጠ የሚያትተውን ታሪክ እናገኛለን።

ይህ በእንዲህ እንዳለም በአፄ ገብረ መስቀል የንግስና ዘመን የነበረውና አለምን ዛሬ ድረስ የሚያስደንቀውን ጥበበኛ የቅዱስ ያሬድን ታሪክና፤ ከአቡነ አረጋዊ ጋር ስለነበረው ግንኙነት የምናየው በዚሁ ምዕራፍ ይሆናል።

የአፄ ገብረመስቀል ታሪክ ከተስዓቱ ቅዱሳን ውስጥ ከዋነኛው ከአቡነ አረጋዊና የድጓን ዜማ ከደረሠው ከቅዱስ ያሬድ ጋር የተገናኘ ሲሆን፤ የሶስቱ ግንኙነት ደግሞ በገድለ ያሬድ፣ በገድለ አብርሃ፣ በገድለ አረጋዊና በሌሎች መንፈሣዊ ዕሁፎች ውስጥ ሠፍሮ ይገኛል።

ነገር ግን ከላይ እንደተባለው የአገዛዙና የአስተዳደሩ፤ እንዲሁም ሌሎች ተያያዥ ወግና ስርአቶች ምን መልክ እንደነበራቸው የሚገልፁ መረጃዎች ሳይሆኑ፤ ከእነዚሁ ቅዱሳን ጋር የነበረውን ግንኙነት ነው የሚያሳዩት።

በዚህ በገድለ አረጋዊ ውስጥ ራሳቸው አቡነ አረጋዊ የደብረዳሞን ተራራ ለብትውህትናና ለማስተማሪያ መርጠው እያለ፤ ነገር ግን ተራራው ረጅም ከመሆኑ የተነሳ ለመውጣት ስለቸገራቸው ከስር ሆነው ‹‹ምነው ክንፍ በኖረኝ›› እያሉ እየተመኙና እግዚአብሔር ወደ ተራራው ጫፍ የሚያወጣ አንድ ነገር እንዲልክላቸው ሲፀልዩና በፆም፣ በፀሎት፣በስባኤ ሲለምኑ

መልዓኩ ሚካኤል ቀርቦ "አትፍሩ" እንዳላቸው፤ እግዚአብሔርም በገመድ ፋንታ 60 ክንድ ቁመት ያለው ትልቅ ዘንዶ እንደሚልክላቸው መናገሩና ከዚያም ዘንዶው ከተራራ ወርዶ እንደሰው አፍ አውጥቶ ‹‹እዚያ ተራራ ላይ ከወፎች በቀር ውሃም፣ ዳቦም የለም። ራስህን የምታስጠጋበት

እንኳ የለህም...›› ብሎ እንዳነጋገራቸው፤ እርሳቸውም ‹‹አንተ የታዘገዘከውን ፊዕም። አምላክ የፈቀደውን ሁሉ አይነሳንም ... ›› እንዳሉት፤ ከዚያ በኋላ ሚካኤል ሠይፉን መዞ እየጠበቀ ዘንዶው ጭራውን ወደ አቡነአረጋዊ አድርጎ እርሳቸውም ጭራው (ጅራቱ) ላይ ወጥተው ተራራውን እየወጡት እያለ ዘንዶው አቡነአረጋዊን አወናጭፎ እንደወረወራቸውና በድንገት ተራራው ላይ ደርሰው ሀሌሉያ ብለው እንዳመሰገኑ፤ ከዚያም በዚሁ በደብረዳሞ ተራራ ሆነው ለህዝቡ ቡራኬና ትምህርት ይሰጡ እነደነበር ይገልፃል።

ከእለታት አንድ ቀንም አፄ ገብረ መስቀል በሰራዊቱ ታጅቦ እንደሔደና ሰራዊቱን ከተራራው ስር ትቶ ከጥቂት ተከታዮቹ ጋር በገመድ ወደ ተራራው ወጥቶ ቡራኬ መቀበሉንና ‹‹ቤተክርስቲያን ልሰራ የምችልበትን ቦታ መርጠው ያመልክቱኝ›› ብሎ እንደጠየቃቸው፤ አቡነ አረጋዊም አካባቢውን ከንጉሱ ጋር እየዞሩ ተመልክተው ቦታ መርጠው እንዳሳዩት፤ ከዚህ በኋላ ንጉሱ በአዋጅና በትዕዛዝ ድንጋዩ፣ እንጨቱ እየተሰበሰበ በከብትና በሰረገላ እየተጫነ ወደ ተራራው እየተጎዘ አፄ ገ/ቀል በነገሰ በሁለተኛው ዓመት ግንባታው እንዳለቀ፤ ለዚች ቤ/ያንም ንጉሱ ልዩ ልዩ አልባሳት፣ የወርቅ እና የብር ዕዋ፤ በወርቅና በብር የተለበጡ መንፈሳዊ መፃህፍትን እንደሰጠና የማርያምን ታቦት አስገብቶ ቅዳሴውን አቡነ አረጋዊ ቀድሰው ንጉሡና ጳጳሡ እንደቆረቡ፤ ከዚያም አፄ ገብረመስቀል በተራራው ላይና ከተራራው ስር ላሉት ሰራዊቱ ግብር አብልቶ፣ ነዳያን ሁሉ በሙብል እንደጠገቡና ደስታ እንደሆነ ገድሉ ሰፋ አድርጎ ይገልፃል።

ከጊዜ በኋላም ቅዱስ ያሬድ ወደ ደብረዳሞ ወጥቶ ከአቡነ አረጋዊ ጋር በወጣትነቱ ተገናኝቶ የታነፀውን ቤ/ያን አድንቆ እንደተመለሰ ይነገራል። ስለዚህም እዚህ ቦታ ላይ የቅዱስ ያሬድን ታሪክ ሰፋ አድርገን እናየዋለን። የእርሱን ታሪክ ስናይም እግረ መንገዳችን በአፄ ገብረመስቀል ዘመነ መንግስት ኢትዮጵያውያን ደስታና ምቾት በገዙቶባቸው እንዴት ይኖሩ እንደነበር እንረዳለን።

በ505 ዓ.ም በኢትዮጵያ ምድር በአክሱም ከተማ የተወለደው ቅዱስ ያሬድ በአፄ ገብረመስቀል ዘመን ንቁ ወጣት ሆኖ ነበር።

ቅዱስ ያሬድ በመንፈሳዊ ዜማ ቀማሪነቱ ይታወቃል። በዚህም ከአገሩ ባለፈ ለአለም የራሱን አስተዋፅኦ አበርክቷል። መንፈሳዊ ት/ቱን ተምሮ ሲጨርስም ሌሎችን በማስተማር ተግባር ተሰማርቶ ነበር። ያሬድ ማለት ይላሉ የሐይማኖት ሊቃውንት... ርደት ... ከዕርሐ አርያም ማህሌተ መላዕክት ያወረደ ማለት ነው።

በተጨማሪም ያሬድ ማለት ንብ ማለት ነው። በማለት ስለቅዱስ ያሬድ ቀደም ብሎ የተተነበየለትን መሰረት በማድረግ ያብራሩታል።

ንብ የማትቀስመው አበባና ጤዛ እንደሌለ ሁሉ ያሬድም ከቅዱሳት መፃህፍት ያልጠቀሰው ቃላት፣ ያልመረመረው ሚስጥር የለም። ንብ የቀሰመችውን አበባ አጣፍጣ ማር አድርጋ ታቀርባለች። ማሩን የሰው ልጅ ጣፍጦት ተመግቦት ለመድሀኒትነትም አውሎት ቅሪቱ /ሰሙ/ ደግሞ ለብርሃን አገልግሎት ይውላል። ቅዱስ ያሬድም ከመፃህፍት የቀሰማቸውን ቃላት አዋህዶና አጣፍጦ በዜማ እየዘመረ የማይናድና የማይፈራርስ፤ ብሎም ከብዙ አቅጣጫ ሲታይ ጠቀሜታው የጎላን ነገር አበርክቶ ነው ያለፈው። በዚህም ያሬድን ታሪክ ሲዘክረው ይኖራል።

በትግራይ ክፍለአገር በደስአ ወረደ ማርያም በተባለች ቤ/ያን በተገኘና በብራና ላይ በተፃፈ ጥንታዊ የመዝሙር መፅሃፍ በመቅድሙ ላይ ግዕዙ በአማርኛ ተተርጉሞ እንዲህ ይነበባል።

‹‹ከአፄ ካሌብ ዘመነመንግስት ጀምሮ እስከ ልጃቸው እስከ አፄ ገብረመስቀል ዘመነመንግስት ድረስ በመላው ኢትዮጵያ ሰላምና ጥጋብ በዝቶ ነበር። ህዝቡ ጠግቦ ሁልጊዜ ቀንና ሌሊት እየዘፈነና እየጨፈረ በሲጋ ፍላጎት ከገደብ ባለፈ ሁኔታ እየተደሰተ እግዚአብሔርን ያስቀይመው ነበር። ይልቁንም የከተማው ህዝብ ጥጋቡን አልችለው ብሎ በመሰንቆና በሌላ የዘፈን ማጀቢያ በእልልታ በድምቀት ሲዘፍን ቅዱስ ያሬድ ደግሞ በሚያስተምርበት ቦታ ሆኖ ዘፈኑን ይሰማል።

በዚህ ጊዜ በዘፈኑ ሲያዝንና ሲናደድ አምላክ በጣዕመ ዜማው ዘፈኑን ለውጦ ወደ መንፈሳዊ ዜማ እንዲመልሰው በሰጠው የመላዕክት ዜማ ለዘላለም መታሰቢያ እንዲያቆምለት በወደደ ጊዜ በወጣትነት እድሜው ከገነተ ኤዶም አርድዮን የሚባሉ ሶስት ነጭ ወፎች ልኮ ወደ ፅርሐአርያም ነጠቀውና በዚያው የሚመሰገንበትን የመላእክት ዜማ ገለፀለት። በዚያም ላይ ስልጣነ ክህነት አደለው።

ከዚያም በማግስቱ ወደ ቀድሞ ቦታው መለሰውና በገለፀለት ጣእመ ዜማ ምድራዊ /አለማዊ/ ዘፈንን መልሶ ህዝቡ በሰማያዊ ማህሌተ መላዕክት ፈጣሪውን እንዲያመሰግንና እንዲያስደስት አደረገው››... እያለ ይቀጥላል። ይህንንና ሌሎች በርካታ ፅሁፎችን መሰረት በማድረግ መሪጌታ ልሳነ ወርቅ ገብረ ጊዮርጊስ “ጥንታዊ ስርዓተ ማህሌት ዘአቡነ ያሬድ” በተሰኘ መፅሃፋቸው

የያሬድን ታሪክና የስራ ውጤት አስፍረውት እናገኛለን። እናም ቅዱስ ያሬድ በአክሱም ፅዮን ‹‹ሃሌሉያ ለአብ›› በማለት ድርሳኑን ጀመረ።

የፃድቁ የአፄ ካሌብ ልጅ አፄ ገብረመስቀል ጥዑሙንና ለየት ያለውን ይህን የቅዱስ ያሬድን ዜማ በሰማ ጊዜ ጫማዎቹን ከእግሩ

ሳያጠልቅ ተነሳ። መምህሩ /ባለቤቱ/ ንግስት ኤሌኒም ገረዶቿን ትታ አብራው ተነሳች። ጳጳሱና መምህራኑ፤ እንዲሁም ካህናቱና የቤተመንግስቱ ታላላቆች ይህን ጥዑመ ዜማ ያደምጡ ዘንድ በአንድነት ወጥተው ወደ አክሱም ቤ/ያን ፈጥነው ሄዱና አዲሱን የያሬድ ዜማ ማድመጥ ጀመሩ። ያሬድም ከእኩለ ቀን ጀምሮ ጣዕመ ዜማውን ከድምፀ ቃናውና ከድምፀ መሰንቆው ጋር እያስማማ ሲዘምር ዋለ።

በዚህ መሳጭ ስራውም የሀይማኖት አባቶችን ጨምሮ የሁሉንም ምዕመን አድናቆት አገኘ። ቅዱስ ያሬድ በጊዜ ሂደት ደጋግሞ በመለማመድ እለት እለት እያሻሻለና እያሳመረ ከአገሩ አልፎ ለአለም የሚተርፈውን ዜማ ለመቀመር ቻለ።

የዜማ ጥበቡም ከመንፈሳዊ አልፎ በጊዜ ሂደት ለአለማዊ ዜማዎችና ዜመኞች ዛሬ ድረስ አገልግሎት እየሰጠ ይገኛል። ቅዱስ ያሬድ ከዚህ በኋላ በአንድ ክልል ተወስኖ አልኖረም። በተለያዩ ክፍላተ አገራት በሚገኙ ቅዱስ ቦታዎች እየተዘዋወረ አስተምሯል። ለአብነትም በጣና ሐይቅ ቤተ ሳህል፣ ዳጋ ምእራፍዬ፣ ደብረ ሹራና ዋድ፣ ምድረ ሐይቅና ኮሬብ፣ ደብረ ሆዝ፣ ደብረ ኤዛር፣ ደብረ አባይ፣ ደብረ ምጥማቅ፣ ደብረ ግሸን፣ ደብረ ዳሞ እንዲሁም ወደ ሌሎች ገዳማትና አድባራት እየተዟዟረ ብዙ ሊቃውንትንና መምህራንን እያስተማረ መርቋቸዋል።

የተለያዩ ሐይማኖታዊ መፃህፍትንም ፅፎ ለተተኪው ትውልድ መማሪያና ማስተማሪያ አበርክቷል። ከቅዱስ ያሬድ መፃህፍት ውስጥ ድጓ፣ ፆመ ድጓ፣ ዝማሬ፣ መዋሲት /መስዋዕት/ አኢጋረ ፀሀይ፣መፅሀፈ ብርሀን፣ መፅሐፈ ቅዳሴ ይገኙበታል።

እንደ መሪ ራስ አማን በላይ መፅሀፈ አብርሂት አገላለፅም፡- ቅዱስ ያሬድ ድጓውን የደረሰበት አገር ለብዙ አመታት ብዙ መምህራን የተመረቁበት ቦታ በሆነው በቤተልሄም ነው። /በኢትዮጵያው ቤተልሄም ማለት ነው።/

ቅዱስ ያሬድን ስናነሳ ደግሞ ግዕዝ፣ እዝል፣ አራራይ የተባሉ ሶስቱን የዜማ ስልቶች አብረን እናነሳለን። ከዚህም በላይ 12ቱ የዜማ ምልክቶች በባለቤቱ በራሱ በቅዱስ ያሬድ እንደተቀመሩ በግልፅ ይታወቃልና፤ ትርጓሜያቸውንና መገለጫቸውን ማየቱ ተገቢ ይሆናል። (በየጊዜው መሻሻላቸው እንዳለ ሆኖ) እነዚህን የዜማ ስልቶች ቅዱስ ያሬድ በረቀቀ መልኩ እንደተገለገለባቸው የታሪክ ድርሳናት ከማመላከታቸው ባሻገር፤ ዛሬ ድረስም አገልግሎት እየሰጡ ያሉ ናቸው።

ግዕዝ፡- ግዕዝና ቅዱስ ያሬድ ከቋንቋ ያለፈ ቁርኝት ነበራቸው። ስለዚህም ቅዱስ ያሬድ ግዕዝን እንዲህ ያብራራዋል። የልዑል እግዚአብሔር ምሳሌ

ሲሆን፤ ትርጉሙም ርቱዕ ወይም አንደኛና የመጀመሪያ ዜማ ማለት ነው። እናም ሃሌሉያ ለአብ ሲል ጀምሮበታል።

ዕዝል፡- በዜማ ስልትነቱ እጅግ ጠንካራና ብርቱ በመሆኑ ሊቃውንት «ደርቅ ዜማ» ይሉታል። ስለሆነም የልዑል እግዚአብሄር ወልድ ወይም የወልድ ምሳሌ ሲሆን፤ በዜማነቱ ከግዕዝ ጋር ታዝሎ የሚዜም ፅኑ እና ጠንካራ የሆነ ምስጋና የሚደረግበት ነው።

አራራይ፡- የልዑል እግዚአብሔር መንፈስ ቅዱስ ወይም የመንፈስ ቅዱስ ምሳሌ ሲሆን፤ ትርጓሜውም የሚያራራ፣ ጥዑም፣ አሳዛኝ፣ ልብን የሚመስጥ ማለት ነው። ቅዱስ ያሬድ እነዚህን በመሰሉ ሂደቶች ጥረቱን እያጠናከረ፣ በተግባር እየሞከረ ለመንፈሳዊ አገልግሎት ሲወጣና ሲወርድ ኖሯል። በዚህ ተግባሩም እጅግ ስኬታማ ነበር።

እነዚህም ሆነ ሌሎች ነገሮች መሰረታቸው ቅዱስ ያሬድ ሲሆን ለዛሬው ቅርፅ እና ይዘት ግን የበርካታ ሊቃውንት የየዕለት ክህሎት ታክሎበት ጠንክሮና ዳብሮ ይገኛል። በመሆኑም ቅዱስ ያሬድ የደረሳቸው የዜማ ምልክቶች ትርጉም የሚከተሉት ናቸው።

1. ቅናት፡- ጌታን በቅናት አይሁዶች ለመያዝ ማሰባቸው፤
2. ይዘት፡- ጌታ /ኢየሱስ/ በአይሁድ ጭፍሮች ስለመያዙ፤
3. አዙር፡- ጌታ ከሀና ወደ ቀያፋ ከጲላጦስ ወደ ሔሮድስ መመላለሱ፤
4. ጭረት፡- ጌታ በግርፋቱ ሰንበር፣ ጭረት ማውጣቱ፤
5. ቁርጥ፡- በጌታ ላይ ቁርጥ የሞት ፍርድ መፍረዳቸውና በጦር ሲወጋ ፈፅሞ እንደሞተ መሆኑ፤

6. ሂደት፡- ጌታ ታስሮ መስቀሉን አሸክመው ከሊቶስጥራ ወደ ቀራኒዮ መወሰዱ፤
7. ድፋት፡- ጌታ አክሊለ ሶክ መድፋቱ፤
8. ደረት፡- ደረቱን ረግጠው ለመቸንከራቸው፤
9. ዘንጥል፡- ልብሱን ከሰውነቱ ቀደው መግፈፋቸው፤
10. ርክርክ፡- ለጌታ ለደሙ ነጠብጣብ አወራረድ፤
11. አንብር፡- ሶስት መአልት፣ ሶስት ሌሊት በመቃብር
12. ስለመቆየቱ፤
13. ድርስ፡- በነቢያት የተነገረው ትንቢት ስለመድረሱ /ስለመፈፀሙ/፤

እነዚህ የዜማ ምልክቶች በተግባር እንደየአገባባቸው ተዋህደውና ተጣምረው ሲባሉ ተወዳጅ የሆኑና ለዛ ያላቸው ሆነው ይገኛሉ።

ቅዱስ ያሬድ ይህን የመሰለ ረቂቅ ስራ በዘመኑ ከመፈፀሙም በሻገር ለአለም የዜማ ድርሰት መሰረት ጥሏልና በሁሉም ዘንድ ባለውለታነቱ የሚዘነጋ አይደለም። የቅዱስ ያሬድ የምድር ቆይታ ሙሉ በሙሉ ለመንፈሳዊ አገልግሎት የተገዛ እንደነበረና፤ ድንግልናውን ጠብቆ፣ ብዙ አባቶችን አስተምሮ፣ እድሜውን በሙሉ በብትውህትና እንደፈፀመ ነው የሚታወቀው።

ቅዱስ ያሬድ የመጀመሪያ ስራውን የፈፀመው በአፄ ገብረመስቀል ዘመነመንግስት ነበርና ንጉስ ነገስቱ የሚያስፈልገውን ነገር በማሟላትና ወደሚፈልገው ቦታ እየሔደ እንዲያስተምር እገዛ አድርጎለታል። ስጦታም አበርክቶለታል።

ከዚህ በተረፈ ስለ አፄ ገብረመስቀል በውጭ አገር ፀሃፊዎች ዘንድ በጥቂቱ ስሙ ሲነሳ፤ ይኸውም በቆስጠንጥንያ ንጉስ በዩስጢኖስና በአፄ ካሌብ መካከል ቀደም ሲል ወዳጅነት እንደነበረ ሁሉ፤ አሁንም በአፄ ካሌብ ልጅ በንጉስ ገብረመስቀልና በዩስጢኖስ ልጅ በሆነው ዩስጢንያኖስ መካከል እንደአባቶቻቸው አይነት ወዳጅነት የነበራቸው መሆኑ ተፅፏል።

በዚህ ግንኙነታቸውም በቆስጠንጥንያው ንጉስ በዩስጢንያኖስ ወዳጅነት አማካኝነትና የአንድ ባህርይ ክርስትና አማኝ በነበረችው በሚስቱ በቴዎዶራ ደጋፊነት በግብፅና በእየሩሳሌም ከኢትዮጵያ ለሚሄዱት ምእመናንና መነኮሳት መቀመጫ የሚሆን ቦታና ገዳም በአፄ ገብረመስቀል ጊዜ ያለችግር እንዲገዛና በኢትዮጵያ ባለቤትነት እንዲያዝ ማድረግ ችሎ ነበር ይባላል። ከኢትዮጵያም እየሩሳሌምን ለማየትና ለመሳለም እየሄዱ የሚቀመጡት ምእመናች ቁጥር እየበዛ ስለሄደ ቀድሞ የሮማውያንን አይነት ክርስትና ይከተሉ የነበሩትን ወገኖች አያስለቀቁ የእስክንድርያውን አይነት ክርስትና ለሚከተሉት ለእነዚሁ ኢትዮጵያውያን እንደሰጡዋቸው ይነገራል።

አፄ ገብረመስቀልም በዘመኑ ወደ እየሩሳሌም መሄድ ቢፈልግም በንጉስነቱ ምክንያት ሳይችል ስለቀረ ገና በወጣትነቱ የመነኮሰውን አባ ሙሴ የተባለውን ልጁን ወደ እየሩሳሌም ልኮት የአባቱ የአፄ ገብረመስቀል ወኪል ሆኖ ዘመኑን ሁሉ የክርስቶስ መቃብር ባለበት በጎለጎታና በቀራኒዮ አሳለፈ ይባላል።

ምዕራፍ ፴፫
የእስልምና መስፋፋት

በፊት የነበሩ ሐይማኖቶች በስፋት እንዳየነው ገሚሱ የአይሁድ ኦሪት ህግ፣ ሌላው ክርስትና፣ የቀረው በጣኦታት ላይ የተመሰረተ ሃይማኖትን ነበር የሚከተለው።
መላው አውሮፓንና አንዳንድ የእስያና የሰሜን አፍሪካ አገራትን በአንድ ጠቅልሎ በስሩ ያስተዳድር የነበረው የቆስጠንጥንያ (የሮም) መንግስት ደግሞ በግዛቱ ስር ባሉ አገሮች ዘንድ ክርስትናን ለማስፋፋት ሞክሮ የነበረ ሲሆን በጥቂቱ ተሳክቶለት ነበር።

ሆኖም ብቸኛው በሮም ያልተገዛው የፋርስ መንግስት ቀደም ሲል እነ አፄ ካሌብ ያስገበሩትን የዓረብ አገር አክሱማውያኑን ከየመን አባሮ በፋርስ ስር በማድረግና ከአይሁዶች ጋር በመተባበር እንዲገብሩለት ከማድረጉም በላይ ቤተክርስቲያናቸውን እያፈረሰ የጣኦታት ቤተ መቅደስ ገንብቶበት ቆይቷል። በዚህም ብዙዎችን ወደ ጣኦት አምልኮ እንዲዛወሩ አድርጓል።

አሁን ግን ሁኔታው የተለየ መልክ እየያዘ ሔዶ በአለም አቀፍ ደረጃ አንድ ራሱን የቻለ ለውጥ እንዲከሰት ሆነ ። ይህም ለውጥ የእስልምና ሀይማኖት መምጣት ነበር።

ነብዩ መሐመድ /ሰ.ዐ.ወ/ የእስልምናን ሐይማኖት መስርተው በቅዱስ ቁርዓን በዝርዝር የተፃፈውን የፆም፣ የኑሮ ህግና ስርዓት አዕንተው በመላው የዓረብ አገር ላይ የመንፈሳዊውንና የስጋዊውን አስተዳደር አደላድለው ያዙ።

ለጎረቤታቸው መንግስታትም የእስልምናን ሐይማኖት እንዲቀበሉ መፃፃፍ ጀመሩ። በዚህ ጊዜ በዓለም ያሉ የታወቁ መንግስታት ህንድ፣ ቻይና፣ ሞስኮ፣ ጃፓንና ሌሎችን፤ ማለትም ምዕራብ አውሮፓን ወደ ጎን አድርገን በፖለቲካና በሐይማኖት፤ እንዲሁም በዘር ይገናኙና ይቀራረቡ የነበሩትንና በዓረብ አገራት አካባቢ የሚገኙት ታላላቅ መንግስታት ሁሉ ከነብዩ መሐመድ መልዕክቱ ደርሷቸዋል። ሌሎች እጅግ የታወቁና የገነኑ ታዋቂ መንግስታት የቆስጠንጥንያ (ምስራቃዊ ሮም) ፋርስና አክሱምም የመልዕክቱ ተካፋዮች ነበሩ።

ነገስታቶቹም በቆስጠንጥንያ ሔራቅልዮስ፣ በፋርስ ክስሮዊፓርዊስ፣ በኢትዮጵያ አርማህ 2ኛ ወይም ግርማ አስፈር ነበሩ። (አፅሃም ይሉታል አንዳንዶቹ) ነብዩ መሐመድ ለእነዚህ ሶስት ታላላቅ መንግስታት እስልምናን እንዲቀበሉ ደብዳቤ ፅፈውላቸዋል። ለአክሱሙ ንጉስ የፃፉት ደብዳቤ አልተገኘም። ነገር ግን ይህ ደብዳቤ ብቻ አንጅ ያልተገኘው ወዳጃዊ

ግንኙነታቸውን በደንብ የሚያሳይ መረጃ ሞልቷል። ይህንን በቀጣዩ ምዕራፍ ስለምናገኘው አሁን በዚህ ምዕራፍ

ከወቅቱ ከቆስጠንጥንያው ንጉሰነገስት ዜና መዋዕል ላይ የሚገኘውንና ነብዩ መሐመድ ለሄራቅልዮስ የፃፉለትን ደብዳቤ የአማርኛ ትርጉም እንየው።

"ከሐሜት ከአምላክ መልዕክተኛ ለሄራቅልዮስ ለሮማውያን ንጉሰነገስት። ቅንን መንገድ ለሚከተል ሁሉ ሰላም ይሁንለት። ወደ ሙስሊምነት እንድትመጣ እጠራሃለሁ። ሙስሊም የሆንክ እንደሆነ ደህንነትን ታገኛለህ። ወደ ቀናይቱ መንገድ ብትመጣ አምላክ በብዙ ይሸልምሃል። ወደኔ ሐይማኖት መምጣት እምቢ ስትል በምታስተዳድረው ህዝብ ላይ በሚደርሰው ክፉ ነገር ሀላፊ ትሆናለህ።››

ማህተም... ማሆሜት...

የአምላክ መልዕክተኛ" ይላል።

ነብዩ መሐመድ ወደ ሌሎቹም ወደ ክርስቲያኖችም ወደ አረማውያንም ነገስታት መልዕክት ሲልኩ ገሚሱ በክብር እየተቀበለ መልዕክተኞቹን ሲያስተናግድ፤ ሌላው ተቃራኒ ተግባር ሲፈፅም ሃደቱ ቀጠለ። ነብዩም አሉታዊውንም አዎንታዊውንም ምላሽ እንደየአመጣጡ ሲቀበሉ ቆዩ።

በመጨረሻም የእስልምናን ሃይማኖት በመሰረቱ በ11ኛ አመታቸው እ.ኤ.አ በ632 ዓ.ም በ62 አመታቸው ከዚህ አለም በሞት ሲለዩ በታላቅ ሃዘንና በታላቅ ስርዓተ ቀብር በመዲና መቅደስ እንዲያርፉ ተደረገ።

እርሳቸው ባረፉ በ2ኛው አመት አቡበከር የተባሉት ተከታያቸው በመላእክት አማካይነት የወረደውን ቅዱስ ቁርዓንን በ114 ምዕራፍ ከፍለውና በደንብ አፅፈው የእስልምና ተከታዮች ሁሉ እንዲገለገሉበት ተደረገ።

ካየነው መንፈሳዊና ታሪካዊ ክንውን በኋላ እስልምና በጊዜ ሂደትም ሆነ በወቅቱ እየተስፋፋ ሊቀጥል ችሏል። እስልምናን ተከትለው የተፈጠሩና ከአገራችን ጋር የተያያዙትን ታሪኮችም በቀጣዩ ምእራፍ ከንጉስ አርማህ ታሪክ ጋር የምናገኛቸው ይሆናሉ።

ምዕራፍ፴፩

የንጉስ አርማህ 2ኛ ዘመነ መንግስት

ከ623-638 ዓ.ም

ነብዩ መሐመድ በነበሩበት ዘመን የአክሱም /የኢትዮጵያ/ ንጉሰነገስት የነበረው ንጉስ አርማህ 2ኛ /ግርማ አስፈር/ የተባለውና በአክሱም የነገስታት ዝርዝር ውስጥ በተራ ቁጥር 77 ላይ የተፃፈው ሲሆን ኢትዮጵያን ለ15 አመታት አስተዳድሯል።

ምንም እንኳን አንዳንድ ፀሃፍት አርማህ 1ኛ፣ እፀሃም፣.... ወዘተ እያሉ ቢገልፁትም ነብዩ መሐመድ ከነበሩበት ዘመን ጋር ተጣጥሞ የሚሔደው ግን ንጉስ አርማህ 2ኛ የገዛበት ዘመን ነው። ተደጋግሞ እደተገለፀውም የአንድ ንጉሰነገስት ስም አንድ ብቻ ስላልሆነ ለውዝግቡ በር ሊከፍት እንደሚችል አንባቢያን ሊረዱት ይችላሉ።

እናም ንጉስ አርማህ 2ኛ በኢትዮጵያ በነገሰበት ዘመን ነብዩ መሐመድ ነብይ ከሆኑ ከ5 አመት በኋላ ወደ መዲና ሸሽተው በድጋሚ ወደ መካ ከመመለሳቸው በፊት ሁኔታው አስጊ ስለነበር ነብዩ ቤተሰቦቻቸውንና ማለትም የቅርብ ዘመዶቻቸውን በመጀመሪያ 16 ወንዶችንና 4 ሴቶችን ወደ ሐቀኛው ንጉስ ወደ አክሱም ሂዱ ብለው እንደላኳቸውና የአክሱሙ ንጉስ በስርዓት ተቀብሎ እንዳስጠጋቸው፤ ከዚያም ሁኔታው የተረጋጋ መስሏቸው ተመልሰው ወደ አገራቸው ሲሄዱ ሁኔታው ያው በመሆኑ በድጋሚ ተመልሰው ወደ አክሱም መጥተዋል።

ለሁለተኛ ጊዜ ሲመጡም ሌሎች ተጨማሪ ወገኖች ታክለው በድምሩ 90 የሚሆኑ 13 ሴቶችና 77 ወንዶች ወደ አክሱም መጥተው ተጠግተዋል።

ነብዩ ወደዚች አገር ሲልኳቸውም፡- ‹‹ወደ ሐበሻ መሬት ሽሹ። በዚያ ፍርዱ ቅን የሆነ ህዝቡን በሰላም የሚገዛ ንጉስ አለ። ኢትዮጵያ የእውነት አገር ናት። ንጉሷም መልካም ሰው ነው። በሱ ዘንድ ማንም ሰው አይበደልምና የአላህ ፈቃድ ሆኖ መከላከያ ሃይል እስክናገኝ ድረስ ወደዚያ ሔዳችሁ ጊዜ ብታሳልፉ መልካም ነውና የዕድቅ አገር ወደ ሆነችው ሒዱ›› በማለት ነበር የላኳቸው።

ንጉስ አርማህም ተቀብሎ እንደፍላጎታቸው አስቀመጣቸው። በዚህ ጊዜም የነብዩ መሐመድ ተቃዋሚ የሆኑ የአረብ ጎሳዎች ለንጉስ አርማህ ስደተኞችን አሳልፎ እንዲሰጣቸው

/እንዲመልሳቸው/ ከብዙ ገፀ በረከት ጋር፣ በኢትዮጵያ እጅግ የሚፈለጉ እቃዎችን ካካተተ ስጦታ ጋር አድርገው ደብዳቤ አስይዘው መልዕክት ላኩበት።

የንጉስ አርማህ ምላሽ ግን ቁርጥ ያለ ነበር። ‹‹የወርቅ ተራራ ብትሰጡኝ እንኳን እነዚህን እንዳድናቸው የተማፀኑኝን ሰዎች አሳልፌ አልሰጥም›› የሚል

ሆነ ምላሹ። ይህም በዚህ በሰለጠነው ዘመን እንደ ልዩ ስልጣኔ የሚቆጠረውን የአሁኑን የየአገራት ዘመናዊ ጥገኝነት መስጠትን በዚያ ዘመን ንጉስ አርማህ መተግበሩ ስልጡን፤ እንዲሁም ለቃሉ ታማኝ መሆኑን በግልፅ ያሳያል።

እነዚህ እንግዶችም በደስታ ኖሩ። ነብዩ መሐመድ በድል አድራጊነት /በእርቅ/ ወደ መካ ገቡ፡ በመጨረሻም እንግዶቹን የተለያዩ ስጦታዎችን አበርክቶላቸው በሰላም ወደ አገራቸው ሸኛቸው። አገራቸው ደርሰውም የተደረገላቸውን እንክብካቤ ለወገኖቻቸው ገለፁ።

በንጉሱ ተግባር እጅግ ደስ የተሰኙት ነብዩ መሐመድም ሐበሻንና የሐበሻን ንጉስ በቅዱስ ቁርዓን ሳይቀር በመልካም እያነሱ ‹‹ሃበሻን አትንኩ›› የሚል ቃል ሳይቀር አፅፈዋል።

እንግዲህ ከአክሱም ነገስታት ውስጥ አንዱ የሆነው ንጉስ አርማህ በዘመኑ ይህን ተግባር መፈፀሙ ሲታወቅ፤ የፍቅርና የስምምነት፤ ብሎም የመተማመንና የመቻቻልን ጥንታዊ ባህል የሚያሳየው በኢትዮጵያ የመጀመሪያው የሆነው መስጊድ /አል ነጃሺ መስጊድ/ በጥንታዊቷ የኢትዮጵያ መናገሻ በአክሱም መገኘቱ ደግሞ የአክሱሙ ንጉስና የነብዩ መሀመድና የተከታዮቻቸውን ወዳጅነት በደንብ የሚያረጋግጥ ሆኖ ይገኛል።

ከእስልምና መምጣት በኂላ የዓረብ አገራትንና ህዝቦችን ሁሉ በመልዕክትም በስብከትም በሃይልም አንድ ሃይማኖት ያለው በአንድ መንግስት ስር የሚተዳደር አድርጎ ለማቋቋም ብዙ ጊዜ ቢፈጅም ስኬታማ እየሆነ ሄዷል።

ነብዩ በመጨረሻ የሕይወት ዘመናቸው በቆስጠንጥንያ ግዛት ስር ወደነበረቻው ሶርያ ልከውት የነበረው ሰራዊት ሳይሳካላቸው ስለቀረና ስለተመለሱ ከእርሳቸው በኂላ በ632 እ.ኤ.አ አቡበከር የተባለው የአይሻ አባት ‹‹ከሊፋ›› የሚል የማእረግ ስም ተሰጥቶት ነገሰ። ከሊፋ ማለት እንደራሴ ወይም ተከታይ ማለት ሲሆን፤ እንደራሴነቱም ለነብዩ መሐመድ ነው። ‹‹ረሱለላህ የአምላክ መልእክተኛ›› የሚለው ስያሜ ግን ለነብዩ ብቻ እንዲሆን ተወስኗል። በተጨማሪም ከሊፋው ‹‹አሚረል ሙእሚኒን›› ወይም የአማኞች መስፍን የሚባል ተጨማሪ ስም አለው።

ስለዚህ አቡበከር በዓረብ አገር የነበሩትን ሽፍቶች ሁሉ ደምስሶ ሲጨርስ ያኔ ሳይሳካ የቀረውን የሶርያን አገር ለማስገበር ተጓዘ። ዘመቻውን ዳር ሳያደርስ ስለሞተም በ634 ኡመር የሚባለው የነብዩ ታማኝና ተከታይ የነበረው ከሊፋ ኡመር ተብሎ ነገሰ። በኡመር ዘመነመንግስት ሙስሊሞች በጣም እየበዙና እየተፈሩ ሄዱ። የጦር አለቆቻቸውም ሃያላን ሆኑ። አረቦች ሲባልም ቀድሞ የአገሩና የህዝቦች መጠሪያ (የመካከለኛው ምስራቅ) ብቻ የነበረ ሲሆን፤ ከዚህ ታሪክ በኂላ ግን የሐይማኖቱን ተከታዮችም መወከል ጀመረ። ኡመርም የጦር ሰራዊቱን እየላከ ከቆስጠንጥንያ መንግስት ጋር እየተዋጋ እያሸነፈ ሶርያን፣ ባቢሎንን፣ እየሩሳሌምን፣ ፋርስን ሲይዝ፤

በተጨማሪም ግብፅንና ሊቢያን ያዘና የዓረብን ግዛት ትልቅ የቄሳር አይነት ግዛት አደረገው።

የግብፅን አገርና ታላቋን የእስክንድሪያ ከተማ የያዘው የጦር አለቃ አመርበዲን ኤል አህሳ ይባላል። የያዙትን አገር ነዋሪ ህዝብም ወደ እስልምና እየመለሱት ቀጠሉ።ከዚያም የዓረቦች ንጉስ ከሊፋ ዑመር ከሞተ በኂላ በ644 ዓ.ም ላይ ከሊፋ ኡስማን፣ ከኡስማን በኋላ በ661 ዓ.ም ከሊፋ ዓሊ፣ ከዓሊ ቀጥሎ በ680 ዓ.ም ከሊፋ ሙአዊያህ ነገሰ። ይህ ሰው የሶሪያ ሀገረ ገዢ ሆኖ ተሹሞ ስለነበር አሁን ከሊፋ ተብሎ ሲነግስ እስከ አሁን ዋና የአረቦች ከተማ የነበረችውን ኤል መዲናን አስቀርቶ ደማስቆን ዋና የአረቦች ከተማ አደረጋት። በኋላ ደግሞ ከሊፋ ኤል መንሱር የተባለው በ762 ዓ.ም ላይ ወደ ባግዳድ (ሞሶፖታሚያ) አዛወረው።

እነዚህ ሁሉ የአረብ መሪዎች ከነብዩ በኂላ እየተከታተሉ በመካከለኛው ምስራቅና በሰሜን አፍሪካ ያለውን አብዛኛውን የቆስጠንጥንያ ግዛት ሁሉ በውጊያ ይዘው ሲጨርሱ፤ ከዚያም ወደ አውሮፓ ደቡብ ተሻግረው የኢጣሊያንና የፈረንሳይን ደቡባዊ ክፍል፤ እንዲሁም ስፔንን በሙሉ ይዘው ያስተዳድሩ ጀመር። በያዙት አገር ሁሉ በክርስትና ፋንታ እስልምናን እያስተማሩ፣ በቤተክርስቲያን ፋንታ መስጊድ እየተከሉ ቀጠሉ።

በነብዩ መሐመድ ዘመን አክብረው ትተውት የነበረውን አገር ሁሉ አሁን ከእርሳቸው በኂላ ሃያል ሲሆኑ አገር መያዝ፣ እስልምናን ማስፋፋት፣ የዓረብኛን ቋንቋና ፅሁፍም በያዙት አገር በሰሜን አፍሪካና በመካከለኛው ምስራቅ እያስፋፉ የየአገሩ ተወላጅ ቋንቋና ፅሁፍ እየከሰመ

ሄደ። በዚህ መሰረት በግብፅ አገር ከግሪኮች ጀምሮ ሰልጥኖ የነበረው የኮፕት ፅሁፍ ከክርስትና ሃይማኖት ጋር ደከመ። በአውሮፓም ሻርል ማርተል ተዋግቶ ባይመልሳቸው የላቲኑ ፅሁፍ ተመሳሳይ እጣ ይገጥመው እንደነበር የብዙዎች ግምት ነው።

ባጠቃላይ ሁኔታው ይህን ሲመስል የእስልምና መስፋፋት ከአክሱም /ከኢትዮጵያ/ ጋር በተያያዘ የተፈጠረው ነገርም የሚከተለውን ይመስላል።

የአክሱም መንግስት ቀደም ሲል እንዳየነው የዓረብን አገር ጭምር እየገዛ እያስገበረ ሃይለኛ የክርስቲያን መንግስት ሆኖ ነበር። በነአብርሃ፣በነካሌብና በተከታዮች ጊዜ መርከቦቻቸው በኤርትራ ባህር ላይ እየተንሳፈፉ በጦርነት ስአት ወታደር፣ በሰላም ጊዜ ሸቀጥ እያመላለሱ የአክሱም መንግስት በሌሎች ነገሮችና በንግድ የከበረ ትልቅ መንግስት የነበረና የባህር ወደቦች እነምዕዋ፣ እነአዶሊስ፣ እነዳህላክ በዘመናቸው የታወቁ ነበሩ።

በተጨማሪም የክርስቲያን መንግስት እንደመሆኑ መጠን በሌሎች አገራት ላሉት ክርስቲያኖች ሁሉ መመኪያቸው ነበር። ከእስክንድሪያ፣ ከሶርያ፣ ከእየሩሳሌምም በዓረብ ወረራ ምክንያትም ሆነ ከዚያ በፊት በነበረው ጊዜ በርካታ ምዕመናንና ካህናት ወደ አክሱም ነበር እየመጡ የሚጠጉት።

አሁን ደግሞ ተከታታይ ከሊፋዎች መካከለኛውን ምስራቅና ሰሜን አፍሪካን በያዙበት ሰአት የአክሱም ግዛት በነበረው በቀይ ባህር እንዲሁም በወደቦቹ በምፅዋና በአዶሊስ፣ በደሴቶቹ በዳህላክ ላይ በመስፈራቸው ትልቅ ፀብ ተፈጥሮ በየእለቱ ሲጋጩና አንዱ ሲሸነፍና ሲሸሽ ሌላው እንደገና እየበረታ፣ ሲይዙ፣ ሲያስመልሱ ቆይተው በመጨረሻ የዓረቦች ሃይል በርትቶ የሃበሾቹ ሃይል እየደከመ ሲሄድ በ6ኛው መቶ ዓ.ም ይዋጉበት የነበረውን የኤርትራን ባህርና ወደብ በ7ኛውና በ8ኛው መቶ ዓ.ም ላይ ሙሉ ለሙሉ ዓረቦች አሸንፈው ያዙና ያስተዳድሩት ጀመር።

የአክሱም መንግስትም የባህር በሩ ሲያዝበት ንግዱም፣ ሀብቱም ተዘጋና ከዚያ ጊዜ በኋላ ደካማ መንግስት ሆነ። በምዕራብ በኩልም የበጃ ዘሮች እየተነሱ የብሌማይ፣ የኖባ፣ ነገዶች የየራሳቸውን መንግስት ማቋቋም ጀመሩ። ከሁሉም በላይ የአክሱምን መንግስት የጎዳው የወደቦቹ መያዝ ነው። የቀድሞዋ ኑብያ የዛሬዋ ሱዳንም ከጥቂት መከላከል በኋላ ልክ እንደ ግብፅ ሁሉ በአረቦች ስር ሆና ፊደልና ቋንቋዋ ዓረብኛ ሊሆን ቻለ። ይሁን እንጂ ዓረቦቹ ወደቦቹን ከያዙ በኋላ ወደ መሃል ኢትዮጵያ ድረስ ገብተው በሌላው አገር እንዳደረጉት ኢትዮጵያን ለመያዝ አልፈለጉም።

እናም የአክሱም መንግስት የባህር በሮቹን ተቀምቶ ንግዱንና ዘላቂ ሃብቱን አጥቶ ከወዳጁ ከቆስጠንጥንያው የክርስቲያን መንግስት ጋር ግንኙነቱን አቋርጦ በዚያው በአክሱምና በመካከለኛው ኢትዮጵያ ተወስኖ የደከመ መንግስቱን ሲያስተዳድር እንደቆየ በመጨረሻ አንዳንድ

የአገር ውስጥ ነገዶችና በአክሱም መንግስት ስር የነበሩ ተገዥዎች መንግስቱን ለመገልበጥ መደራጀትና መንቀሳቀስ ጀመሩ።

ከውጭ ጠላት ሲያጠቃ ደግሞ በዘርና በሃይማኖት አንድነትና ወንድማማችነት በጥልቅ የማይስማሙና አስተዳደርና ስልጣን እኩል ሳይካፈል እየተገዛ ብቻ የኖረ ህዝብ ምቹ አጋጣሚ ባገኘ ጊዜ የተገዥነቱን ቀም ለመበቀል መነሳቱ የማይቀር ነውና የዓረቦች ሃይል ዙሪያውን ባጠቃበት ጊዜ የሰሜን ፈላሾች በዮዲት ጉዲት፣ እንደዚሁም የአገው ዘሮች በዛጉዬዎች መሪዎቻቸው አማካይነት በአክሱም መንግስት ላይ ሊነሱ ቻሉ።

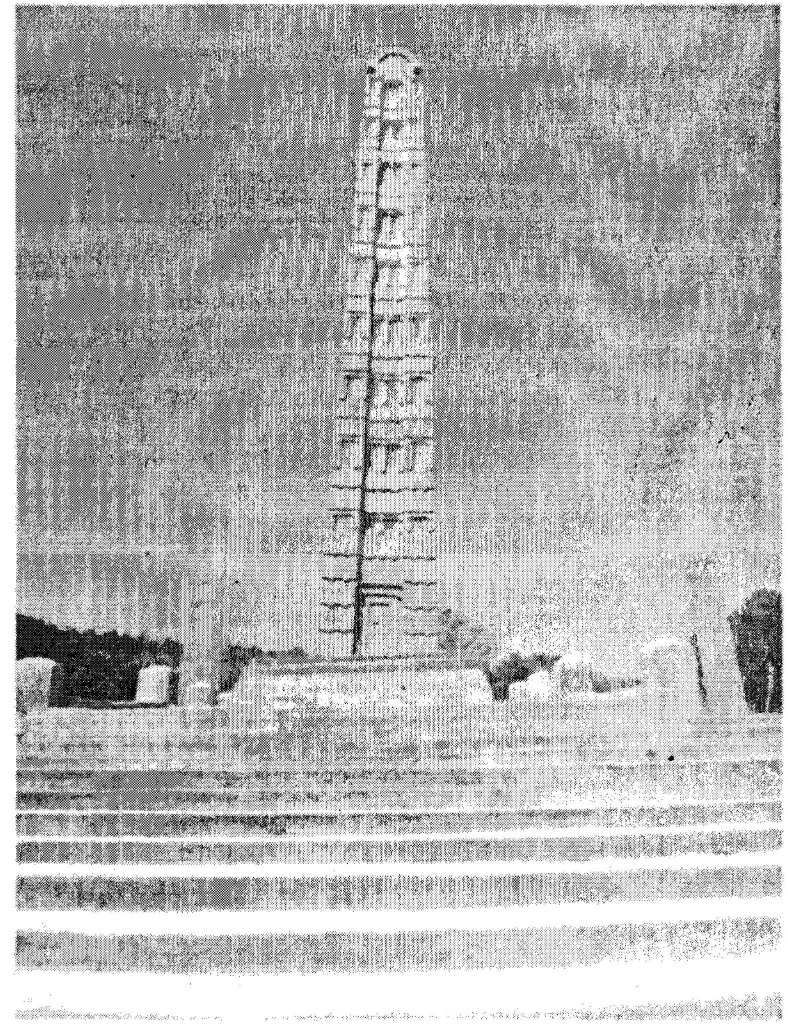

ምዕራፍ ፴፫

የዮዲት ጉዲት ዘመነ መንግስት

ከ842-882 ዓ.ም

ከአፄ ገብረመስቀል በኋላ እስከ ዮዲት መነሳት ድረስ በነበረው 313 አመት ውስጥ በመሐል ከነብዩ መሐመድ ጋር ስሙ የተነሳው የአክሱም ንጉስ የአርማህ 2ኛ መጠነኛ ታሪክ ሲታወቅ፤ ከእርሱ በኋላም በአክሱም ብዙ ነገስታት ተከታትለው መንገሳቸው ግልፅ ሲሆን፤ በዘመናቸው የሰሩትን ስራ የሚገልፅ ፅሁፍ ግን ተሟልቶ አይገኝም:: ይህንንም ጊዜ የኢትዮጵያን ታሪክ ሲፅፉ የነበሩት ሁሉ የጨለማ ጊዜ (ዳርክ ኤጅ) ይሉታል::

ነገር ግን ከአክሱም መንግስት ጋር ግንኙነት ያላቸው የቆስጠንጥንያና የዓረብ አገር ፀሃፊዎች አንዳንድ ጊዜ የየራሳቸውን ታሪክ ከመፃፍ አልፈው የአክሱምን መንግስት ታሪክ ብልጭ እያደረጉ ይፅፉታል:: ከነዚህ የቅርብ ጊዜ ፀሃፊዎች እነ ሩዶልፍ፣ ጀምስ ብሩስ፣ ኤድዋርድ ግላዳር እና ሌሎችም የሚገኙበት ሲሆን ከአፄ ገብረመስቀል ወዲህ ታሪኩን ያቋረጠው ታሪክ ነገስት ደግሞ አልፎ /ዘሎ/ የዮዲትን መነሳት ይፅፋል::

ሲወርድ ሲዋረድ በመጣው በታሪክ ነገስቱና እርሱንም መሰረት እያደረጉና እያሟሉ የውጭዎቹም የአገራችንም ፀሃፊዎች እነ ብላቴን ጌታ ህሩይ፣ እነ አለቃ ታየና ሌሎች ስለ ዮዲት ወይም ስለ እስቴር ጥቂት ብለዋል::

በቀዳማዊ ምኒልክ ዘመን ብዙ የእስራኤል ወገኖች ጎልማሶችና ሽማግሌዎች እንዲሁም ካህናቶች ወደ ኢትዮጵያ መጥተው ህዝቡን ህገ ኦሪት እያስተማሩ እንደኖሩና ከዚያ ዘመን በኋላም በነበሩት ጊዜያቶች በየወቅቱ በተለያዩ ምክንያቶች በርካታ አይሁዳውያን ከእየሩሳሌም ወደ አገራችን መግባታቸውን ቀደም ሲል ባየናቸው ፅሁፎች ተረድተናል::

እነዚህ ህዝቦችም ብዙዎች ከኢትዮጵያ ህዝብ ጋር እየተጋቡ እየተዋለዱና እየተራቡ ብዙ ዘመን ኖረዋል:: በአብርሃና በአፅባሐ ጊዜ ደግሞ ፍሬምናጦስ ‹‹የማርቆስ ወንበር›› ከተሰኘው ከእስክንድርያ ክርስትናን ወደ አክሱም ቤተመንግስት ካመጣ በኋላ የአክሱምም ህዝብ ክርስትናን ተቀብሎ ሲኖር እነዚያ ኦሪት ህግን ሲከተሉ የኖሩት አይሁዳዊያን ደግሞ ክርስትናን አንቀበልም ብለው በዚያው በቀድሞው ኦሪት ህግ ብቻ ፀንተው ተቀመጡ::

በዚህም የተነሳ የመንግስት ሃይማኖት ሆኖ የታወጀው የክርስትና ሃይማኖት ተከታዮች የበላይነት ይዘውና ቁጥራቸውም እጅግ በዝቶ ነበርና የኦሪትን ተከታዮች መጨቆን ማንገላታትና መበዝበዝ ጀመሩ:: ጭቆናውን መቋቋም ያቃታቸው የህገ ኦሪት አማኞች በዘመነ አክሱም በመጀመሪያ በአክሱምና በዙሪያው መሰደድ ግድ ሆነባቸው:: ክትትሉ ሲበረታባቸውም በጣም እየራቁ በመሸሽ በጎንደር አካባቢ ባሉት በሰሜንና በወገራ፣

በወልቃይት፣ በላስታና በአካባቢው ሰፈሩ:: ከእነዚህ ህዝቦች ውስጥም ሙሉ ለሙሉ ዘራቸው አይሁድ የሆኑት ሰፊውን ቁጥር ይያዙ እንጅ፤ ከመካከላቸው የሃበሻና የአይሁድ ድቅል የሆኑ ህዝቦች ነበሩ:: ይህንኑ ለመለየትም ፈላሻ እና ሙራ ፈላሽ የሚል መጠሪያ አላቸው:: ሙራ ፈላሻ ከሚባሉት ውስጥም ሆነ ፈላሻ ከሆኑት ዘሮች ውስጥም ጥቂት ክርስቲያን አይሁዶች ነበሩ::

እነዚህ ህዝቦች ህገ ኦሪትን የሙጥኝ ብለው የራሳቸውን ባህል እንደያዙ በሽሽት ስለተራወጡ ፈላሻ የሚል ስም ተሰጧቸው ኑራቸውን በአጥቂዎች የመልሶ ማጥቃት ሳይሆን በተቻላቸው አቅም በመከላከል ላይ የተመሰረተ አድርገው መግፋት ቀጠሉ::

የመጀመሪያ ስያሜያቸው ፈላሲ በመባል የሚታወቅ ሲሆን፤ ትርጓሜውም አገሩን ትቶ ሂያጅ ማለት ስለሆነ፤ እነዚህም ወደ አክሱም ሰሜንና ወደ ወገራ ስለተሰደዱ ፈላስያን ወይም ፈላሾች ተብለው ተሰይመዋል:: እንጂ ከሌላ አገር በመምጣቸው አይደለም ፈላሻ የተሰኙት:: ይህ በመጨረሻ የተሰደዱበት የሰሜን አገር ተራራማ ስለሆነ በዚህ ስፍራ ሆነው በተፈጥሮ ምሽግ እየተጠቀሙ ሊወጋቸው የመጣውን ሁሉ እየተከላከሉ በሚመልሱበት ጊዜ ከጊዜ ብዛት ቁጥራቸው እየበዛ ሃይላቸው እየበረታ ሄደ::

ከዚያም በአንድነት መክረው በበላይነት ሊመራቸው የሚችልና ሊያስተባብራቸው፤ እንዲሁም ሊገዛቸው የሚገባው አንድ ሰው ከወገናቸው ለመሾም ተስማሙ::

በዚህም መሰረት ከመካከላቸው ጠንካራና ጥሩ ግንዛቤ ያለው እንዲሁም በእውቀቱ የበሰለ ነው ያሉትን ጌድዮን የሚባልን ሰው ተስማምተው በንጉስነት ሾሙት:: (ይህ ስም የፈላሻ ባለስልጣኖች የማዕረግ ስም ሆኖ ቀጥሎ ነበር::) የፈላሾች ንጉስ የሆነው ጌድዮንም እንዲት እጅግ የተዋበችና መልኳ ያማረ ሴት ልጅ ነበረችው:: እሷም በኋላ ላይ ዮዲት ተብላ የተጠራችው ስትሆን፤ ዋና መጠሪያ ስሟ ግን እስቴር የሚለው ነበር:: ይችን ወጣትና ቆንጆ የሆነችውን ዮዲትንም ዘርዓ ያዕቆብ የሚባል 'የቡግና ገዥ (የላስታ ገዥ) ሃይማኖቱ ክርስቲያን

የሆነ ፈላሻነቷን ሳይመረምር የመልኳን ውበትና የቁመናዋን ማማር ብቻ አይቶ ለትዳር ተመኝትና በጋብቻ ተሳስረው በትዳር ለመኖር ቻሉ::

ዮዲት በውበቷና በፍቅሯ እለት እለት እየማረከችው ክርስቲያኑን የላስታ ገዥ አባበላና አሳምና ፈላሻነቷን በግልፅ ከመናገሯም በላይ ያባስ ብላ በእርሷ ሃይማኖት በኦሪት ህግ ወይም በይሁዲ ሃይማኖት ስርዓትና ወግ ካገባችው በኋላ ዘርዓ ያዕቆብ የነበረውን ስሙን ሰለሞን በሚል ስም እንዲለውጥ አደረገችው:: እሱም ተስማማ::

በዚያ ዘመን በአክሱም ዙፋን ላይ የተቀመጠው የኢትዮጵያ ንጉሰነገስት ‹‹ደግናዣን›› የተባለው ነበር:: ከዚያም ግዳዣን ለ1 አመት ነግሶ በዚያው ወቅት ስለሞተ ‹‹አንበሳ ውድም›› የሚባለው ህፃን ልጁ በአባቱ ተተክቶ ንግስናውን ያዘ:: የአክሱም መንግስትም በዚህ ጊዜ በእድገት ተዳክሞ

ነበር። ህፃኑ ንጉስ አንበሳውድም በጣም ህፃን ከመሆኑ የተነሳ ኢትዮጵያን ለማስተዳደር አለመቻሉን ዮዲት ባወቀች ጊዜ በሰሜንና በላስታ አውራጃ የሚኖሩትን ፈላሾች ወገኖቿን ይዛ ወደ አክሱም ገሰገሰች።

ዮዲት ከክርስቲያኑ የላስታ ገዥ ከተጋባች በኋላ በሰዋ ሃሳብና ቁጥጥር ስር በማዋሏ የተለያዩ ተግባሮችን ማለትም ፈላሾች እንደልብ እንዲዘዋወሩና ሲያጠቋቸው የሚመጡትን ከመከላከል ወደ ማጥቃት እንዲሸጋገሩና ለከፊል ነፃነት መሰረት ጣለችላቸው። በይፋ እንዲዋጉም በር ከፍታላቸዋለች። በዚህም መሰረት ፈላሾች ከዮዲት ጋብቻ በኋላ በባሏ ግዛት በላስታና በአካባቢው ብዙ ክርስቲያኖች ፈላሾችን እንዲፈሩ አድርጋለች።

አሁንም ወገኖቿን አስከትላ ወደ ህፃኑ ንጉስ ወደ አክሱም ስትገሰግስ የአክሱም መኳንንትና ሹማምንት ብዙም መከላከል ሳያደርጉ ህፃኑን ንጉሳቸውን እንደያዙ ዮዲትን ፈርተው ከአክሱም ወደ ሸዋ ሸሹ።

በዚህ ጊዜ በ842 ዓ.ም በአክሱም ነገሰችና፤ በአክሱምና በዙሪያው ያሉትን ሃውልቶች እያፈራረሰች፣ አብያተ ክርስቲያናቱን፣ የፅዮን ቤተክርስቲያንን ጨምሮ በአክሱምና በአካባቢው ያሉትን ሁሉ እያቃጠለች በአጠቃላይ የክርስትናን መገለጫዎች ሁሉ አወደመቻቸው ያባላል። ከዚህም አልፋ በዚያ ዘመን ልማድ መሰረት የውስጥ ጦርነት እንዳይቀሰቅሱ ተብሎና ተጠብቀው እንዲኖሩ ታስቦ በደብረዳሞ ተራራ ላይ በተጠናከሩ ጠባቂዎች ይጠበቁ የነበሩትን ከነገስታት የሚወለዱትንና የመሳፍንት ወገን /ነጋሲያንን/ ሁሉ ልጆችንም፣ አዋቂዎችንም

በጭካኔ አሳረደቻቸው። በየገዳማቱና በየአድባራቱ ተጠብቀው ይቆዩ የነበሩትን ታሪካዊ ሀነዶች ሁሉ በእሳት አመድ አደረገቻቸው።

በዚህና በዚህ መሠል ጭካኔዋ መሰረትም ዮዲት የተባለው ስሟ ተለውጦ ጉዲት ብትባል አስቴር የሚለው ስሟ ደግሞ እሳቶ ተባለ። በተለምዶ ስትጠራም ዛሬ ድረስ በምትታወቅበት ዮዲት ጉዲት በሚለው ስሟ ነው።

ወደ ሸዋ ሸሽቶ የመጣው አንበሳውድም ወደ ሸዋ በመጣ ጊዜ የሸዋ ህዝብ በደስታ ተቀበለው። ከህፃንነት ወደ አዋቂነትም ተሻገረ። የሸዋ ህዝብ በደስታ እንደተቀበለው ዮዲት በሰማች ጊዜ ከነገሰች ከብዙ አመት በኋላ ብዙ ሠራዊት ሰብስባ ወደ ሸዋ ላከች።

ወጣቱ አንበሳውድምም የመንገዝን ባላገር ይዞ የዮዲትን ጦር በዕናት ተዋግቶ መለሰው። ከዚህ በኋላ ራሷ ዮዲት የቀረውን ጦሯን ሰብስባ እራሷ እየመራች ወደ ሸዋ ተጓዘች። አንበሳውድም የዮዲትን መምጣት በሠማ ጊዜ ከመንገዝ ወደ መራቤቴ በሽሽት መልክ ሄደ።

ዮዲትም እስከመራቤቴ ለመከታተል ሞክራ እያለ፤ የአህያ ፈጅ እና የይባ መንገድ ገደላገደልነቱ ስላስቸገራት በዚህም ላይ አንበሳውድምን በእጅጉ የሚረዳውና የሚያግዘው የሸዋ ህዝብ በደንብ በሚያውቀው አገር ላይ በደፈጣም፣ ፊት ለፊትም እየተዋጋና አደጋ እያደረሰ አስቸገራት። ይህንን ከየአቅጣጫው የሚሠነዘርባትን ጥቃት ለመከላከል ጦሯን ወደተበታተነ አቅጣጫ ማዝመት እንደማያዋጣት ስለተረዳች ሃሳቧን ለውጣ ከሸዋ ወደ አክሱም ወገኖቿን ይዛ የመልስ ጉዞ አደረገች። አክሱምም በሰላም ደረሠች።

ከዚህ ጉዞ በኋላ በአክሱም ተጨማሪ 17 አመታትን ገዝታ በድምሩ ለ40 አመት የአክሱምን ግዛት በበላይነት አስተዳድራ ሞተች። በዚህም መሰረት ከ842 ዓ.ም እስከ 882 ዓ.ም ድረስ ዮዲት ጉዲት የአክሱም ንግስት ነበረች ማለት ነው። በ40 ዓመት የግዛት ዘመኗም በአራት መቶ አመት እንኳን የመልሶ ግንባታ ቢደረግበት የቀድሞ ይዞቱንና ቅርፁን ሙሉ ለሙሉ ሊይዝ የማይችልን ውድመት ፈፅማለች።

የዮዲት ጉዲትን ሞት አንበሳውድም በሠማ ጊዜ ከተከታዮቹ ጋር ከሸዋ ተነስቶ ወደ አክሱም ሔደ።

የትግሬ ህዝብም በደስታ ተቀበለውና በአባቶቹ ዙፋን መልሶ አስቀመጠው። እናም የቀድሞው ንጉሰነገስትነቱ እንደፀና በአክሱም ቤተመንግስት ሆኖ ለ20 አመታት ኢትዮጵያን አስተዳደረ። ከ20 አመት የግዛት ዘመኑ በኋላ ንጉስ አንበሳውድም ሲሞትም ልጁ ድልነአድ ነገሰ። ንጉስ ድልነአድም የአክሱም የመጨረሻው ንጉስ ሆነ።

ንጉስ ድልነአድ በአባቱ ተተክቶ የአክሱምን የንጉሰነገስትነት ስልጣን ይዞ ከ902 ዓ.ም እስከ 912 ዓ.ም ለ10 አመት ያህል ኢትዮጵያን ማስተዳደር ቢችልም፤ በዮዲት ጊዜ የተቀሰቀሰው የሠሜንና የላስታ ህዝብ በየጊዜው እየተነሳ በማመፅ አላስገዛ ብሎት ሲያስጨንቀው ነው 10 አመቱን ባልተደላደለ ሁኔታ ያሳለፈው።

መጨረሻም መራ ተክለሃይማኖት የተባለው የድልነአድ የራሱ የጦር አበጋዝ የነበረው የላስታ ተወላጅ ድልነአድን ወጋው። አሁንም ንጉስ ድልነአድ የመከላከል አቅም ስላጣ እንደ አባቱ እንደ አንበሳውድም ከአክሱም ወደ ሸዋ ሸሸ። የመጨረሻው የአክሱም ንጉስም እሱ እንደሆነ ቀረ።

ምዕራፍ ፴፮
አክሱምና በአካባቢዋ የሚገኙት ቅርሶች

የአክሱምን አነሳስና ውድቀት እንዲሁም በአክሱም ነገስታት የተፈፀሙ ድርጊቶችንና አጠቃላይ ታሪካዊ ክንውኖችን አይተናል። አሁን ደግሞ የአክሱምን ታሪክ ፈፅመን ወደ ዛግዌ ስርወ መንግስት ከመሸጋገራችን በፊት በአክሱምና በአካባቢው ስለሚገኙት ታሪካዊ ቅርሶች ጥቂት ምልከታ ያስፈልገናል።

አክሱምና አካባቢዋ ከክ.ልደት በፊት 1ሺ. አመት ቀደም ብሎ በንግስተ ሳባና በልጇ በምኒልክ ጊዜ ትታወቅ የነበረ መሆኑንና፤ ከዚያ በኋላ ባለው ጊዜ ናፓታና መርዌ የመንግስት መቀመጫ ሆነው ኖረው፤ ከመርዌ መዳከም በኋላ የመንግስት መቀመጫ ልትሆን መቻሏንም አንብበናል። አክሱም የኢትዮጵያ የመንግስት መቀመጫ /ዋና ከተማ/ ሆና ከክ.ል በኋላ በ2ኛው ክፍለ ዘመን ከመቆርቆሯ በፊትና በኋላም የተለያዩ ታሪካዊ ቅርሶች በተለያዩ ነገስታቶች ተተክለውና ተገንብተው ነበር። ቅ.ል.ክ 500ኛው ላይ የተሠራውና በአሁኑ ሰአት ጣራው ፈርሶ የሚታየው የየሃ ቤተመቅደስም አክሱም በኋለኛው ዘመን በደመቀ ሁኔታ ከመቆርቆሯ በፊትም ቢሆን ለስልጣኔ ደፋ ቀና ትል የነበረች ከተማ መሆኗን አረጋጋጭ ነው ተብሏል።

አክሱማውያን የበለጠ የሚደነቁት የስልጣኔያቸው መገለጫ ተደርገው በተወሰዱላቸው በድንቅ ሃውልቶቻቸው ነው። ከእነዚህ ድንጋይ ጠርበው ካነጿቸው ቤተመንግስቶች፣ መካነ መቃብሮችና ልዩ ልዩ ሃውልቶች ውስጥም በከፍተኛ ደረጃ የሚታወቁና በዩኔስኮ የዓለም ቅርስነት ተመዝግበው የምናገኛቸው የአክሱም ሃውልቶች ዋነኞቹ ናቸው። ለሃውልት ቀረፃ ምቹ የነበሩ አለታማ ተራራዎችና አስገራሚ ድንጋዮችም በአካባቢው ነበሩ፤ ዛሬም ድረስ አሉ።

አክሱማውያን በዘመናቸው ከበርካታ የዓለም ሃያላን አገራት ጋር ያደርጓቸው ከነበሩ የንግድ ልውውጦች ባሻገርም ድንጋይ በመጥረብ፣ ብረት በማቅለጥና፤ ነሃስ፣ ብርና ወርቅ በማንጠር፣ ገንዘቦችንና ቅርፃ ቅርፆችን በመስራት የታወቁ የእደ ጥበብ ባለሙያዎች እንደነበሩ የአርኪዎሎጂ ጥናቶች ያመለክታሉ።

ለዚህም ነው የአካባቢው ተወላጆች ዛሬ ድረስ ወርቅና ብር በማንጠር ስራዎች ተሰማርተው የምናያቸው። በአክሱም የሸክላ ግንብ፣ ከድንጋይ የተፈለፈለ መቃብር፣ አንድ ወጥ ሃውልት፣ በቀይ በቡናማና በጥቁር ሸክላ የተሰራ ጌጣጌጥ፣ የጡብ ግንባታዎች፣ ትላልቅ የድንጋይ ወፍጮዎች፣ ውድ ዋጋ ያላቸው ልዩ ልዩ ጌጣጌጦች በቁፋሮ ተገኝተዋል።

በተጨማሪም አክሱምን ለከተማነት የመረጧት በወቅቱ ለእርሻና ለከብት እርባታ ምቹና ለም የነበረች መሆኗን፣ በአካባቢው ወደ 70 የሚጠጉ የውሃ ምንጮች የነበሩትና፤ አየሩ ተስማሚ የነበረ በመሆኑ ሲሆን፤ ዶ/ር.ድ

ፊሊፕሰን የተባሉትን ተመራማሪ ጠቅሰው ተክሌ ሃጎስ የተባሉት የአገራችን አርኪዎሎጅስት ጤፍ፣ ገብስ፣ ሁፋ፣ ተልባ፣ ማሽላና የተለያዩ ጥራጥሬዎች ይመረቱ ነበር በማለት ይገልፃሉ።

ለከብት እርባታ ምቹ መሆኗንም በቁፋሮ የተገኙ የከብት፣ የበግ፣ የፍየል አጥንቶች መገኘታቸው እንደ ማስረጃ ተወስዷል። ቀንበር ተሸክመው የተጠመዱ የበሬዎች ምስልም በሸክላ ተቀርፆ ተገኝቷል።

በአክሱምና በአካባቢው ከአዶሊስ የሃውልት ላይ ፅሁፍ ጀምሮ የንጊዛና ሃውልት፣ የንአዜ ካሌብ መቃብርን ጨምሮ በርካታ አነስተኛ፣ መካከለኛና ከፍተኛ ርዝመት ያላቸው ሃውልቶች የነበሩ ሲሆን፤ ብዙዎቹ በዮዲት ጊዜ ያለአንዳች ርህራሄ ወድመዋል። የቀሩት ጥቃቅኖችም በተለያየ ጊዜ የከሰሙ ሲሆን ጥቂቶችን የጣሊያን ፋሽስት እንዳፈራረሳቸው ይነገራል።

በአሁኑ ወቅት ቆመውና መድቀው የሚታዩት ሃውልቶችም በ3ኛውና በ4ኛው ክፍለ ዘመን የተሠሩ ናቸው። አክሱማውያኑ ሐውልቶችን ለመቅረፅ የተጠቀሙበት ድንጋይ ከአክሱም ከተማ 5 ኪ.ሜትር ርቆ ከሚገኘው ጉቦ ድራ ከሚባለውና በእሳተ ገሞራ ከተፈጠረው ተራራ ሲሆን፤ ግራናይት የሚባለው ድንጋይ በመሆኑ ለሃውልቱ ስራ ምቹና ጠንካራ ነው። በአካባቢውም የትልልቅ አለቶች ተራራ የሚገኝ ሲሆን ሃውልቶቹ ከአለቱ ላይ ከተቀረፁ በኋላ በብዙ ሰዎች ጉልበትና በዝሆኖች አማካኝነት እንዲሁም የተለያዩ መሰል ጉልበቶችና ዘዴዎችን ተጠቅመው ማጓጓዝና መትከል ችለዋል።

ከእነዚህ ሐውልቶች መካከል አንዱና ትልቁ 33 ሜትር ርዝመትና 515 ቶን ክብደት ያለው ሲሆን ይህ ሐውልት እስካሁን በዓለማችን የሰው ልጅ ሊያቆማቸው ከሞከራቸው አንድ ወጥ የድንጋይ ስራዎች ግዙፍ መሆኑ ተረጋግጧል። ይህም ወይ በዮዲት ጊዜ አሊያም በመጀመሪያው ተከላ ጊዜ ወድቆ እንደቀረ ተገምቷል። ሁለተኛውና ከሮም የተመለሰው 24 ሜትር ርዝመትና 152 ቶን ክብደት ያለው ሐውልት ነው። ሶስተኛው ደግሞ ከተተከለበት ጊዜ ጀምሮ አክሱም ከተማ ውስጥ ቆሞ ዛሬ ድረስ የሚገኘው 21 ሜትር ርዝመት ያለው ሃውልት ሲሆን፤ በነሐሴ 2000 ዓ.ም ጓደኛው ከሮም ተመልሶ መጥቶ አብሮት ሊቆም ችሏል።

ሐውልቶች በተተከሉበት አካባቢ ከስራቸው በባለሙያ ተጠርበው በብረት በተያያዙት ከባለአራት ማእዘን የድንጋይ ግንቦች ስር የመሳፍንቶች መቃብር ይገኛል።

ይህ ሃውልት በዓለም ቅርስነት በዩኔስኮ የቅርስ መዝገብ ላይ በ1972 ዓ.ም ሆኗል። ይህ ታላቅ ቅርስ ነው እንግዲህ በኢጣልያ ወረራ ወቅት በሞሶሎኒ ትዕዛዝ ወደ ሮም ተወስዶ የነበረውና በኢህአዴግ ዘመን የተመለሰው።

የአክሱም ስጦታዎች

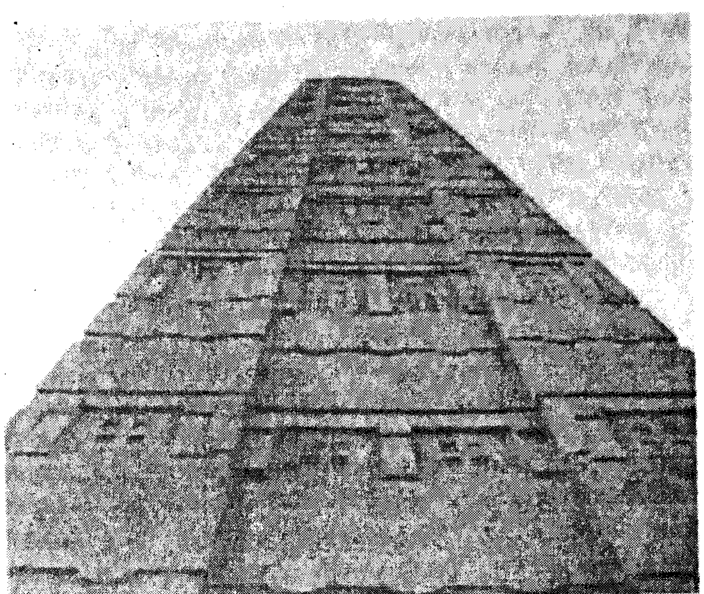

ምዕራፍ ፴፯

<u>የዛግዌ ስርወ መንግስት አመሰራረትና የመስራቹ</u>
<u>የንጉስ መራ ተክለሐይማኖት ዘመነ መንግስት</u>
<u>ከ 912-925 ዓ.ም</u>

ባለፉት ምዕራፎች በስፋት እንዳየነው የሮማውያን፣ የፋርሳውያንና የአክሱማውያን መንግስታት በመካከለኛው ምስራቅ፣ በአረቢያ፣ በቀይ ባህርና በአባይ ሸለቆ ክልል እርስ በርሳቸው በረጅም የሃይል ሚዛን ትግል ውስጥ ነበሩ። በ7ኛው ምዕተ አመት የእስልምና ሃይማኖት በአረቦች ዘንድ መፈጠርና በመካከለኛው ምስራቅ መስፋፋት የሶስቱን መንግስታት ሃይል አዳክሞታል። ምዕተ ዓመቱ ከመጠናቀቁ በፊት የዓረብና የቱርክ ሙስሊሞች በአረቢያ፣ በመካከለኛው ምስራቅ፣ በግብፅ፣ በሠሜን አፍሪካና፣ በሜዲትራኒያን ባህር አካባቢ ሁሉቱን ጥንታዊ የፋርሳውያንና የሮማውያንን መንግስታት ይዞታ ተክቷል።

የአረቦች ሃይል የማይበገር ሆኖ በክልሉ የፖለቲካ መድረክ ላይ መውጣትና በተለይም በመካከለኛው ምስራቅና በግብፅ የበላይነት መያዝ የአክሱም መንግስት ከመካከለኛው ምስራቅና በሜድትራኒያን ባህር ዙሪያ ከነበረው ከግሪክና ከሮማ ስልጣኔ ጋር የነበረውን የንግድና የባህል ግንኙነት አክስሞታል። ቀይ ባህር፣ መካከለኛው ምስራቅና ግብፅ በአረቦች እጅ መውደቃቸውም በዓለም የንግድ ስርዓትና በአካባቢው ጂኦፖለቲካ ላይ ለተመሠረተው የአክሱማውያን ስልጣኔ መዳከምን ያስከተለ ሆኗል።

በዚህ በአክሱም መዳከም ጊዜም ቀደም ሲል እንዳየነው ከዮዲት ሞት በኋላ ብዙም ያልቆየው የአክሱም ንጉስ ድልነአድ በነገሠ ጊዜ መራ ተክለሐይማኖት የተባለ ሰው የአክሱምን የንጉስ ነገስት ስልጣን በሃይል በመውሰድ የመንግስቱን መቀመጫም ወደ ላስታ አዛውሮታል። አመሰራረቱም በሚከተለው መልኩ ይገለፃል።

ዛግዌዎች ወይም አገዎች ከኩሽ ዘር የወረዱና የኩሽ ቋንቋ ተናጋሪ የሆኑ ህዝቦች ናቸው። መኖሪያቸውም በላስታ /በሮሃ/ና በአካባቢው የነበረ ሲሆን፤ ለአክሱሙ መንግስት እየገበሩ በአክሱም መንግስት ስር ሆነው የሚተዳደሩ ህዝቦች ናቸው።

አገዎች ከሶስት ተከፍለው ነገር ግን ቋንቋቸው ስሩ አንድ ሆኖ በየክፍላቸውና በየአገራቸው ጥቂት ጥቂት ልዩነት ይዘው ነበር የሚኖሩት። እነዚህ ህዝቦች በሶስት ተከፍለው በሶስት አገር ስም የሚጠሩ ሲሆን፤ የላስታ አገው፣ የዳሞት አገው፣ የሐልሐል በጎስ አገው /ብሌን/ ተብለው ይከፋፈላሉ። የሁሉም መሠረትና ምንጭ የላስታ አገው ነው።

የላስታ አገዎች በዋግ የሚኖሩ ሲሆን፤ በጥንቱ ጊዜ የያዙትን ቦታ ሳይለቁ አሉ። በዚህም መሰረት የአገው /የዋግ/ ነዋሪዎች ከዋናው የአክሱም

ንጉስነገስት የሚሾምላቸውን ንጉስ አክብረው በመኖር ከፈላሾች፣ ከገርዎች ከአጋዚያንና ከሳባውያንም በቋንቋና በባህል አንድነትም ልዩነትም ነበራቸው።

እነዚህ ህዝቦች ደግሞ የአክሱምን መዳከም ካስተዋሉበት ጊዜ ጀምሮ በተለያየ ጊዜ ከተገዥነት ለመላቀቅ እንቅስቃሴ ያደርጉ ነበር። ከፈላሾች ጋርም እየተዋጉ ሲሸፍቱ ቆይተዋል። በዚህ መካከል የአክሱም የመጨረሻ ንጉስ በነበረው በአፄ ድልነአድ ጊዜ የራሱ የድልነአድ የጦር አበጋዝና እንደራሴ የነበረውና የላስታ ተወላጅ የሆነው መራ ተክለሐይማኖት የአፄ ድልነአድን ሴት ልጅ መሶበወርቅ የተባለችውን ይወዳታል። ንጉሱን አግባብቶና እሷንም አሳምኖ ያገባታል። ካገባት በኋላ ግን ይዟት ወደ ላስታ ሸሸ። እዚያም ሄዶ ጦሩን አደራጅቶ ተመልሶ ወደ አክሱም በመምጣት ድልነአድን ወግቶ ድል አደረገው። ተሸናፊው ንጉስም ስልጣኑን መቀማቱን ሲያረጋግጥ እንደ አባቱ ወደ ሸዋ ሸሸ። ወዲያውም መንግስቱን ሙሉ በሙሉ ወስዶ የመንግስት ቦታውን ወደ ላስታ አዛውሮ እራሱ መራ ተክለሐይማኖት ንጉስነገስት ሆኖ የዛግዌን ስርወ መንግስት መሰረተ።

ንጉስ ነገስት ለመሆን ደግሞ የግድ በጳጳስ እጅ መቀባት ያስፈልግ ነበርና መራ ተክለሐይማኖት ጳጳስ እንዲቀባው ለግብፅ ገዥ አመለከተ። ነገር ግን የተሠጠው ምላሽ "ላንተ ዘውድ ለማይገባው ጳጳስ አንልክም። ሲነግስና ጳጳስ ሊቀባው የሚገባው ከንጉስ ሰለሞን ዘር የሚወለደው ሸዋ ያለው ነው" የሚል ምላሽ ማግኘቱን ሙሴ ኮንቲሮሲኒ ሲያረጋግጡ፤ በተለይ በዚህ በጳጳስ ጉዳይ የዛግዌ መንግስታት ከፍተኛ ችግር በተለያየ ጊዜ ገጥሟቸው እንደነበር ወደፊት በየታሪኩ የምናገኘው ነው። የሆነ ሆኖ እንደምንም ተብሎ በተላከ ጳጳስ ተቀብቶ መራ ተክለሐይማኖት በላስታ ነገሰና "ወተሐይፀት መንግስተ እስራኤል ኀበ ዛጓ" ብሎ አወጀ።

ስመ መንግስቱን ደግሞ ዛጉዬ አለው። ዛጉዬ የተባለበት ምክንያትም እንደ ግማሾቹ አፃፃፍ ዘአገው /የአገው ወገን/ ማለት ነው። እንደ ግማሾቹ ደግሞ አፄ ድልነአድን ስላባረረ ዘአጉዬዬ የሚለው የግዕዝ ቃል አማርኛ ትርጉሙ ያባረረ ማለት ስለሆነ ነው ይላሉ።

መራ ተክለሐይማኖት የአክሱምን መንግስት በመቀማቱ ገሚሱ ወገን እንዳይቃወመው ቀደም ብሎ ያሰበበት ይመስላል። ምክንያቱም የድልነአድን ልጅ ይዞ ሸሽቷልና። በተጨማሪም የላስታንና የአካባቢውን ህዝብ ቀደም ብሎ በአክሱሙ መንግስት ላይ ማመፁን ተረድቷልና የህዝቡን አጀንዳ አንስቶ መንግስቱን እንደቀማ በማመን አገዎች ተቀብለውታል።

የተለመደውን የዘር ሃረግና የንጉስነገስት ስልጣን ባለቤት መሆን ያለበት በቀጥታ ከሠለሞን ዘር የተመዘዘ ነው የሚለውን ነገርም ብዙዎቹ አምነውበት ስለኖሩ መንግስተ እስራኤል የሚለውን ቃል ያካተተው ይህንኑ ልምድ ያልጣሠ መሆኑን ለማመላከት እንደሆነ ይነገራል።

ያም ሆነ ይህ ግን የአገው ተወላጆች /የኩሽ ዘሮች/ የዛግዌ ስርወ መንግስትን መመስረታቸውን ነው የአገር ውስጥ ፀሃፍትም የውጭ አገር ፀሃፍትም የሚያረጋግጡት።

እናም ባየነው መልኩ መራ ተክለሐይማኖት የዛግዌን ስርወ መንግስት መስርቶ ለ 13 አመታት ያህል ከ912-925 ዓ.ም ድረስ ገዝቶ ካለፈ በኋላ ተከታታይ የአገው ነገስታቶች በሱ እግር እየተተኩ ነግሰዋል።

ከ330 አመታት በላይ ስልጣኑን ይዘው ኢትዮጵያን ያስተዳደሩት የአገው ነገስታቶችም ከቀይ ባህር መለስ እስከ አባይ ወንዝ ባለው ክልል የሚገኙትን አጎራባች የኩናማ፣ የፈላሻ፣ አማራ፣ ጎጃምና አንጎት ማህበረሰቦችንና አካባቢዎችን ጠቅልለው ይገዙ ነበር። በስልጣናቸው ዘመንም በአክሱማውያኑ እግር ተተክተው ለኢትዮጵያ መንግስትና ህብረተሰብ ለእድገትና ለመስፋፋት ጠንካራ መሠረት ጥለዋል። ከቋጥኝ ድንጋይ አስፈልፍለው ያሠሯቸው አብያተ ክርስቲያናትና ገዳማት እንዲሁም መሠል የጥበብ ስራዎቻቸው ከዓለም ታላላቅ ባህላዊ ቅርሶች የሚመደቡና የአገው ነገስታት አስተዋፅኦ ማስረጃዎች ናቸው።

<u>**የዛግዌ ዘመነ መንግስት የነገስታት ዝርዝር**</u>

ተ.ቁ	የነገስታቱ ስም	በስልጣን ላይ የቆዩበት ጊዜ በአመት	የነገሱበት ዘመን ከክ. ልደት በኋላ
1	መራ ተክለሃይማኖት	13	912-925 ዓ.ም
2	ጠጠውድም	40	925-965
3	ጃን ስዩም	40	965-1005
4	ግርማ ስዩም	40	1005-1045
5	መይራራ	15	1045-1060
6	ሐርቤ 1ኛ	17	1060-1077
7	ይምርሐነ ክርስቶስ	40	1077-1117
8	ቅዱስ ሐርቤ 2ኛ /ገ/ም/	40	1117-1157
9	ቅዱስ ላሊበላ	40	1157-1197
10	ቅዱስ ነአኩቶለአብ	40	1197-1237
11	ይትባረክ	8	1237-1245

ምዕራፍ ፴፰

ከአፄ ጠጠውድም እስከ አፄ ይምርሐነ ክርስቶስ

ከ925-1117 ዓ.ም

በዛግዌ ስርወ መንግስት ስር ከነገሱት የአገው ነገስታት ውስጥ ሰፋ ያለ ታሪካቸው ተፅፎ የሚገኘው የቅዱስ ሐርቤ፣ የላሊበላና የነአኩቶለአብ ሲሆን፤ ከአፄ ጠጠውድም እስከ አፄ ይምርሐነ ክርስቶስ ድረስ የተከታተሉት ነገስታት ግን ሠሬ ታሪካቸው ተፅፎ አይገኝም።
ነገር ግን የእስክንድርያን ሊቃነ ጳጳሣት ታሪክ ሙሴ ሬኖዶት የተባለው ፀሃፊ ሲፅፍ ብዙ ጊዜ ለኢትዮጵያ ጳጳስ ስለመላክ በሚያጠነጥነው የዕሁፉ ክፍል የኢትዮጵያን ነገስታት አብሮ እየጠቀሰ ስለሚያልፍ፡ የዛግዌን ነገስታት አንዳንድ ቦታ ላይ ያነሳቸዋል። ከእርሱና ከአገር ተወላጁ ፅሁፍ ተለቃቅሞ የሚገኘው ታሪክም የሚከተለው ነው።

ንጉስ መራ ተክለሃይማኖት 13 አመት ገዝቶ ሲሞት ጠጠውድም የተባለው ተካው። አፄ ጠጠውድም 40 አመት በቆየ የግዛት ዘመኑ በዮዲት ጊዜ የፈረሱትን ቤተክርስቲያናትና ገዳማት እንደገና እንዲሰሩ /እንዲታደሱ/ አድርጓል። በእርሱ ዘመንም በግብፅ የሚገኙ ክርስቲያኖች ከዓረቦች እየሸሹ ወደ ኢትዮጵያ መምጣታቸው ተፅፏል።

እንደዚሁም በጠጠውድምና በተከታዮቹ በጃን ስዩምና በግርማ ስዩም ዘመነመንግስቲ ጊዜ የግብፅ ከሊፋዎች በሊቃነ ጳጳሳቱና በክርስቲያኖቹ ላይ ጭቆና ሲያደርሱባቸው ነበር። ከሊፋ ሐኪም የሚባለው የዘመኑ የግብፅ ገገርም የግብፅን አገር በሙሉ ወደ እስልምና ለመመለስ ሲል ክርስቲያኖችን ማሰር መፍታትና ማንገላታት ጀመረ። የዘመኑን የእስክንድርያ ሊቀ ጳጳስ አባ ዘካርያስንም አሠረ። ከዚህ በኋላ አብያተ ክርስቲያናቱን ሁሉ አቃጥሉ ብሎ አዘዘና ተቃጠሉ።

የግብፅ ክርስቲያኖችም ወደ ምስራቅ ወደ ቆስጠንጥንያ የክርስቲያን አገሮች እንዳይሸሹ የቆስጠንጥንያ ክርስቲያኖች ለክርስቶስ ሰውነታዊና መለኮታዊ፣ ሁለት የተለያዩ ባህሪ አለው ብለው የሚያምኑ ስለሆኑና፤ የእስክንድርያዎቹ ደግሞ አንድ ባህሪ አለው ብለው ስለሚያምኑ በዚህም የቆየ ፀብ ስለነበራቸው ወደ ቆስጠንጥንያ ለመሸሽ አልቻሉም። ወደ ኑብያ እንዳይሸሹ ደግሞ ዓረቦች በዚሁ ዘመን ኑብያንም ይዘው ባለስልጣን ሆነውበታል። ስለዚህ የነበራቸው ብቸኛ አማራጭ እንደነርሱ ባንድ ባህሪ የሚያምንና ከአረቦች ተገዥነት ነፃ ሆኖ የሚገኘው የኢትዮጵያ መንግስት ብቻ ስለነበር የግብፅ ክርስቲያኖች እየሸሹ ወደ ኢትዮጵያ መጡ።

ከመጡትም ውስጥ የቤተክህነቱ ሰዎች እንዳሉ ሆነው ልዩ ልዩ የእጅ ጥበብና ሙያ ያላቸው ይገኙባቸዋል። ስለዚህ እነዚህን ስደተኞች

የኢትዮጵያ ህዝብና ንጉሱም፣ መኳንንቱም በጥሩ ሁኔታ ተቀብለው በሚችሉት ሙያ አስማርተው ርስትና ቦታ ሠጥተው አስቀመጧቸው።

ይህ ሁሉ ከሆነ በኋላ ከከሊፋ ሐኪም የተከተሉት የዓረብ አገረ ገገርዎች የሃይል አስተዳደራቸውን ለውጠው በክርስቲያኖቹ ላይ የጀመሩትን ጭቆና አቆሙ። በዚህ ጊዜ ከኢትዮጵያ መንግስት ጋር የተቋረጠው ግንኙነት ንግዱም ሆነ ሌሎች ነገሮች እንደገና ቀጠሉ። በዚህ መካከል በአባ ክርስቶዶሉ የጵጵስና ዘመን ከ1039-1069 ዓ.ም አብዱም የተባለ ሰው ሀሰተኛ ደብዳቤ ይዞ መጥቶ አባ ቂርሎስ ተብሎ በኢትዮጵያ ጳጳስ ሆነ። የዚህን ወሬ ቪዝር ባድር ኤል ገማል የተባለው የአረቦች የወታደር አለቃ ሲሰማ ሊቀ ጳጳሱን ለምን እንዲህ አደረግህ? ብሎ ሲወቅሰውና ሲከራከሩ ሳለ ክርስቶዶሉ ሞቶ አባ ቄርሎስ ተተካ። አባ ቄርሎስ ጵጵስናውን የተረከበው በ1070 ዓ.ም ነበር። በዚያን ጊዜ ቪዝር ባድል ኤል ገማል አባ ሳዊሮስ የሚባለውን ቀብቶ ወደ ኢትዮጵያ ለጵጵስና እንዲልኩ ሊቀ ጳጳሱን በልመናም በትዕዛዝም መልክ አሳሰባቸው። አባ ቄርሎስም እሺ ብለው የአረቦቹ ወዳጅ የሆኑትን አባ ሳዊሮስን ቀብተው ወደ ኢትዮጵያ ላኩ።

አባ ሳዊሮስም የጵጵስና ሹመታቸውን ለመረከብ ወደ ኢትዮጵያ ሲደርሱ በሃሰተኛ ደብዳቤ መጥቶ ጳጳስ ሆኖ የተቀመጠው ቄርሎስ ሃሠተኝነቱ መጋለጡን አወቀና ሸሽቶ ወደ ዳህላክ ሄደ። ዳህላክ በአክሱሞቹ ጊዜ የኢትዮጵያ ግዛት የነበረና በአሁኑ ሠዓት የሙስሊሞች ግዛት ስለሆነ እዚያው እንዲያዝ ተደረገና ወደ ግብፅ ተላከ። በቪዝር ባድል ኤል ገማል ትዕዛዝም በአጭበርባሪነቱ ምክንያት አንገቱ ተቆርጦ ተገደለ ይባላል።

እንግዲህ ይህ ሁሉ ሲሆን ኢትዮጵያውያኑ የሚያውቁት ጉዳይ የለም። የመጣውን ይቀበላሉ የሔደውን ይሸኛሉ። ከዚህ በኋላ በሙስሊሞቹ ሹም ተመርጠው በሊቀ ጳጳሱ በአባ ቄርሎስ እጅ ተቀብተው የመጡት አባ ሳዊሮስ ከንጉስነገስቱ ጋር ተገናኝተው የክብርና የማእረግ ቦታቸውን ከያዙ በኋላ ሙስሊሞቹን እየደገፉ በኢትዮጵያ እንዲስፋፉና መስጊድም እየሠሩ አምልኳቸውን እንደ ልብ እንዲያከናውኑ ይረዷቸው ነበር።

በዚህ ጊዜ ይምርሐነክርስቶስ ነበር የነገሰው። በወቅቱ ደግሞ እየሩሳሌምን ከአረቦች እጅ ለማስለቀቅ የአውሮፓ የክርስቲያን መንግስታት የመስቀል ጦርነት /ክሩሴድ/ የተባለውን ማህበር አቋቁመው ከ1100-1300 ዓ.ም ድረስ በአረቦቹ ላይ ተነስተውባቸው ነበር።

ስለዚህ በዚሁ በአፄ ይምርሐነክርስቶስ ዘመነ መንግስት የኢትዮጵያና የግብፅ መሪዎች ግንኙነት ከቀድሞው የተሻለ ሆነ። ኢትዮጵያ የክሩሴድ አባል አገራት ተባባሪ አልነበረችምና።

አባ ሳዊሮስ ከታሰሩ በኋላም ይምርሐነክርስቶስ በዘመኑ ወደ ግብፅ ሊቀ ጳጳስና ወደ አገረ ገዢው ወደ ቪዚር ልኮ አባ ጊዮርጊስን አስመጣ። ሆኖም አባ ጊዮርጊስ የውስጥ ለውስጥ ንግድ በመጀመራቸውና የቤተክህነቱን ንብረት ለግላቸው ጥቅም ሲያውሉ በመታየታቸው ወደ ግብፅ እንዲመለሱ ተደረገ። ግብፅ እንደደረሱም ቪዚር ስራቸውን ሰምቶ አሣሠራቸው።

በመጨረሻ በይምርሐነክርስቶስ ዘመን ወደ ግብፅ የሚወርደው የአባይ ውሃ ስላነሰና በግብፅ የውሃ ችግር ስለተፈጠረ የኢትዮጵያ መንግስት ወደ ግብፅ እንዳይወርድ ገድቦት ነውና ሔደው ተነጋግረው ያስለቅቁልን ብሎ ቪዚር አፍዳል ሊቀ ጳጳሱን አባ ሚካኤል የተባሉትን ወደ ኢትዮጵያ እንደላከቸውና መጥተው ውሃውን ማስለቀቃቸው ተፅፏል።

በጥቅሉ ቀደም ሲል የአክሱም መንግስት ግንኙነት ከቆስጠንጥንያ መንግስት ጋር እንደነበረው ሁሉ አሁን በዛጉዌዎቹ ዘመነ መንግስት ደግሞ የኢትዮጵያ ግንኙነት በዘመኑ ከገነኑት ከእነዚሁ የዓረብና የቱርክ ከሊፋዎችና ይልቁንም በእነሱ እየተሾሙ ግብፅን ከሚገዙት ባለስልጣኖች ጋር ሆነ።

ምዕራፍ ፴፱

የቅዱስ ሐርቤ2ኛ ዘመነ መንግስት

ከ1117-1157

በደንብ እንደሚታወቀው ለዓለምና ለህዝቦቿ መዋደድ፣ መከባበርና መተሳሰብ፤ እንዲሁም ለሰው ልጆች ቅን መሆን ሐይማኖቶች ወሳኝ ሚና ተጫውተዋል። የሐይማኖት ዋና መርህ ደግሞ አይነትና መልኩ ቢለያይም ሰዎች በሰላም ተስማምተው እንዲኖሩና ከክፉ ድርጊት እንዲቆጠቡ ማድረግ ነው። ነገር ግን ይህ እውነታ እንዳለ ሆኖ፤ በጥንቱ ዘመን ሐይማኖት የፀብ የግጭትና የጦርነት መነሻ ሆኖ አልፏል። ይህም ከሐይማኖቱ መመሪያ ደንብ ውጭ አንዳንድ ግለሰቦችና የሃይማኖቱ መሪና አዋቂ ነን ባዮች የሐይማኖቱን መመሪያ እየጣሱ በሚሄዱት ሂደት ውስጥ የሚከሰትን ጥፋትና እልቂት በዓለም አስከትሏል። ከዚህ ጉዳይ ጋር በተያያዘም ኢትዮጵያ የአለም አንድ አካል እንደመሆኗ መጠን በሐይማኖት አማካኝነት የጥቅምም የጉዳትም ተቋዳሽ ሆናለች። ለዚህም ማስረጃው እስካሁን ያየነውና አሁን እያየን ያለነው፣ ወደ ፊት ባሉ ምዕራፎችም የምናያቸው ታሪኮች ናቸው።

የኢትዮጵያ የታሪክ ሰነዶች አገሪቱ የሐይማኖት አገር እንደመሆኗ መጠን ታሪኳ ወደ መንፈሳዊነት አዘንብሎ ቢገኝም ሲገርመን አይገባም። ያለፉት ነገስታቶቿም አጥባቂ ሃይማኖተኛ በመሆናቸው በዘመናቸው የፈፀሙትን አለማዊ ስራ ከማፃፍ ይልቅ መንፈሳዊነታቸውን አበክሮ የሚገልፅን ታሪክ ከትበው ወደ ማስቀመጥ ነው ያዘነበሉት። ይህን መነሻ ይዘን የቅዱስ ሐርቤን ታሪክ እንቀጥል።

- አፄ ይምርሐነክርስቶስ ሲሞት ወንድ ልጅ ስላልነበረው በመንግስቱ የተተካው ንጉስ የወንድሙ ልጅ የሆነው ሐርቤ /ገብረማርያም/ የተባለው ነው። ሐርቤ 2ኛ የታዋቂው የአፄ ላሊበላ ታላቅ ወንድም ነው። በአገራችን አጠራር ቅዱስ ሐርቤ ወይም ገ/ም በሚል ስሙ ሲታወቅ፤ የዓረብ ፀሃፊዎች ቀኑዳ ይሉታል። ፈረንጆቹ ደግሞ ሲኖዳ ወይም ሸኑዳ ይሉታል። እነዚህ ሁሉ ፀሃፊዎች በዚህ ስም ይጠሩት የነበረውም በዘመኑ ኤጲስ ቆጶስ በማሾም ምክንያት በእርሱና በእስክንድርያው ሊቀ ጳጳስ በአባ ገብርኤል መካከል የተነሳውን ፀብ በሚተርኩበት ጊዜ ነው።

በቅዱስ ሐርቤ ዘመን በግብፅ ካይሮ ዋና ሊቀ ጳጳሳት የነበሩትና ከ1131-1145 ዓ.ም በሹመታቸው የነበሩት አባ ገብርኤል 2ኛ ይባላሉ። በቀድሞው እስክንድርያ /በእርሳቸው ዘመን ካይሮ/ በማርቆስ ወንበር ከተቀመጡት ሊቀ ጳጳሣት 70ኛው ናቸው። በኢትዮጵያም በዚሁ ዘመን የነበሩት ጳጳስ አቡነ ሚካኤል ይባሉ ነበር። ቅዱስ ሐርቤም እሥጥ አገባ ውስጥ ሲገባ የምናየው ከእኒሁ ከአባ ሚካኤል ጋር ነው።

ቅዱስ ሐርቤ ቅዱሳን መፃህፍትን በዘመኑ ከነበሩት ሊቃውንት ጋር በመሆን እየመረመረ የኢትዮጵያን ስፋትና የህዝቡን ብዛት በማጤን እንዲሁም

በሙስሊም ወገኖች የተከበበው የክርስትና ሃይማኖት ከመጥበብ ይልቅ እየሰፋ እንዲሔድ ፍላጎት ነበረው። ስለዚህም ከግብፅ ተመርጠው የሚመጡት ጳጳሳት ሁሉ የማእረግ ቦታቸውን ይዘው ከንጉስ ጋር ተከብረው ከመቀመጥና የአገሪቱን ሁኔታ ከማጥናት ባለፈ ወደ ተለያዩ አውራጃዎች እየተዘዋወሩ በማስተማር ክርስትናን ለማስፋፋት አለመቻላቸውን ተመለከተ።

ስለዚህ በኒቅያ ጉባዔ 318 የሚሆኑ ሊቃውንት ስለ ጳጳሳትና ኤጲስ ቆጶሳት አሿሿም የወሰኑትን ህግ የምስራቅ አብያተ ክርስቲያናት የሚተዳደሩበትን ደንብና ስርዓት ተመልክቶ በዚሁ መሰረት ጳጳሱን አባ ሚካኤልን "በኢትዮጵያ አውራጃዎች እየዞሩ ክርስትናን ለህዝቡ የሚያስተምሩ ከኢትዮጵያውያን መነኮሳት ውስጥ ሰባት ኤጲስ ቆጶሳት ይሹሙልን" ብሎ ጠየቃቸው። ጳጳሱ አባ ሚካኤልም "ይህን መሠሉን ጉዳይ የበላዩን ሊቀ ጳጳሳት አባ ገብርኤልን ሳላስፈቅድ ማድረግ አልችልም።" የሚል ምላሽ ሠጡት።

ቅዱስ ሐርቤም ከአገር ውስጥ ሊቃውንት ጋር ተመካክሮ አንድ ደብዳቤ ለሊቀ ጳጳሱ፣ አንድ ደብዳቤ የግብፅ አገረ ገዥ ለነበረው ለከሊፋ አልሐፊዝ ፅፎ የኤጲስ ቆጶሳቱን ሹመት አስፈቅደው እንዲመጡ ወደ ካይሮ መልዕክተኛ ላከ። ሆኖም ከሊፋውና ጳጳሱ በሁኔታው ተመካክረው ከሊፋው ጥያቄው ተፈፃሚ እንዲሆን ሊወስን ሲል ዋናው ሊቀ ጳጳስ "ከኢትዮጵያውያን ተወላጆች ውስጥ ኤጲስ ቆጶሳት ከተሾሙ ቆይተው ራሳችንን እንችላለን ይሉናል። ራሳቸውን ከቻሉ ደግሞ በጳጳስ ሹመት ምክንያት የሚመጣልን ግብር ይቋረጥና የበላይነታችንም ይቀራል።" በማለት ለከሊፋው ሲገልፁለት ከሊፋውም እያዘነ ተስማማ።

ከዚህ በኋላ ሊቀ ጳጳሱ አባ ገብርኤል ከጥንት ሲያያዝ እንደመጣው ደንብ መቀጠል እንዳለበትና ከዚህ የሚለካው ጳጳስ በቂ ስለሆነ የኤጲስ ቆጶሳቱ ሹመት አያስፈልግም የሚል ደብዳቤ ላኩ።

ንጉስ ቅዱስ ሐርቤም በጣም አዝኖ "በኢትዮጵያ ያሉት ጳጳስ ስላረጁ፤ በእርሳቸው ፋንታ ጳጳስ ተልኮ እስኪመጣ ድረስ የኢትዮጵያን ቤተክርስቲያን የሚያስተዳድር ወይም የእኒሁ የአባ ሚካኤል ረዳት ሆኖ የሚሰራ ከኢትዮጵያውያን ውስጥ አንድ ኤጲስ ቆጶስ እንኳ ይሹሙልን" ብሎ እንደገና ሌላ ደብዳቤ ወደ ግብፅ ካይሮ ላከ። አሁንም አልተፈፀመም።

ከዚህ በኋላ በጳጳሱ በአባ ሚካኤል፣ በንጉስ ቅዱስ ሐርቤና በሊቀ ጳጳሱ በአባ ገብርኤል መካከል የከረረ ፀብና ክርክር ተነሳ። በዚህም ምክንያት ቅዱስ ሐርቤን ገሚሱ የኢትዮጵያ ህዝብ ከሊቀ ጳጳሱ ከአባ ገብርኤል ጋር የተጣላ እርጉም ንጉስ በማለት ፈረጁት። ዛሬ ድረስ የሚነበበው ስንክሳርም አባ ገብርኤልን እያሞገሰ ቅዱስ ሐርቤን የሚተች መንፈሳዊ ፅሁፍ የተካተተበት ሲሆን ሚያዚያ 10 ቀን ዘወትር ይነበባል። ካህናቱ ለምእመናኑ ማንበባቸውም ተገቢ እንዳልሆነ የሚከራከሩ አሉ። ምክንያቱም ምንም እንኳ የዚያ ዘመን

ኢትዮጵያውያን ሊቀ ጳጳስን የተናገረ ብለው ቢያወግዙት፤ ዓላማው ዘመናዊና አገሪቱ ራሷን እንድትችል የሚያደርግ ነበርና ነው።

እናም የንጉሱና የጳጳሱ ፀብ እየከረረ ሄደ። አንድ ቀን በዚሁ ጉዳይ ሐርቤ እና አባ ሚካኤል ሲከራከሩ ጳጳሱ "እንዲያውም መንግስት ላንተ አይገባህም ነበር። የሚገባው በሸዋ ላለው ለሰለሞን ዘር ነው" ብለው በቁጣ በመናገራቸው ቅዱስ ሐርቤ ተናዶ አሰራቸው ይባላል።

ከዚህ አንገር የፀቡ መነሻ የሆነው ባዩናቸው ፍላጎቶች አማካኝነት መሆኑ እንዳለ ሆኖ፤ ነገር ግን የስርወ መንግስት ጉዳይም አንድ ድርሻ ነበረው ማለት ነው።

ምናልባትም የግብፅ ሊቀ ጳጳሳትና የኢትዮጵያው ጳጳስ ለቀድሞው ለሠለሞናዊው የነጋሲ ዘር እያደሉ የዛግዌን ዘር እንደ ባእድ ስለተመለከቱት ቅዱስ ሐርቤም ይህንኑ በማወቅ አንድ ለራሱ ቤተ መንግስት ታማኝ የሆነ ኢትዮጵያዊ መጀመሪያ ኤጲስ ቆጶስነት አሠጥቶ ቀጥሎም ጳጳስ አሠኝቶ የግብፅን ጳጳስ ጨርሶ ለማባረር እንዳሰበ መረዳት ይቻላል።

በተጨማሪም ከዚህ በፊት ማንም ያላነሳውን ጥያቄ በማንሳቱም ጥላቻን ያተረፈ ንጉስ ይመስላል። በዚህ መሰሉ ጥያቄው ነው እንግዲህ ህዝቡና ሊቃውንቱ "ከሊቀ ጳጳሱ ከአባ ገብርኤል ጋር ስለተጣላ በአገሩ በኢትዮጵያ ላይ መቅሰፍት አወረደበት" ተብሎ ታምኖ በኋለኛው ዘመን በተፃፈው ስንክሳር ሁሌ የሚነበበው። መቅሰፍት የሚሉትም መንግስቱን ታናሽ ወንድሙ ላሊበላ ስለተተካበት ነው።

የሚገርመው ግን ይህ መሰሉ ጳጳስ የማስመጣት ሒደት ለኢትዮጵያ እንደማይበጅ ግልፅ ነበር። ቅዱስ ሐርቤ በዘመኑ ያነሳው ይህ ሃሳብ በኢትዮጵያ በ1951 ዓ.ም (በሃይለስላሴ ዘመን) ተግባራዊ የሆነውም አስፈላጊነቱ ታምኖበት ነው።

በነገራችን ላይ በዚሁ በጳጳስ ጉዳይ በርካታ የኋለኛው ዘመን ሊቃውንት የየራሳቸውን ሀሳብና አቋም በየዘመኑ ሲገልፁ ነበር። ከእነዚህ ውስጥ ነጋድራስ ተሰማ እሸቴ እንዲህ ብለው ተቀኝተው ነበር። ‹‹ሰፌድና ወንፊት እያለ በእጃችን፣
ያልተነፋ ዱቄት ምነው መብላታችን።›› ሲሉ፤ አለቃ እምባ አቆም የተባሉት ደግሞ:
‹‹በመርከብ ተገዞ ምንድነው ቅልውጡ፣
ግብፆች ለሐበሻ ደግሰው ላይሰጡ።›› ብለው ነበር።

የሆነ ሆኖ ቅዱስ ሐርቤ 40 አመት ኢትዮጵያን በንጉሰነገስትነት አስተዳድሮ በመንግስቱ ወንድሙ ላሊበላ ተተክቷል። ቀሪው የቅዱስ ሃርቤ ታሪክም ከወንድሙ ከላሊበላ ጋር የተያያዘ ሲሆን እሱንም ከታላቁ ንጉስ ከቅዱስ ላሊበላ ታሪክ ጋር አብረን የምናየው ይሆናል።

ምዕራፍ ፵

የአፄ ላሊበላ ዘመነ መንግስት

ከ1157- 1197 ዓ.ም.

ስለ አፄ ላሊበላ ታሪክ እንደ አንድ ምስክር ሆኖ የሚገኘው ገድሉ ነው። ገድሉ ለመድሃኒዓለም ቤ/ያን በመሠጠቱም ገድለ ላሊበላ ዘቅዱስ መድሐኒዓለም ይባላል። ከዚህ በተጨማሪ በ14ኛው መቶ ዓ.ም በአፄ ዘርዓያዕቆብ ጊዜ በደንብ ተደራጅቶ የተፃፈው ታሪኩ የሚገኝ ሲሆን ፤ ይህንን ታሪክነገስቱን መነሻ እያደረጉም በርካታ የውጭና ያገር ውስጥ ፀሃፍት ብዙ ፅፈውለታል።

በገድለ ላሊበላ ውስጥ ልደቱ፣ እድገቱ፣ በልደቱና በእድገቱ መካከል የተደረገለት ታዓምራት፣ ወንድሙ ሐርቤ መንግስቱን ይቀማኛል ብሎ እንዴት እንዳሣደደው፣ ከዚያ ተመልሶ ወደ እየሩሳሌም እንደሄደ ከኢየሩሣሌም ተመልሶ ከወንድሙ ጋር እንደታረቀና እንደነገሠ፣ እንዲሁም ሠፋ ያለ መንፈሣዊ ተዓምራት በዘመኑ እንደተፈፀመ ታትቷል።

ላሊበላ የተወለደው እዚያው ላስታ ሮሐ ነው። በተወለደበት እለት ብዙ ንቦች በዙሪያው ከበው ሲያነበንቡ እናቱ ስላየች ወደፊት ብዙ ሠራዊት የሚከተለው ታላቅ ሰው የሚሆን ነው ብላ በመገመት ስሙን ላሊበላ አለችው። ንብ ፀጋውን / ገዥነውን / አወቀ ማለት ነው ይላሉ። "ላሊበላ ብሒል ንህብ አእመረ ፀጋሁ . ." የሚለውን ግዕዝ ተከትለው።

ላሊበላ ተወልዶ ባደገ ጊዜ በዘመኑ የነበረው ንጉስ ወንድሙ ቅዱስ ሐርቤይ ዙፋን ይቀናቀነኛል በማለት ብዙ ጊዜ ያሣድደው ነበር። ሊያስገድለውም ይፈልግ ነበር። አንድ ቀን የላሊበላ እህት ከንጉሱ / ከሌላኛው ወንድሟ / ጋር ተመሣጥራ በመጠጥ ውስጥ መርዝ ጨምራ ልካለት እንደነበረና የቀመሰው ሌላ ሰው ሲሞት እርሱ ሳይሞት እንደቀረ ከዚያም ሸሽቶ ወደ በርሐ ከገባ በኋላ በወታደር ተይዞ እንደመጣ፣ በሐይማኖታዊ ስርዓት ያገባትን መስቀል ክብራ የተባለችውን ሚስቱን ከሰው ነጥቆ ነው ያገባት የሚል ክሣሽ አስነስቶ ንጉሱ ብዙ ሰዓት እንዳስገረፈውና፤ በድጋሚ ከሚስቱ ጋር ሸሽቶ ወደ በርሐ ሄደው እንደተቀመጡና ከዚያ በኋላ ተመልሰው ከንጉሱ ጋር ታርቀው መኖር እንደጀመሩ አምላክ ለንጉስ ሐርቤ በራዕይ ተገልጦ "መንግስትህን ለላሊበላ ልቀቅለት" ብሎ እንደነገረውና ላሊበላ እንደነገሠ ተፅፏል።

ላሊበላ መንግስቱን ከወንድሙ ተቀብሎ የኢትዮጵያ ንጉስ ነገስት ተብሎ በ1157 ዓ.ም. ሲነግስ ስመ መንግስቱ ገብረ መስቀል ተባለ።

እናም በአክሱም ታሪክ ገናና እንደነበሩት እንደነ ኢዛና እንደነ ካሌብ ሁሉ በላስታ ወይም በዛግዌ ዘመን ደግሞ ላሊበላ ገናና እንዲባል ያስቻለውን ስራ ሰራ፤ ይህም በዘመነ መንግስቱ የሠራቸው አስደናቂ የሆኑ ውቅር አብያተ ክርስቲያናት ናቸው። ይህንንም ሥራ በመንፈስ ቅዱስ እርዳታ እየተመራ

እንዳከናወነው ይነገራል። በአፄ ላሊበላ ዘመንም ሆነ ከእርሱ በፊትና በኋላ በነበሩት የዛግዌ ነገስታታ ዘመን የግብፅ ባለስልጣኖች ጣልቃ ገብነታቸው እየጎለበተ ሄዶ ነበር። ባለፉት ታሪኮች እንደተመለከትነው ሱልጣን ወይም ከሊፋ የሚባሉት በየጊዜው እየተከታተሉ ግብፅን የሚያስተዳድሩት የሙስሊም ባለስልጣናት በስልጣናቸው ስር የሚገኙትን የእስክንድሪያ ሊቃነ ጳጳሳት ግብር ክፈሉ፣ ያለኛ ፈቃድና ምርጫ ጳጳሥ ወደ ኢትዮጵያ እንዳይሄድ፣ በመካከላችሁ የሃይማኖትና የሹመት ክርክር ቢነሣ የኛ ባለስልጣኖች አብረው እየተቀመጡ ሁኔታውን እንዲመለከቱ፣ ወዘተ .. . . በማለት ያስቸግሯቸው ነበር።

ሁኔታው እየከፋ ሲሄድና የክርስቲያኖች ጭቆና በመካከለኛው ምስራቅና በግብፅ ሲበረታ ከዚህ ቀደም እንደሆነው ሁሉ በላሊበላም ጊዜ በሽሽት አገራቸውንና ንብረታቸውን እየጣሉ የሐይማኖት ወንድሞቻቸውን ፈልገው ለመጠጋት ወደ ኢትዮጵያ በርካታ ግብፃዊያን የመጡ ሲሆን፤ ያረፉትም የንጉሠነገስቱ መቀመጫ በሆነው በላስታና በአካባቢው ነው። ላሊበላም ስደተኞችን ተቀብሎ ልዩ ልዩ ስፍራ እየሠጠ አስቀምጧቸዋል።

በዚያ ዘመን ለ3ኛ ጊዜ / 3ኛው / የመስቀል ጦርነት ተፋፍሞ ቀጥሎ ነበርና የአውሮፖ ተዋጊዎች የጀርመኑ ንጉስ ፍሬዴሪክ ባርባሩስ ፣ የእንግሊዙ ንጉስ ሪቻርኬርደሊዮን ፣ የፈረንሣዩ ንጉስ ፍሊፕ አውግስቲኒ ዋነኛ ተፋላሚዎች ነበሩ። የዓረቡ ዓለም ንጉስ ሱልጣን ሣላዲን የሚባለው እነዚህን ሁሉ በጀግንነት እየተዋጋ አሸንፎ የኢየሩሣሌምን ከተማ መልሶ በእጁ አደረጋት። / የመስቀል ጦርነት 8ጊዜ ያህል የተካሄደ ሲሆን እየሩሳሌም ስትለቀቂ መልሳ ስትያዝ ከ1096 — 1300 እ.ኤ.አ ዘልቆ እንደነበር ይታወሣል።/ ስለዚህ በዚህ ጦርነት እየተበሣጩ በግብፅ ያሉ ባለሥልጣናት ጭቆና ሲያበዙ ብቸኛ መጠጊያ ኢትዮጵያ ነበረች።

አፄ ላሊበላ ግን ወደዚህጦርነት ሣይገባ ከግብፅ ባለሥልጣኖች ጋርም ሣይጋጭ ስደተኞችን መቀበልና ማስጠጋቱን ቀጠለ። ስደተኞችን ተቀብሎ ጥገኝነት በመስጠቱም ዓረቦች "ለምን አስጠጋኻቸው? አሣልፈህ ስጠን" የሚል ተቃውሞ አላሠሙም።

አንዳንድ የውጭ አገርና የአገር ውስጥ ፀሃፍት እነዚህን ከግብፅና ከኢየሩሣሌም እየተሠደዱ የመጡትን በህንፃው ግንባታ ተሣታፊ እንደነበሩና ሠፊውን ሚና እንደተጫወቱ ፅፈዋል።

ነገር ግን በተለይ በአገው ተወላጆች ዘንድ ጭንጫ እየፈለፈሉ፣ አለትና ድንጋይ እየጠረቡ ዋሻ መሰል መኖሪያ ቤት በመስራት የታወቁ ነበሩ። በሠቆጣ የብልብላ ጊዮርጊስ ሥራ ፣ በትግራይ ምስራቃዊ ክፍል ደግሞ በሐውዜን ውቅሮ የሚባለው ሥራ የላሊበላን አብያተ ክርስቲያናት ሥራ ስለሚመስሉ ከግብጾች መምጣት በፊት በኢትዮጵያውያን ዘንድ የዋሻ ውስጥ ቤቶችንና አለትን ጠርቦና ፈልፍሎ አብያተክርስቲያናትን ማነፅና ገዳምን መገደም የተለመዱ ነበሩ።

በተጨማሪም የላሊበላን አይነት ውቅር አብያተክርስቲያናት በዓለም በየትኛውም አገር ተፈልጎ አልተገኘም፡፡ ከዚህ አንፃር በኢትዮጵያዊያን ብቻ ነው የተሰሩት ብለው የሚከራከሩ አሉ፡፡

ምናልባት አመዛዝነን ወደ አንድ እውነታ እንድረስ ካልን ስደተኞቹ በማስዋቡ ሥራ ሀሳብ ድርሻ እንደነበራቸው ማመን ይኖርብናል፡፡ ምክንያቱም ቀደም ሲል የተሠሩት መሠል ሥራዎች ውበት የሌላቸውና አባጣ ጎርባጣ የነበሩ ናቸውና፡፡

አፄ ላሊበላ በዘመኑ የፅድቅና የመንፈሣዊነት ባህሪ የተላበሠ እንደነበር ነው የሚታወቀው፡፡ አስራ አንዱን ውቅር አብያተ ክርስቲያናት ከማሠራቱ በፊትም የእግዚአብሔር አብን ቤ/ያን በግሸን አምባ አሠርቷል፡፡ በተጨማሪም በሸዋ በጎንደርና በላስታ ዙሪያ 181 የሚደርሱ መቅደሶችን አሠርቷል፡፡ ቀጥሎም ከግብፅ እየተሠደዱ ከመጡት ክርስቲያኖች መካከል ልዩ ልዩ የእጅ ሙያ ያላቸውን ገንቢዎችን ፣ አናፂዎችን ፣ ድንጋይ ጠራቢዎችን ከስደተኞቹ ውስጥ መኖራቸውን ሲሠማ ራሱ አስጠርቶ እየጠየቀ እውቀታቸውን አረጋገጠ፡፡

በዚያው በላስታ ወይም ገዳመ ሮሐ በሚባለው ስፍራ ድንጋያማ የሆነ ቦታ አስመርምሮ አንዱን ትልቁን ቋጥኝ ውስጡን እያስፈለፈለ ልዩ ልዩ ክፍሎች በር፣ መስኮት፣ ጣራ ፣ ግድግዳ እያስወጣ በልዩ ልዩ ጌጥ እያሣመረ አሣነፀው፡፡

ከዋና ዋና ከተማዎች ከእስክንድርያ ፣ ከካይሮ ፣ ከጥንት ግብፃውያን ሲወራረስ የመጣውን ከግሪክና ከቆስጠንጥንያ ተደባልቆ ዘመናዊ የሆነውን ስራ የለመዱትና ባጠቃላይ ከኢየሩሣሌምና ከግብፅ ለመጡት 500 ልዩ ልዩ ሠራተኞች በግንባታው ጊዜ የበላይ አለቃ ሆኖ ከአፄ ላሊበላ ጋር በቅርበት እየተመካከረ ሥራውን ያሠራ የነበረው ሲዲ መስቀል የሚባለው የግብፅ ባለሙያ ሲሆን ፤ ሌሎች ኢትዮጵያዊ ባለሙያዎች ደግሞ በተመሣሣይ “አበይት ቡግና “ በሚባሉ የበላይ አለቃ እየተመሩ እንደሠሩትም ተፅፏል፡፡

ሥራው ይሠራ በነበረበት ጊዜ አፄ ላሊበላ ተጨማሪ ሰው እንደሚያስፈልግ አወቀ፡፡ እናም ለግብፁ ሱልጣን "ሌሎች የእጅ ጥበብ የሚያውቁና የጎደለውን ጥበባዊ የማስዋብ ሥራ የሚሠሩልኝ ባለሙያዎች ላክልኝ" ብሎ ተልኮለታልም ይባላል፡፡ ልዩ ልዩ የቤተመንግስትና የቤተክህነት ሹማምንት ከላይ ከተጠቀሱት ባለሙያዎች ጋር ሆነው በጋራ ተሣትፈውበታል፡፡ ይህን መሠሉን አገላለፅ የውጭ አገር ፀሃፊዎች ይወዱታል ይመርጡታልም፡፡ እነሱን መሠረት ያደረጉ የአገር ውስጥ ፀሃፍትም አይክዱም፡፡ እኛም በማስዋቡ ሥራ መሣተፋቸውን መካድ አንችልም፡፡

እናም ሥራው በብዙዎች ተሣትፎ ተከናውኖ ድፍን 20 ዓመት ፈጅቶ ሊጠናቀቅ ችሏል፡፡

የ11ዱ አብያተ ክርስቲያናት ዝርዝርም፡-

1. ቤተ ደናግል
2. ቤተ ማርያም
3. ቤተ መድሃኒዓለም
4. ቤተ መስቀል
5. ቤተ ጎለጎታ
6. ቤተ ቅዱስ ሚካኤል
7. ቤተ ገብርኤል
8. ቤተ አባሊባኖስ
9.ቤተመርቀሬዎስ
10. ቤተ አባ አማኑኤል
11. ቤተ ጊዮርጊስ

በሚል የተሠየሙ ናቸው፡፡

ከነዚህ ውስጥ እጅግ የተዋበውና በብዙዎች ዘንድ የሚደነቀው ቤተ መድሃኒዓለም ነው፡፡ ቤተ መድሃኒዓለም 10 ሜትር ወርድ ፣ 38 ሜትር ስፋት ፣ 43 ሜትር ርዝመት አለው፡፡

ቤተ አባሊባኖስን ያሠራቸው የላሊበላ ባለቤት መስቀል ክብራ ስትሆን ያሠራቸውም ለባለቤቷ ክብር ስትል ነው፡፡ በዚህ ምክንያት በሌሎቹ / በአስሩ/ አብያተ ክርስቲያናት የየስያሜያቸውን የፃድቃኑና የመላዕክቱ እንዲሁም የማርያምና የመድሃኒዓለም ምስል ሲታይ በቤተ አባ ሊባኖስ ግን መሐል ላይ የፃድቁ የአባ ሊባኖስ በቀኝ በኩልና፤ በግራ በኩል ደግሞ የአፄ ላሊበላና የመስቀል ክብራ ምስል ነው የሚታየው፡፡

የእነዚህን አብያተክርስቲያናት ሥራ በተመለከተ በገድለ ላሊበላ ሠፋ ያለ ሐተታ የሠፈረ ሲሆን፤ ፀሃፊው የሥራውን አስደናቂነት ለመግለፅ ቃል እንዳጠረው ፣ ላሊበላ ከአንድ ቋጥኝ ያሠራቸው እነዚህ ህንፃዎች ንጉስ ሠለሞን በጢሮስ ንጉስ በኪራም እየተረዳ በኢየሩሳሌም ካሠራው ቤተ መቅደስ እንደሚበልጥ ፣ የላሊበላ ጥበብም ከሠለሞን የሚበልጥ መሆኑን ያትታል፡፡

አፄ ላሊበላ እነዚህን አብያተክርስትያናት አሣንፆ ውስጣቸውንም አስጊጦ ቀገቢውን መንፈሣዊ አገልግሎት እንዲሠጡ በማድረግ በዘመኑ የነበሩትን ብቻ ሣይሆን እኛንም የወደፊቱንም ትውልድ ሊያኮራ የሚችል ታላቅ ስራ ሠርቷል፡፡ በዚህም ከዛግዌ ነገስታት ውስጥ ገናና ሊሆን ችሏል፡፡ በዘመኑ የተሠራው የሥራ ውጤትም ከዓለም አስደናቂ ቅርሶች አንዱ ነውና በ1978 ዓ.ም. በዩኔስኮ መዝገብ ሊሠፍር ችሏል፡፡

እነዚህን አስደናቂ ህንፃዎች ቦታው ድረስ እየሄዱ የተመለከቱ የውጭ አገር ታሪክ መርማሪዎችና ጎብኚዎች ተደንቀዋል፡፡ ከተመለከቱት ውስጥም ይህን መሠል ከአንድ ቋጥኝ ተፈልፍሎ የተሠራ ህንፃ በዓለም ላይ እንደሌለ ያረጋገጡ ብዙዎች ናቸው፡፡ ተጨማሪ ታሪክ ያካተቱ አስተያየቶች ስለሚበረክቱም ከብዙዎች የጥቂቱን እንይ፡፡

" እናንተ ኢትዮጵያውያን የኢየሩሳሌም ሰማያዊት / መንግስተ ሠማያት/ ባላገሮች ናችሁ፡፡ በእኔ እምነት ገነት ማለት ይች አገራችሁ ናት፡፡ ብዙ አገሮችን በጉብኝት አይቻለሁ፡፡ የግብፅ ፖራሚዶችን ፣ የባቲካን ቤተ አምላኮችን ፣ የግሪክ ቤተ ጣኦቶችን ፣ ምድረ እስራኤልን ወዘተ . ... ነገር ግን እንደ ላሊበላ ህንፃዎች ያስደነቀኝ የለም፡፡ ዛሬ ዓለም በጥበብ ይምጠቅ ፣ ጨረቃን ይጎብኝ ፣ ህዋውን ይፈትሽ እንጂ የእናንተን አባቶች ሠማያዊ ጥበብ

ሊደርስበት አልቻለም፣ በዚህ ልትመኩ ይገባችኋል"። /ቢል ግርሃም የተባለ አሜሪካዊ ተጓዥና ፀሃፊ /

"እጅግ በጣም አስደናቂና ከፍተኛ የጥበብ ችሎታ የሚታይበት እፁብ ድንቅ ሥራ በመሆኑ የተሠማኝን አድናቆት ዘርዝሬ ብፅፍ የሚያምነኝ ስለማይኖር በጥቅሉ ለጉብኝትና የዓይን ምስክርነት ለሚሠጡ ትቻዋለሁ" /ፍራንሲስ አልባሬዝ የተባለ አውሮፖዊ ከ1513 - 1517 ዓ.ም. በኢትዮጵያ የቆየ/

ጄራርድ ሮልፍ ይባላል። የጀርመን ተወላጅ ነው። በኢትዮጵያና በአፍሪካ ከ1825 — 1870 ዓ.ም. ቆይቶ በፃፈው መፃህፍ ውስጥ የላሊበላን ታሪክ አካቷል። ይህ ሰው ወደ ላስታ አቅንቶ አብዱራህማን የተባለ አስተርጓሚውን ይዞ ከአብያተ ክርስቲያናቱ አለቆችና መምህሮች ጋር ተገናኝቶ ውጪውንም ውስጡንም በደንብ እያስረዱ እንዳስጎበኙት ይገልፃል። በእርሱ አስተያየት አስራ አንዱ ወይም አስሩ /አንዱን መስቀል ክብራ ስላሠራቸው/ ሁሉም አብያተ ክርስቲያናት ሲሰሩ ላሊበላ ከእየሩሣሌም ያስመጣቸውን ሠባቱን የወይራ አፀድ ማየቱን ይገልፅና፤ እነዚህን መሠል ስራ በዓለም እንደሌለ ያረጋግጣል።

አችሊ. ራፍሬይ የተባለው ደግሞ በኢትዮጵያ / በምፅዋ/ የፈረንሣይ ቆንሲል የነበረ ሲሆን፤ ስለ ስራውና ስለሠሩት ሠዎች የሚገልጽ የብራና ፅሁፍ ያገኘ ነው። ይህ ሰው በ1882 ዓ.ም. "የላሊበላ በአንድ ድንጋይ የተሠሩ ህንፃዎች" በሚል ርዕስ ከህንፃው ጉብኝቱ በኋላ መፅሃፍ ፅፏል። እርሱም ሆነ ከእርሱ በፊት ስለ ላሊበላ የፃፉትን ዓይነት ተመሳሳይ ሃሳብ የሰፈረበት መጽሐፍም ከሁሉም በላይ ቤተመድሐኒዓለም እንደሚያምር ፣ 5ቱ ባንድ ቦታ ፣ 4ቱ ባንድ ቦታ ፣ 1 ዱ በሌላ ቦታ ሆኖ ከአንድ ወጥ አለት በ3 ተከፍለው መሠራታቸውን ይገልፃል። ህንፃዎቹን ከመረመረ በኋላም ከቀሣውስቱ የብራና መፅሃፍ በግዕዝ ፣ በዓረብኛ ፣ በግሪክኛ የተፃፈ ፅሁፍ ማግኘቱን፤ ይህንንም የፃፈው የህንፃዎቹ ዋና ሠሪና አሠሪ የነበረው ሲዲ መስቀል የተባለው ግብፃዊ መሆኑን ፣ ፅሁፉም የሚገልፀው በዋናነት አፄ ላሊበላ ለነዚህ አብያተ ክርስቲያናት መነኮሳትና ቀሣውስት መተዳደሪያ እንዲሆን ርስትና ጉልት መስጠቱን የሚያስረዳ ነው።

ገብርኤል ስምኦን የተባለ መርማሪ ደግሞ "በእነዚህ አብያተ ክርስቲያናት አጠገብ የሚያልፍ ከሌላ ወንዝ በቦይ ተስቦ የሚተላለፍ ውሃ አለ"። ይልና "ስሙንም ዮርዳኖስ ብለው ሠይመውታል" ይላል። "ኢትዮጵያዊያን እነዚህን አብያተክርስቲያናት የሠሩት በጥንታዊቷ የይሁዳ ከተማ በኢየሩሣሌም የሚገኙትን 11 ዱን ቤተ መቅደስ በአገራቸው እንዲገኝ ለማድረግ አስበው ነው...." እያለ ይቀጥላል።

በዘመነ ዛግዌ የኢትዮጵያ ስፋት እንደቀድሞው እንደ አክሱሞቹ አልነበረም። በኤርትራ ባህር አጠገብ የሚገኙት ደሴቶች እነዳህላክ፣ እነምፅዋ፣ እንዲሁም በታችኛው ወደብ አቅራቢያ በአዳል አካባቢ የሚኖሩ ኢትዮጵያዊያን

ሁሉ በዓረቦች እርዳታ እስልምናን ተቀብለው የየራሣቸውን ባላባት አንግሠው መኖር የጀመሩበት ጊዜ ሆኗል። ከላሊበላ በፊትና በኋላም አንዳንድ የኢትዮጵያ ነገስታት ላሊበላን ጨምሮ ጦር እየላኩ ሊያስገብሯቸው ሞክረዋል። ሆኖም ፈፅሞ መጠቅለል አልቻሉም።

አፄ ላሊበላ ደግሞ ከምፅዋ ጀምሮ እስከ ዘይላ የአዳልን አገር በሙሉ በግዛት ዘመኑ ጦርልኮ ሊያስገብራቸው ችሏል። የላሊበላ ጦር አስገብሯቸው ከተመለሰ በኋላም ለጥቂት ዘመን ገብረው አብዛኛውን ጊዜ ግን በባላባቶቻቸው እየተመሩ የዓረቦችን ሃይል ተደግፈው እንደገና ለየብቻቸው መኖራቸውን ቀጥለዋል። ስለዚሁ በአፄ ላሊበላ ዘመንም ሆነ በአባቶቹ ዘመን የተጣራው ግዛታቸው ትግራይ ፣ በጌምድር /ጎንደር/ ጎጃም ፣ ሠሜናዊው ሸዋ ፣ እንዲሁም በእነዚህ አገሮች መካከል የሚገኘው የወሎ ፣ የየጁና የመሣሠሉት ነበሩ። ንጉስ ላሊበላን በላሥታ የሚኖሩት ያልናቸው ከግብፅ ተሠደው የመጡት ክርስቲያኖች በግብፅ ያሉት የዓረብ አስተዳዳሪዎች በፊት በእነሱ ፣ አሁን ደግሞ ግብፅ ውስጥ በቀሩት ክርስቲያኖችና ካህናቶች ላይ እስራትና ጭቆና እያደረሱ ነው በሚል ኢትዮጵያ ውስጥ ያሉት ስደተኞች እንዲህ የሚል ምክር እንደሠጡት ይነገራል።

" የግብፅ አረቦች የአባይን ውሃ ካላገኙ መኖር አይችሉምና የአባይን ውሃ ከመንገዱ አውጥተህ ወደ በረሃ እንዲፈስ አድርግ፤ በዚህ ጊዜ አረቦቹ በውሃ ጥም የተነሣ አገራችን ግብፅን ለቀው ይሔዳሉ" ብለው አመለከቱ።

አፄ ላሊበላም የእነሱን ሃሣብ ለመፈፀም የአባይን ውሃ ከመንገዱ አስወጥቶ ወደ በርሃ እንዲፈስ ለማድረግ ወይም ከአዋሽ ጋር ለማገናኘት አስቦ ነበር። ነገር ግን አድካሚ ስራ መሆኑን ተገንዝቦ በዚህ ምትክ ለአባይ ወንዝ የሚገብሩትን በርካታ ወንዞች እንዳይገብሩ አቅጣጫቸውን እየቀየሩ ወደ ሌላ ቦታ እንዲፈሱ የሚያደርግ ሥራ አስጀምሮ ነበር። ሆኖም ወደ ፍፃሜ ሊደርስ አልቻለም።

እንደ ብዙዎቹ ግምትም ምናልባት ይህን ያላደረገው ከዓረቦች ጋር ወደ ከረረ ፀብ ሊከተውና ኢትዮጵያንም ወደ አደጋ ላለማስገባት አስቦ እንደሆን ፤ እንደ ሌሎቹ ግምት ደግሞ ይህ ሃሣብ ከመንፈሣዊነቱ አንፃር ስላልተጣጣመለት እንደተወው ነው።

በተረፈ ላሊበላ ገድሉ እንደሚለው አምላክን በመፍራትና "ስልጣኑን ወደ ሠለሞን ዘር መመለስ አለብህ" የሚለው የካህናቱና የቀሣውስቱ ጭቅጨቃ ስለበረከተ መንግስቱን ለሠለሞናዊው ዘር ሊመልስ አስቦ እንደነበር ነው።

በመጨረሻም አፄ ላሊበላ ወደ ፍፃሜው ሲቃረብ የወንድሙን ልጅ ነአኩቶለአብን አስጠርቶ ባረከው ይባላል። መንግስቱንም ያወረሰው ለነአኩቶለአብ ሲሆን፤ ላሊበላ ኢትዮጵያን ለ40 አመታት አስተዳድሮ በ1197 ዓ.ም. ሰኔ 12 ቀን አርፏል። የሞተበትን እለት ለማሠብም በዘወትር ሰኔ 12

የሚነበብለት ክፍል ስንክሳር በተባለው መፅሃፍ ውስጥ ይገኛል። አጽሙም ራሱ ባሠራው በቤተ ጎለጎታ አርፎ ይገኛል።